

- Ook roze ouderen worden geconfronteerd met medebewoners of medewerkers die moeite hebben met hun seksuele identiteit of leefstijl of dit niet accepteren. 'Het is belangrijk dat je roze ouderen eerst empowered en hen dan ondersteunt bij die confrontatie'. Roze ouderen kunnen ondersteund worden om zich meer te uiten of te profileren door aandacht voor (seksuele) diversiteit op te nemen in jaarplannen, zodat het regelmatig in overleggen op de agenda staat. Ook cliëntenraden hebben hierin een (voortrekkers-)rol.
- Bespreekbaar maken van seksualiteit en intimiteit is in veel zorgorganisaties geen item, laat staan homoseksualiteit. 'Veel medewerkers denken dat ouderen geen seks hebben. Spreken over seks tussen twee mannen of twee vrouwen is dan nog een flinke stap verder'.
- Medewerkers kunnen en moeten ondersteund worden bij het bespreekbaar maken van verschillen en (homo)seksualiteit door hen te leren de juiste vragen te stellen. Daarin is een rol weggelegd voor het management.
- Een ingang bij managers en medewerkers die niet (direct) open staan voor een gesprek over roze ouderen, kan zijn hen te vragen hoe zij omgaan met verschillen en diversiteit. 'Interessant is om te vragen hoe bewoners zich thuis voelen en wat daarvoor nodig is'
- Het is niet erg zinvol om energie en tijd te steken in (zorg)organisaties die - om welke reden dan ook - geen aandacht wensen te besteden aan (seksuele) diversiteit. De 'voorlopers' hebben of willen een Roze Loper; het is nu tijd om energie en tijd te besteden aan de 'early adaptors'. 'Anno 2012 kun je niet meer zonder Roze Loper.'
- Aandacht voor seksuele diversiteit (bijvoorbeeld in de vorm van de Roze Loper) heeft een meerwaarde voor de hele organisatie. 'Roze ouderen zijn vaak heel zelfstandig. Ze kunnen daarin een voorbeeld zijn voor andere bewoners en hen hierin 'meetrekken'. 'Roze ouderen zijn vaak ook heel goede en actieve vrijwilligers.' 'Soms zijn andere bewoners jaloers op roze ouderen en op wat zij organiseren. Zij willen dat dan ook'.
- Het netwerk van Roze ambassadeurs is belangrijk. Deze actieve roze ouderen zijn nu nog niet aan zorg toe maar verwachten dat wel op termijn. Zij werken samen vanuit het Consortium Roze 50+ Nederland om de belangen van (meer kwetsbare) roze ouderen te behartigen door onder andere in gesprek te gaan met (thuis-)zorginstellingen over de Roze Loper en het belang van aandacht voor seksuele diversiteit.
- Als suggestie wordt genoemd het produceren van een film over de meerwaarde van een Roze Loper voor de hele organisatie.
- Als voorbeeld wordt de theatervoorstelling 'Naar vriendschap zulk een mateloos verlangen' genoemd, waarin roze ouderen van Humanitas Bergweg zelf een rol spelen. Zie voor meer informatie hierover de bijlage.
- Aandacht voor seksuele diversiteit is ook in de opleidingen voor de zorg- en welzijnssector noodzakelijk. Binnenkort verschijnt voor ROC-docenten een kennisbundel rond diversiteit, waarbij ook aandacht is voor seksuele diversiteit.
- Voor zorgverzekeraars kan het interessant zijn om aandacht aan specifieke groepen - als bijvoorbeeld roze ouderen - te besteden via hun website, folders of bijeenkomsten voor/met zorgorganisaties. Het Consortium Roze 50+ kan daarvoor met een voorstel komen.
- Gezien de overheveling van een deel van de AWBZ naar de WMO kan het zinvol zijn om - via de VNG en haar commissies - gemeentes te informeren over roze ouderen. Daarbij kan het Koploper-project van MOVISIE een rol spelen.
- Het LOC is betrokken bij de herziening van het Kwaliteitskader Verantwoorde Zorg en is bereid het belang van seksuele diversiteit onder de aandacht te brengen bij de andere betrokken partijen als Zorgverzekeraars Nederland en de IGZ. Het Consortium Roze 50+ wil daarin meedenken.
- Met het RIVM heeft het Consortium Roze 50+ onlangs afspraken gemaakt om de Roze Loper mee te nemen als kwaliteitskeurmerk in het zelfde rijtje als HKZ, gastvrijheidszorg etc op de website kiesbeter.nl. De aanwezigen ondersteunen dit initiatief van harte.
- Het Consortium Roze 50+ bespreekt met LOC en ActiZ en in overleg met Humanitas of het mogelijk is een voorstelling van 'Naar vriendschap zulk een mateloos verlangen' te verzorgen tijdens een ledenvergadering.

bedankt namens het Consortium Roze 50+ de deelnemers voor hun inbreng en sluit de bijeenkomst.

Verslag brainstorm Aandacht voor seksuele diversiteit in beroepsopleidingen voor zorg en welzijn

Brainstorm Seksuele diversiteit en beroepsopleidingen voor Zorg en Welzijn

- Dinsdag 1 oktober
- 15.00 – 17.30 uur
- AxionContinu • Albert van Koningsbruggen • Utrecht

Organisatie

- Consortium Roze 50+ • www.roze50plus.nl

Begeleiding

- [redacted] (MOVISIE) • [redacted]@movisie.nl
- [redacted] (voor Vilans) • [redacted]@gmail.com • [redacted]

Programma

- Welkom • [redacted] licht het doel en de opzet van deze bijeenkomst toe
- Kennismaken met elkaar • door [redacted]
- Meer aandacht voor seksuele diversiteit in opleidingen voor zorg en welzijn
Op verschillende manieren inventariseren en bespreken we wat er nodig is om de aandacht voor seksuele diversiteit te vergroten in MBO en HBO voor zorg en welzijn.
  - Wat willen we? We brainstormen met elkaar over manieren (zowel qua inhoud als vorm) om de aandacht voor seksuele diversiteit in beroepsopleidingen voor zorg en welzijn te vergroten.
  - Wat is er al? We inventariseren welke methodieken, instrumenten en ervaringen er al zijn.
  - Wat is er nog nodig? Welke behoefte is er voor het vervolg?
- Hoe verder? We maken afspraken: wie doet wat? hoe gaan we verder?

Deelnemers

- Zie bijlage Deelnemers

Verslag brainstorm Aandacht voor seksuele diversiteit in beroepsopleidingen voor zorg en welzijn

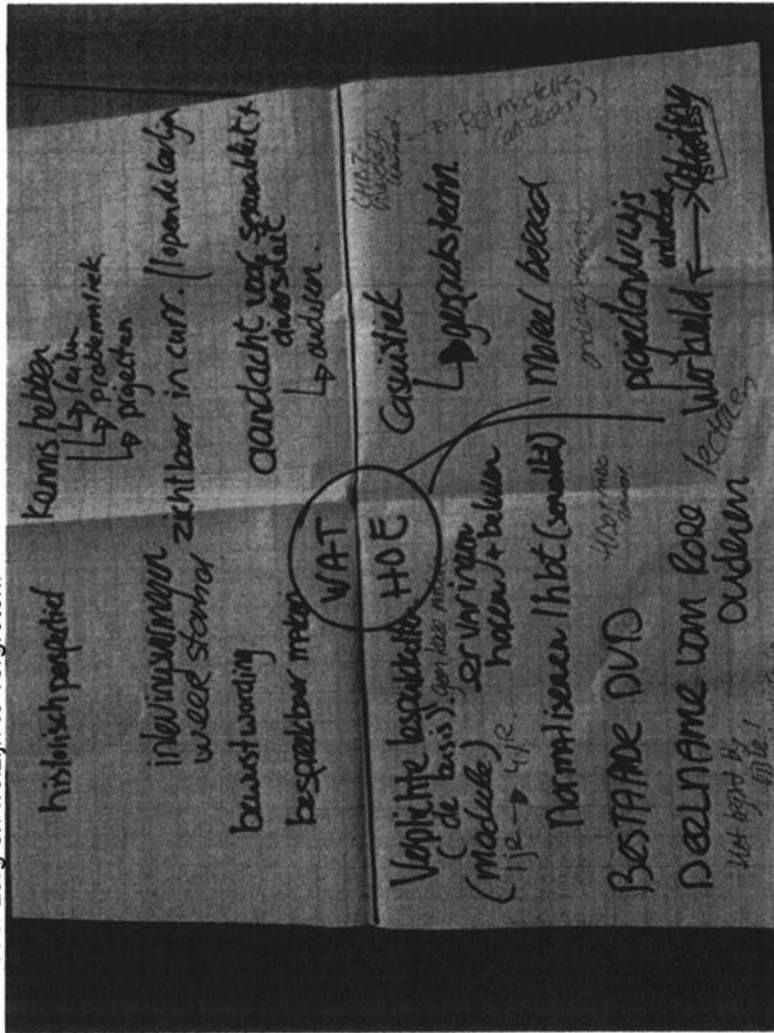
Verslag

Onderdeel: meer aandacht voor seksuele diversiteit in opleidingen voor zorg en welzijn 1/3

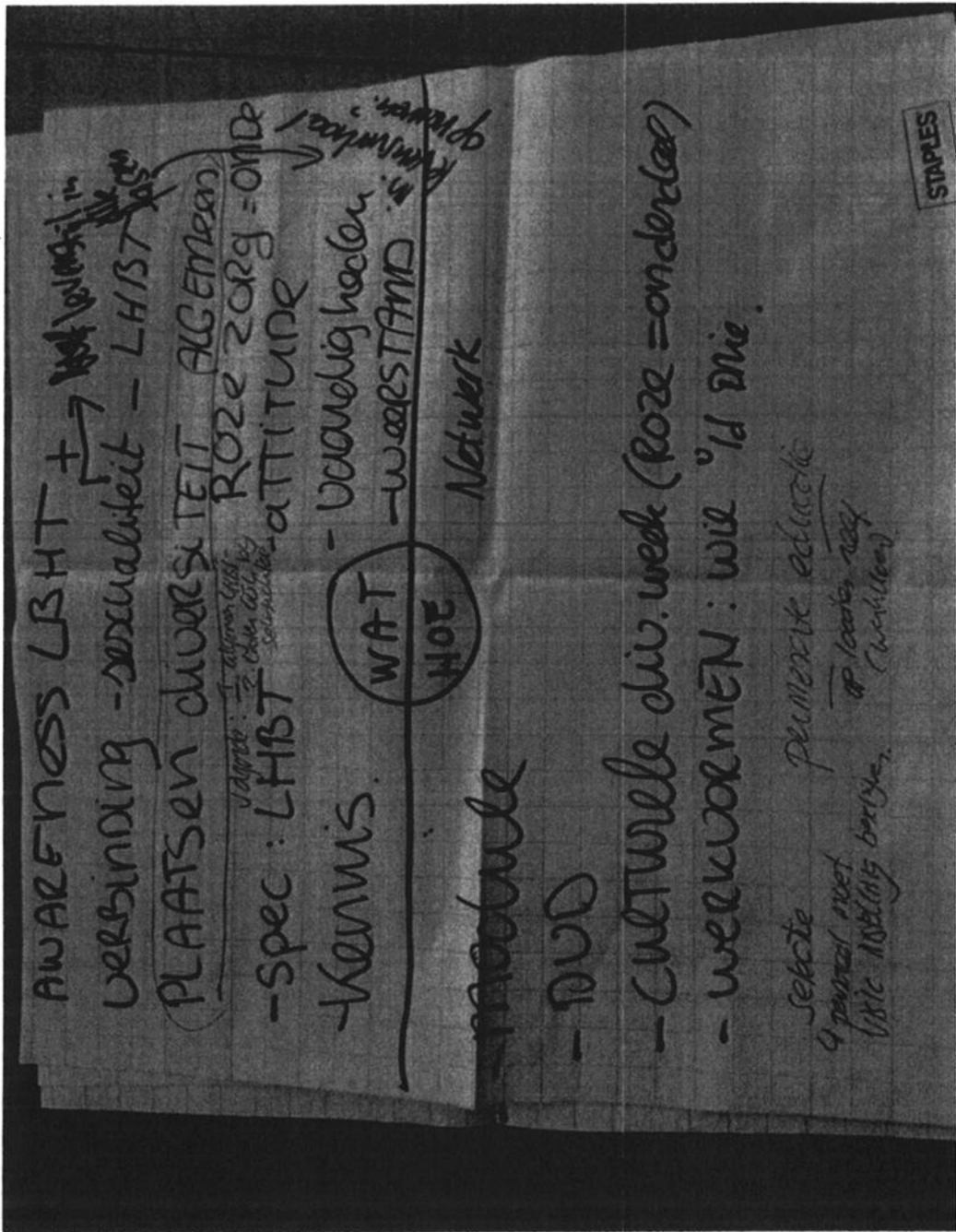
Op verschillende manieren inventariseren en bespreken we wat er nodig is om de aandacht voor seksuele diversiteit te vergroten in MBO en HBO voor zorg en welzijn.

Wat willen we?

We brainstormen met elkaar over manieren (zowel qua inhoud als vorm) om de aandacht voor seksuele diversiteit in beroepsopleidingen voor zorg en welzijn te vergroten.

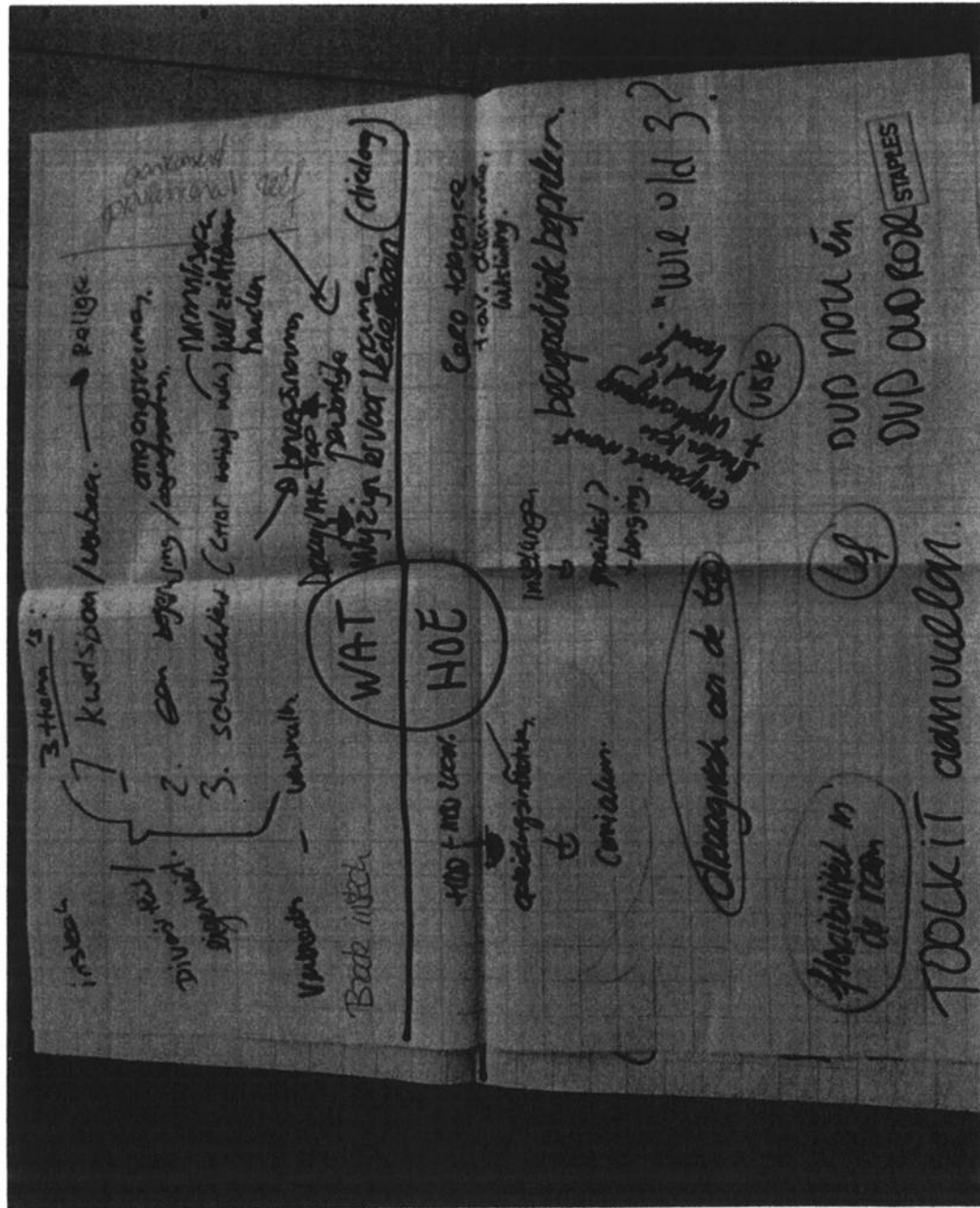

Verslag brainstorm Aandacht voor seksuele diversiteit in beroepsopleidingen voor zorg en welzijn

Verslag brainstorm Aandacht voor seksuele diversiteit in beroepsopleidingen voor zorg en welzijn

Verslag brainstorm Aandacht voor seksuele diversiteit in beroepsopleidingen voor zorg en welzijn

Aanvullende, algemene opmerkingen en reacties op de drie flapovers:

geen modules maar integraal te spreken
Een expertisecentrum
Kenniss (praktisch + theorie)
breder dan alleen seksualiteit (condom, HIV)
Och identiteit enz
Insteek → diversiteit / eigenheid
dragende / weerstand
leak aan top samenwerking
belustwording
andordeel v. kwaliteit / o.a. Post lopen
wisselwerking onderwijs - praktisch
let
inbedden in leeractiviteit / Curriculum / beroepsopleiding
leren dwars denken

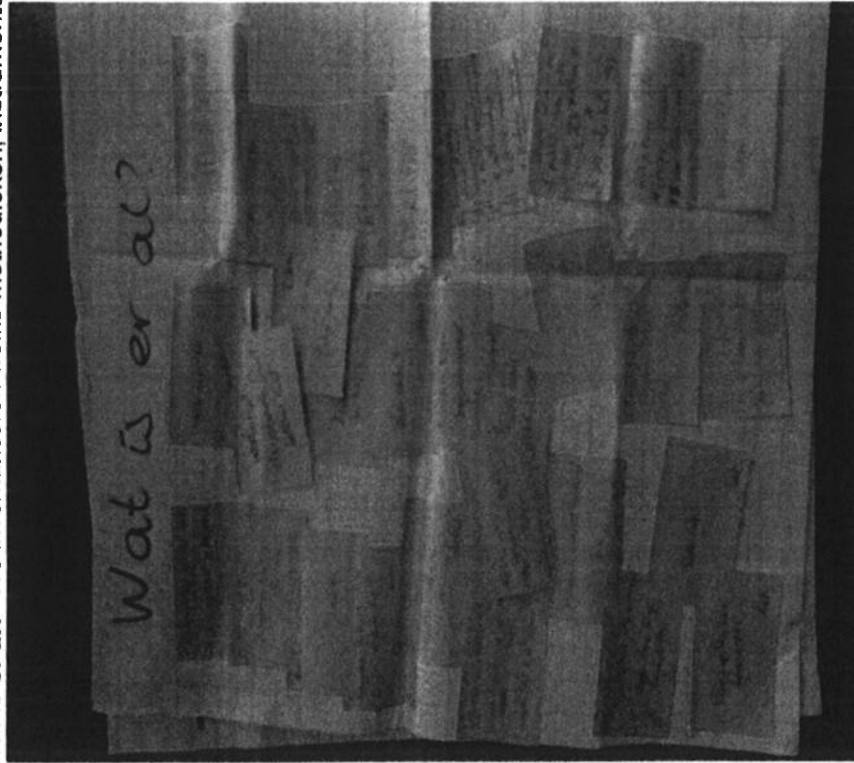
STAPLES

Verslag brainstorm Aandacht voor seksuele diversiteit in beroepsopleidingen voor zorg en welzijn

Onderdeel: **Meer aandacht voor seksuele diversiteit in opleidingen voor zorg en welzijn 2/3**

Op verschillende manieren inventariseren en bespreken we wat er nodig is om de aandacht voor seksuele diversiteit te vergroten in MBO en HBO voor zorg en welzijn.

- **Wat is er al?** We inventariseren welke methodieken, instrumenten en ervaringen er al zijn

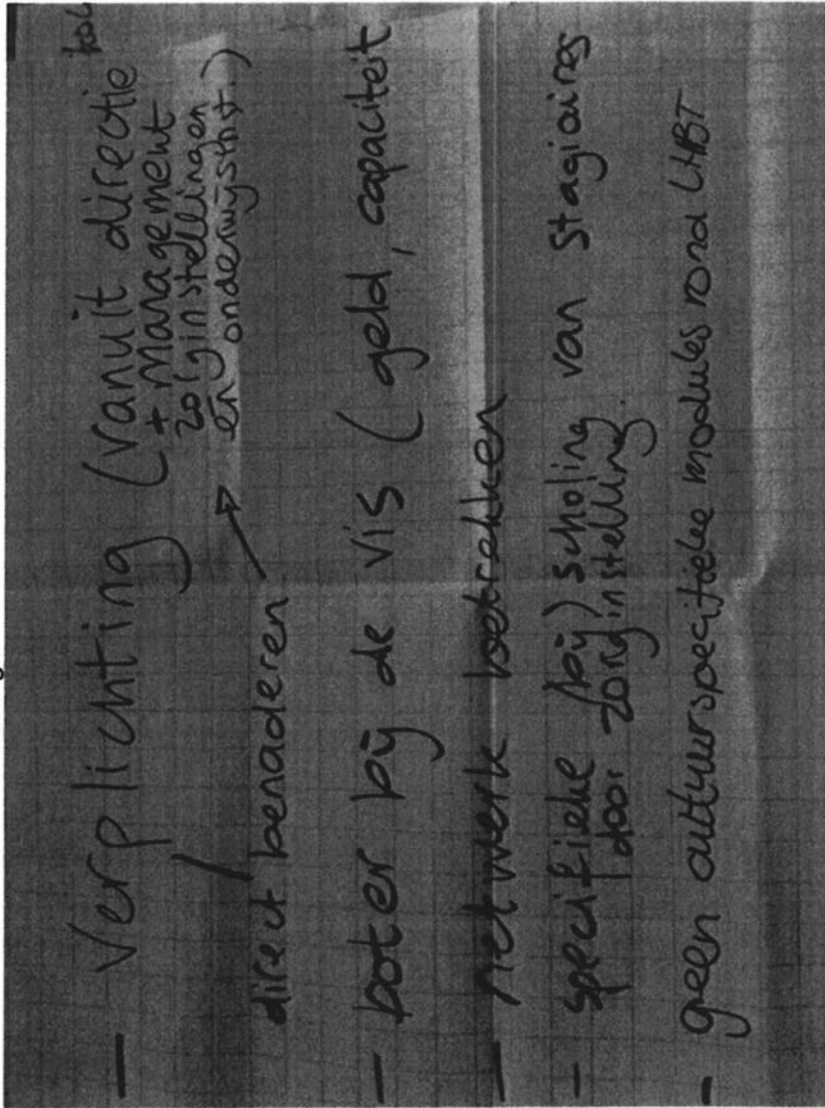
NB - Deze inventarisatie wordt nog verder uitgewerkt, aangevuld en nagezonden.

Verslag brainstorm Aandacht voor seksuele diversiteit in beroepsopleidingen voor zorg en welzijn

Onderdeel: Meer aandacht voor seksuele diversiteit in opleidingen voor zorg en welzijn 3/3

Op verschillende manieren inventariseren en bespreken we wat er nodig is om de aandacht voor seksuele diversiteit te vergroten in MBO en HBO voor zorg en welzijn.

- Wat is er nog nodig?
 Welke behoefte is er voor het vervolg?

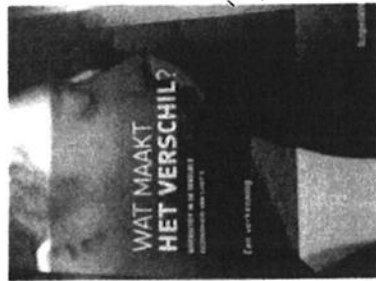
Onderdeel: Hoe verder? We maken afspraken: wie doet wat? hoe gaan we verder?

Consortium Roze 50 plus

- Informeren afwezige genodigden en overige geïnteresseerden
- Verzamelen, aanvullen en ordenen bestaand (les)materiaal, methodieken, ervaringen e.d.
- Publiceren overzicht materialen en methodieken (via websites, toolkit,...)
- Initiëren overleg met 'projectleiders | katrekkers landelijke projecten | initiatieven'

Deelnemers en geïnteresseerden

- Aanvullen en informeren Consortium over bestaand materiaal (via [redacted]@gmail.com)

Interessant rapport van RutgersWPF over seksuele gezondheid van LHBT, zie <http://shop.rutgerswpl.nl/webwinkel/zoekenwat-maakt-het-verschil-onderzoeksrapport/48161&page=>

Met dank aan AxionContinu voor de gastvrijheid!

Verslag brainstorm Aandacht voor seksuele diversiteit in beroepsopleidingen voor zorg en welzijn

Deelnemers

Naam	Contactgegevens	Website organisatie
[redacted]	info@de-blik-opener.nl	www.de-blik-opener.nl
[redacted]	@windesheim.nl	www.windesheim.nl
[redacted]	@windesheim.nl	www.windesheim.nl
[redacted]	@rutgerswof.nl	www.rutgerswof.nl
[redacted]	@rutgerswof.nl	www.rutgerswof.nl
[redacted]	@stichtinghumanitas.nl	www.stichtinghumanitas.nl/site/index.php/locaties/bergweg
[redacted]	@centram.nl	www.veiligehavenamsterdam.nl
[redacted]	@movisie.nl	www.movisie.nl
[redacted]	@amsteiring.nl	www.amsteiring.nl
[redacted]	@amsta.nl	www.amsta.nl
[redacted]	@amsta.nl	www.amsta.nl
[redacted]	@coc.nl	www.roze50plus.nl
[redacted]	@vilans.nl	www.vilans.nl
[redacted]	mb@axioncontinu.nl	www.axioncontinu.nl
[redacted]	@martenbos.nl	www.martenbos.nl

Workshops, trainingen en gastlessen over roze ouderen

datum door instelling opleiding vorm deelnemers

2013					
7-mrt		St Elisabeth Breda	professionals zorg	training	30
14-mrt		St Elisabeth Breda	professionals zorg	training	30
28-mrt		Tilburg	zorg en welzijn	presentatie	
18-mei		Gemeente Schiedam	ouderadviseurs	workshop	10
30-mei		Nova college Haarlem	studenten MBO	gastles	40
22-sep		Solis Deventer	professionals zorg	training	15

2014					
14-jan		Deltion Zwolle	studenten MBO	gastles	35
5-feb		GemeenteHoorn	zorg en welzijn	presentatie	20
24-jan		Edu-Actief	docentendag helpende en verzorgende	workshop	20
21-mrt		Landstede	team MMZ / SMD	gastles	25
22-mei		Welzijn Hillegom	professionals	workshop	18
sept en okt		Zorggroep Cordaan A'dam	professionals zorg en zorg vrijwilligers	workshops	53

'De Weg van de Meeste Weerstand'
Voor de Ambassadeur in
de Roze Zorg

DROSTEEFFECT

ANBO COC MOVISIE VILANS
50+

Geproduceerd door DrostEffect in samenwerking
met het Consortium Roze 50+ Nederland. 2012

'De Weg van de Meeste Weerstand'

Voor de ambassadeur in de Roze Zorg

Deze '**Weg van de Meeste Weerstand**' is een uitnodiging voor elke ambassadeur die werkzaam is als lobbyist voor de Roze Loper.

Inleiding

Je bent sedert langere of kortere tijd werkzaam als ambassadeur voor het Consortium Roze 50+ Nederland om de Roze Loper aan de man te brengen. Het kan zijn dat je dat vrijwillig dan wel als betaalde kracht doet. Wellicht heb je de basistraining al gevolgd zodat je feitelijk op de hoogte bent van het takenpakket.

De 'Weg van de Meeste Weerstand' is als leerinstrument onderdeel van het trainingspakket van de ambassadeur.

Het doel van dit leerinstrument is jou de mogelijkheid te geven om eens stil te staan bij jouw eigen levens- en werkervaringen. Jouw unieke ervaringen die een rol hebben gespeeld in je levensloop, voorafgaand maar ook tijdens je werk voor de Roze Zorg. Ook krijg je de gelegenheid om stil te staan bij de rol die jouw specifieke ervaringen spelen in je werk voor de Roze Loper. Het instrument wil je helpen jouw inzicht te vergroten in de redenen waarom je soms misschien tegen muren opbotst.

Het lobbyen voor de Roze Loper is niet een gemakkelijke job. Potentiële klanten staan niet altijd open voor een gesprek met de ambassadeur over dit onderwerp, vinden het niet belangrijk of hebben andere prioriteiten. Jijzelf bent zeer gemotiveerd om een bewustwording bij die potentiële klant op te wekken. Dit lijkt soms op tegenstrijdige belangen te stuiten.

Lef, durf, geduld, doorzettingsvermogen, dát zijn eigenschappen die van een ambassadeur gevraagd worden.

Nieuwsgierigheid, onbevooroordeeld en vernieuwend zijn, dát zijn allemaal eigenschappen die we graag bij een directeur in de zorg zouden willen vinden.

Toch weet je dat dit er soms niet is.

Daarom...

*Even tijd om stil te staan...
Even wat tijd investeren in de ontwikkeling van jezelf.
Even stilstaan bij wat je zelf beweegt.
Onderzoeken waarom je een gesprek soms lastig vindt.
Begrip krijgen voor jezelf.
Begrip krijgen voor de ander.
Het is niet altijd even gemakkelijk.
Maar kan wel een uitdaging zijn.
Om jezelf beter te leren kennen.
Om jezelf beter toe te rusten.
Voor de taak die je staat te wachten.
Sta eens even stil...*

Het leerdoel van dit boekje

Gebruik dit boekje om eens even stil te staan, tijd te nemen voor jezelf. Eerst stilstaan bij jezelf en vervolgens bij de ander. Het boekje is voor eigen gebruik, het is privé, je hoeft er niets van te delen met een ander als je dat niet wilt. Het is jouw eigendom! Het Consortium Roze 50+ geeft het je cadeau, als onderdeel van het trainingsprogramma voor ambassadeurs van de Roze Zorg. Met als doel:

"Not everything that's faced can be changed,
but nothing can be changed until it's faced"

James Baldwin

Training

Wel willen wij jou er vandaag toe uitnodigen om alle opdrachten te doen, en dat onder begeleiding van een ervaren trainer/coach. Het kan helpen jouw **inzicht te vergroten**. Inzicht in waarom je soms je doelstellingen niet lijkt te kunnen bereiken. Inzicht in je gevoel daarbij en wat je daarmee kunt doen.

Voor het ontstaan van zulke inzichten kun je genoeg hebben aan jezelf. Daarnaast kan iemand uit je omgeving een waardevolle rol spelen. In de opdrachten kan het daarom soms zo zijn dat je uitgenodigd wordt om met een ander/ een collega-ambassadeur bijvoorbeeld, jouw inzichten uit te wisselen. Dit kan zowel voor jezelf ondersteunend en stimulerend zijn als voor de ander.

Want:

'If there is any one secret of success, it lies in the ability to get the other person's point of view and see things from his angle as well as your own.'

Henry Ford

Werkwijze

We zullen beginnen bij opdracht 1 en gaan dan *chronologisch*, stap voor stap, door de opdrachten heen tot het eind. Lees bij voorkeur niet vooruit, om zodoende het meeste rendement te halen.

Wees niet bang. Wees niet bevooroordeeld. Neem een open houding aan. In de eerste plaats naar jezelf toe, maar ook naar de ander. Zie dit leerinstrument als een uitnodiging. Een uitnodiging tot zelfonderzoek. Een mogelijkheid te komen tot meer kennis over jezelf en zodoende wellicht ook over 'de ander'.

Je rondt 'De Weg van de Meeste Weerstand' af met een kort reflectieverslag dat je inlevert bij Manon Linschoten. Dit is wél een *verplicht onderdeel*! Het zal geen beoordeling krijgen maar wel krijg je een opbouwende reactie/ feedback door de cursusleiding. In het reflectieverslag kun je aangeven hoe het proces is verlopen en wat jouw *leermomenten* zijn geweest. Ook zul je hierin jouw *leerdoelen* voor jouw gedrag benoemen. Kortom, een overzicht over het geleerde, over hoe het proces is gegaan en wat je ermee gaat doen.

Veel plezier met het doorlopen en doorleven van dit leerinstrument, 'De Weg van de Meeste Weerstand' speciaal ontwikkeld voor de Roze Zorg Ambassadeur!

Opdracht 1

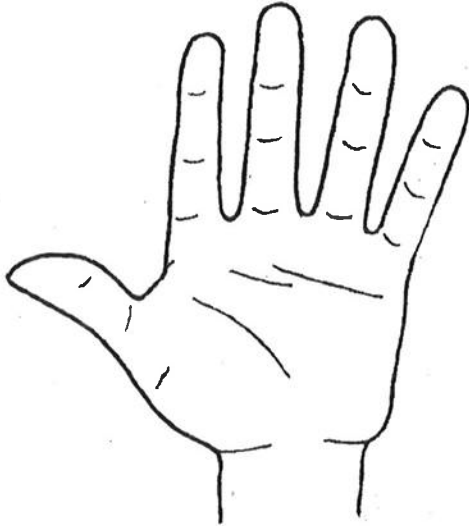
Beschrijf in maximaal 5 zinnen jouw motivatie om het werk van ambassadeur voor de Roze Zorg te (gaan) doen.

Ik ben ambassadeur voor de Roze Loper omdat ik .....

Opdracht 2

- a. Schrijf in maximaal 5 korte zinnen of steekwoorden op welke weerstanden je kunt tegenkomen of al bent tegengekomen bij klanten met wie je wilt of wilde praten over de Roze Zorg en in het bijzonder over de Roze Loper.

- b. Beschrijf in het kort voor jezelf een situatie waarin dit ook heeft gespeeld en hoe je daarmee bent omgegaan. Het gaat hierbij niet om 'goed' of 'fout' maar om een feitelijke weergave van de situatie.

[Als je nog geen ervaring hebt hiermee mag je dit deel van opdracht 2 overslaan maar misschien ken je wel een andere situatie uit je leven waar dit ook een rol speelde, schrijf hier dan over.]

- c. Kies een mede-ambassadeur (of iemand die je vertrouwt) uit aan wie je het verhaal van 2b wilt *vertellen*. Vertel de situatie en vraag diegene om *door te vragen* op een manier die niet be- of veroordelend is maar die jou helpt inzicht te krijgen in wat er gebeurde.
(Gebruik open vragen die beginnen met wie, hoe, waar, wanneer, wat. Vermijd waarom-vragen zoveel mogelijk omdat daar al gauw een oordeel in doorklinkt)

- d. Wil je nu na afloop van punt c, voor jezelf opschrijven wat je van het delen van jouw verhaal en de reactie erop van de ander, hebt geleerd?!

Opdracht 3

- a. Denk terug aan een voorval in jouw leven waarin je onaangenaam werd geraakt, of waarin je je misschien miskend hebt gevoeld.

Beschrijf in het kort wat er gebeurd is. Doe dit schrijven vloeiend, vrij associërend, zonder eisen aan taalgebruik of spelling. Kortom, schrijf zo vrij mogelijk.

Denk hierbij onder andere aan:

- wat er gebeurde,
- wat je erbij voelde. Was je geschrokken, boos, verdrietig, overdonderd, noem maar op.
- wat je *nu* voelt terwijl je het voorval weer beschrijft.
- wat je hebt gedaan, wat was jouw reactie?
- ook wat de reactie van de **ander was op jou**.
- Probeer onder **woorden** te brengen *waarom* jij denkt dat je door **deze** gebeurtenis werd geraakt.

- b.** Denk terug aan een situatie waarvan je je kunt herinneren dat jij een ánder onaangenaam hebt geraakt (de ander werd bijvoorbeeld boos, verdrietig, afwerend).

Ook hier geldt, schrijf in het kort op wat er gebeurd is, die dit zonder te letten op spelling en dergelijke, dus zo vrij mogelijk.

Denk hierbij onder andere aan:

- wat er gebeurde, wat er gezegd werd.
- waarom je denkt dat de ander boos, verdrietig, afwerend of iets dergelijks, werd.
- de reden waarom jij dit gezegd of gedaan hebt.
- wat je had willen of kunnen doen om dit te voorkomen of wat je had willen doen om de ander te ondersteunen in deze situatie.
- wat jij (eventueel) hebt gedacht/ gedaan nádat dit voorval plaats had.

- c. Beschrijf hieronder wat het met je doet om deze vragen te beantwoorden en jouw verhaal te 'vertellen'.
Bijvoorbeeld, levert het je inzichten op over je eigen verdriet of boosheid, of waarom je geraakt wordt?
En, levert het je ideeën op over hoe jij een ander tegemoet treedt? Zo ja welke.
Levert het jou niets op of voel je iets anders? Zou je dat hieronder dan ook willen opschrijven?

- d.** Kun je nu kort opschrijven (en/of vertellen aan een mede-ambassadeur of de groep) wat je denkt welke rol jouw eigen gevoelens, zoals je hiervoor hebt beschreven, spelen in je werk voor bijvoorbeeld de Roze Zorg cq de Roze Loper?

Wellicht kun je aan een situatie denken die je tijdens dit werk hebt ervaren, waarin je dat hebt gemerkt. Beschrijf de situatie kort en probeer te duiden waarom dit zo liep.

Probeer vervolgens te beschrijven hoe het *anders* had kunnen verlopen als jij je van dit fenomeen bewust zou zijn geweest.

Opdracht 4

- a. Zou je hieronder aan jezelf een brief* willen schrijven over hoe jouw proces ten aanzien van de bewustwording m.b.t. je eigen seksuele identiteit heeft plaatsgevonden?
Wat waren eye-openers, wat waren pijnlijke, moeilijke momenten, wat waren mooie momenten en waarom?
De brief/collage/tekening is en blijft privé en ga je niet delen met een ander!

*Als je schrijven te lastig vindt en je tekent/schildert liever of verbeeldt het liever in een collagevorm of andere uitingsvorm, wees vrij om dat te doen. Gebruik zoveel ruimte als dat jij er behoefte aan hebt!

- b. Kun je hier zeggen/schrijven in hoeverre je al eens eerder hebt gesproken, geschreven over wat je nu in jouw brief aan jezelf hebt gezegd, of niet en waarom?

(Als de brief of collage/ tekening niet gelukt is, wil je dan hier beschrijven waarom jij denkt dat dat zo is?)

- c. Wil je nu eens voor jezelf geheel vrij associërend, opschrijven hoe jouw eigen seksuele bewustwording/-zijn een rol zou kunnen spelen in je werk? Bijvoorbeeld, hoe potentiële klanten op jou reageren en andersom. Of bijvoorbeeld hoe jouw eigen motivatie een gesprek beïnvloedt? Misschien kun je ook aan een voorbeeld uit de praktijk denken hierbij.

Opdracht 5

a. Welke sterke kanten van jezelf hebben jou geholpen tijdens jouw optreden als roze ambassadeur. Kun je in 't kort een situatie beschrijven?

b. Schrijf nu in max. 5 korte zinnen van max. **3** steekwoorden welke valkuilen je kent van jezelf die een rol zouden kunnen spelen tijdens je werk als ambassadeur.

c. Beschrijf een situatie waarin jij 'last' hebt gehad van jouw eigen valkuil(en).

d. Terugkijkend op de situatie zoals je die bij c hebt beschreven: hoe zou je de situatie in de toekomst anders kunnen benaderen? Schrijf mogelijk ander gedrag van jezelf op. Denk hierbij ook aan je sterke kanten.

Opdracht 6

a. Welke nieuwe inzichten heb je opgedaan door dit boekje door te werken?

b. Wat ga je met deze nieuwe inzichten doen? Beschrijf je gedrag.

c. Op welke onderdelen zou je graag nog eens wat verder door willen gaan en waarom?

- d. Als je dat wilt, kun je dit boekje gebruiken om eens met iemand een gesprek aan te gaan. Jij kunt over (onderdelen van) wat je hebt opgeschreven in dit boekje vertellen. Je kunt daarbij de ander vragen om verhelderende vragen te stellen, vragen die onbevooroordeeld en respectvol zijn. Deze vragen moeten jou helpen om *ander gedrag* te ontdekken die je van dienst kunnen zijn in jouw werk als ambassadeur. Iemand die dit met jou zou kunnen doen moet van jou horen dat het gaat om 'luisteren en het-vragen-stellen' omdat je alleen op die manier verder kunt komen in jouw zoektocht. Jouw zoektocht naar nieuwe inzichten en mogelijk ander, wellicht effectiever gedrag van jezelf.

Een mede-ambassadeur zou de rol van 'vragensteller' heel goed kunnen vervullen. Ook omdat zowel jijzelf als de vragensteller er nieuwe **inzichten** door krijgt.

Maar ook een externe, en soms zelfs meer professionele, **persoon zou** jouw vragensteller kunnen zijn. **Bespreek dit zo nodig eens met de projectleiders van het Consortium Roze 50+.**

Opdracht 7, tot slot en *verplicht* onderdeel

Beschrijf in een kort reflectieverslag (max. 2 x A4):

- I. wat je vond van het werken met dit boek, het proces, wat je lastig vond, wat je fijn vond en waarom
- II. wat je hebt geleerd, jouw inzichten
- III. wat je hebt voorgenomen anders te gaan doen (zie ook opdracht 6)

Lever dit verslag in bij de cursusleiding binnen de gestelde termijn.

Hartelijk dank voor je inzet!

Persbericht 20 maart 2014

Tolerantiescan roze ouderen gaat grens over

De Roze Loper, het Nederlandse certificaat voor woonzorg-en thuiszorginstellingen die aandacht besteden aan de seksuele diversiteit bij bewoners en werkkenden, gaat de grens over. Het Duitse Frankfurter Verband is maandag 24 maart 2014 de eerste grote buitenlandse zorginstelling die een Roze Loper-certificaat ontvangt.

Tolerantiescan

Der Rosa Schlüssel, The Pink Passkey, La Clé Rose of Chave-de-rosa. Een internationale uitrol, dat is wat het samenwerkingsverband Roze 50+ voor ogen staat. De initiatiefnemer van de tolerantiescan voor LHBT-vriendelijke ouderenzorg wil meer aandacht voor deze groep. In Nederland zijn al 92 woonzorg-en thuiszorginstellingen met een Roze Loper. Naast de internationale uitrol, zal de Roze Loper ook beschikbaar komen voor het welzijnswerk, maatschappelijk werk en de zorg aan mensen met een verstandelijke beperking.

Pesterij

Nu denken professionals en management van zorginstellingen nog vaak dat er geen roze ouderen in hun instelling wonen. Niet zo verwonderlijk, als je bedenkt dat lesbische, homoseksuele, biseksuele en transgender (LHBT-)ouderen nauwelijks zichtbaar zijn. Een deel van hen heeft geleerd hun ware geaardheid verborgen te houden. Laten ze wél hun ware gezicht zien, dan krijgen ze vaak te maken met uitsluiting of pesterij.

Uitreiking

De uitreiking van de eerste Internationale Roze Loper vindt plaats op 24 maart tussen 13.00 en 16.30 uur door Carlien Scheele, directeur Emancipatiezaken bij het Ministerie van OCW. Bij de overhandiging zijn acht Europese delegaties aanwezig, die in eigen land opkomen voor roze ouderen in de zorg.

Roze 50+ is een samenwerkingsverband van ANBO, COC, Movisie en Vilans.

Noot voor de redactie:

- Locatie: Stichting Elisabeth, Leuvenaarstraat 91, 4811 VJ Breda.
- Voor meer informatie kunt u contact opnemen met [redacted] projectleider Roze Loper COC Nederland, tel: [redacted], email: [redacted]@coc.nl of met [redacted] projectleider, telefoon: [redacted] e-mail: info@[redacted].nl

Deelnemers Internationale meeting LGBT elderly and the Pink Paskey

Land	Organisatie	Naam	Email	Telefoonnummer
1 België	Cavaria, Roze huis Antwerpen		@telenet.be	
2 Duitsland	Frankfurter Verband		@frankfurter-verband.de	
3 Noorwegen	LLH Bergen og Hordaland		bergen@llh.no	
4 Portugal	OPUS GAY		@gmail.com	
5 Finland	Equal Aging project/ SETA - LGBTI Rights		@seta.fi	
6 Engeland:	AGE UK		@ageuk.org.uk	
7 Oostenrijk	Hosiwien		@hosiwien.at	
8 Italië	ArciGay		@yahoo.com	
9 Nederland	Roze 50+		@coc.nl, info@ .nl	

The Pink Passkey, a Dutch approach

Pink 50+

Pink 50+ Gay Straight Alliance

Since 2005 we put our hands together for a better position for elderly Pink people when it comes to housing, welfare and (long-time) care

Pink and elderly people

There are about 400,000 pink people over 50 years in The Netherlands

7% of the population older than 50 is experiencing homosexual, lesbian, bisexual or transgender feelings

Research: Over 50 and being pink is not easy nowadays

Pink elderly often walked a different, more
difficult path in live

Early days: homosexuality was a taboo: illness,
sin, unnatural

Present days: 27% is still disgusted by seeing 2
people of the same sex together

Research:

Social exclusion, feelings of rejection and loneliness is often part of their life

Sometimes loss of contact with family

Usually no children

Social network decreases over the years

People with the same feelings not recognizable, hard to find

Only partly connection with others: own biography, different interests, different personal history

Research proves

Recent research of The Magazine of Caretakers shows that 45% of the long-term care institutions are convinced that they have no pink inhabitants...

Only 9% of the caretakers say that they ever talk about homosexual clients

Why special attention?!?

There are no pink elderly:

They are invisible and do not speak up

We are friendly to all people and make no exceptions for pink people:

Unawareness of problems as mentioned

Masterplan Roze 50+

Beyond the invisibility

- Ambassadors Pink 50 +
- Gay Straight Alliance: 50+ fair, Pink Saturday, Gay Pride, Coming-Out Day
- Pink Pass key
- Pink Pass key marathon
- Toolkit for Care and Well being
- www.roze50plus.nl
- Meetings and activities

Herkennt u de **hetero**?

AHRO COC MOVIE SCHORER
50

AHRO COC MOVIE VILANS
50

DVD The Pink Passkey

Info@roze50plus.nl

www.roze50plus.nl

The Pink Passkey

Initiative of a peer group of elderly people in
Nijmegen

Tolerance scan (developed by KIWA)

Tool to enhance the social acceptance of
sexual diversity in care institutions

Themes

Organizational policy

Training and schooling

Human Resource Policy

Signaling and complaints

Awareness and emotional security

Questions

Does your organization have a specific policy for certain client groups?

Is sexual orientation being discussed in your organization?

Does your organization inquire after sexual orientation when you admit a client?

Do you have and use an information package for (new) staff where in the topic of sexual orientation is incorporated?

Indicators and Criteria

The organization has a specific "bullying policy" with respect to diversity.

The organization has an active policy for encouraging employees to be open at work about (sexual) diversity.

The organization actively commits itself to informing interns about the policy concerning (sexual) diversity.

It is demonstrable that diversity and social-emotional safety are paid attention to in client care.

The organization is open to complaints and expressions of disfavour from customers and employees.

Value of the Pink Passkey for the care institution

Going Abroad

Regenbogen Schlüssel Frankfurter Verband

Uitnodiging 24 maart 2014: Uitreiking 1e Internationale Roze Loper

Wij nodigen u van harte uit voor de uitreiking van de 1e Internationale Roze Loper, hét certificaat voor LHBT-vriendelijkheid in de zorg.

Aanleiding voor deze feestelijke bijeenkomst is de internationale uitwisseling tussen acht Europese landen over Roze Ouderen. In Nederland lopen we ver voorop als het gaat om Roze Ouderen. Net als in Nederland speelt de vergrijzing ook in andere Europese landen. De Tolerantiescan® en de Roze Loper hebben zichzelf bewezen in Nederland en zijn daarom zeer geschikt voor een internationale uitrol. In 2013 heeft Roze 50+ hiermee een start gemaakt dat geleid heeft tot de 1^e internationale Roze Loper in Duitsland.

Op maandag 24 maart 2014 krijgt, tijdens deze uitwisseling bij Stichting Elisabeth in Breda, zorginstelling Frankfurter Verband de 1^e Internationale Roze Loper uitgereikt uit handen van de directeur Emancipatiezaken Ministerie van OCW.

Graag horen we van u terug of u bij deze unieke bijeenkomst aanwezig wilt zijn. Gaarne RSVP vóór 10 maart naar info@roze50plus.nl

Locatie: Zorgcentrum Stichting Elisabeth, Locatie Elisabeth Centrum, Leuvenaarstraat 91, Breda

Tijdstip: maandag 24 maart 2014, van 13 tot 17.00 uur.

Toegang: gratis, maar aanmelden is verplicht.

Programma

13.00 - 13.45 uur	Inloop met muziek en drankje
13.45 – 13.50 uur	Welkomstwoord door de Raad van Bestuur St. Elisabeth
13.50 – 14.00 uur	Burgemeester [redacted] gemeente Breda
14.00 – 14.10 uur	De [redacted] CEO Kiwa Nederland BV
14.10 – 14.25 uur	Mevrouw Carlien Scheele, directeur Emancipatiezaken Ministerie van OCW reikt 1 ^e Internationale Roze Loper uit
14.25 - 14.30 uur	De [redacted] bestuursvoorzitter Frankfurter Verband
14.30 - 16:30 uur	Optrede [redacted] en [redacted] feestelijke afsluiting

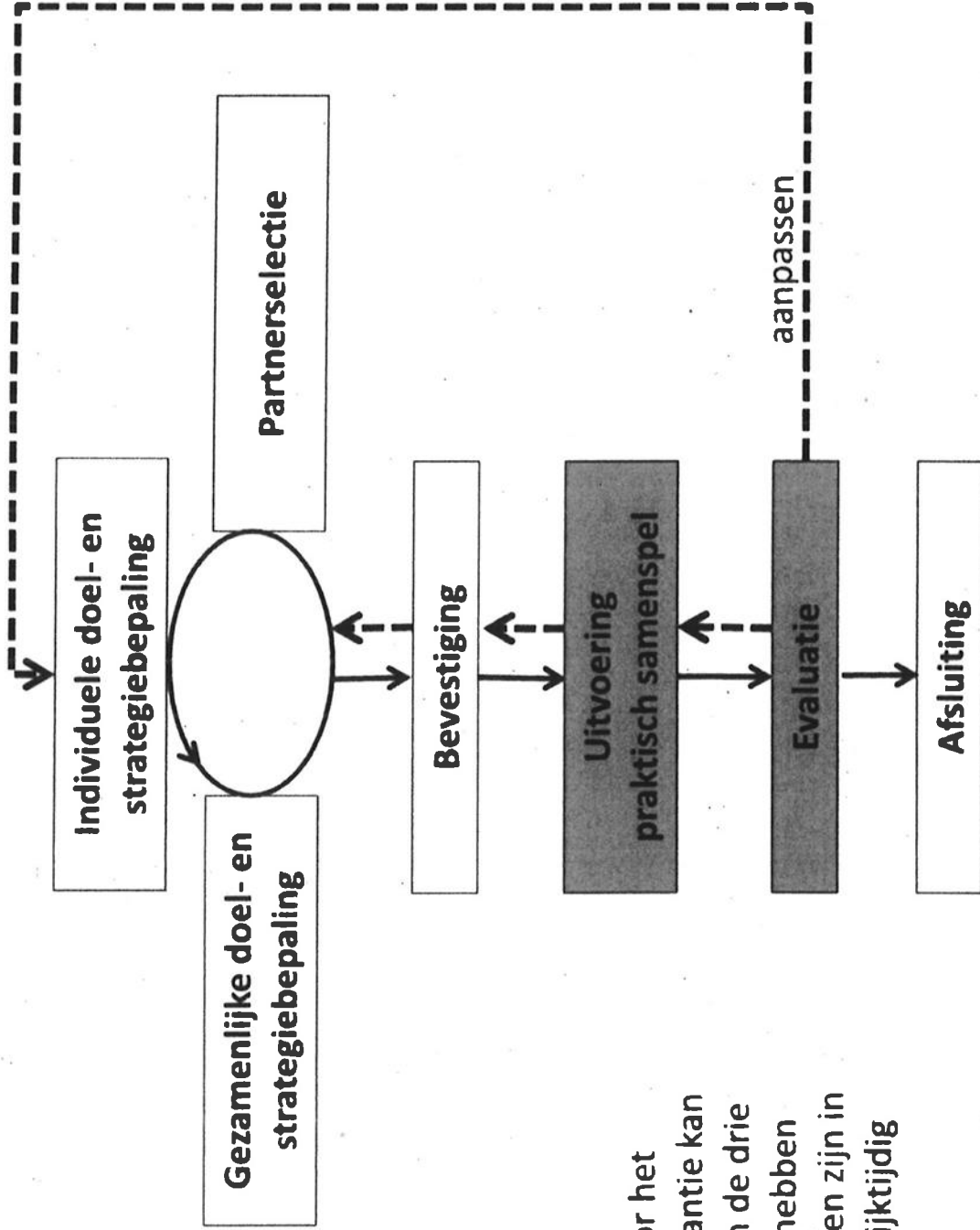
Strategische allianties

Inleiding 13 januari 2014

vandebunt
adviseurs

Homo-hetero allianties in uitvoering

De eerste impuls voor het aangaan van een alliantie kan komen vanuit elk van de drie bovenste fasen. Die hebben geen vaste volgorde en zijn in de oriëntatiefase gelijktijdig aan de orde.

Wat lezen we in jullie casusbeschrijvingen

- Doelstellingen wel belangrijk, maar niet urgent
  - Wel agendering nog geen actie
  - Weinig daadwerkelijke capaciteit vrijgemaakt en inhoudelijke kennis in doelorganisaties
- Samenwerking in de alliantie
  - Onderling vertrouwen mist om de kracht van de alliantie te benutten
  - Verschillende cultuur en dynamiek tussen professionals en vrijwilligers
  - Verschillen tussen kennisinstellingen en belangenorganisaties
  - Ontbreken van resultaatafspraken, bij falen geen gevolgen
- Spanning tussen de alliantie en andere partijen die op hetzelfde terrein actief zijn
- Veranderingen in de context/omgeving met impact op de alliantie

**HOE WORDEN ALLIANTIES GEVORMD
EN HOE FUNCTIONEREN ZE?**

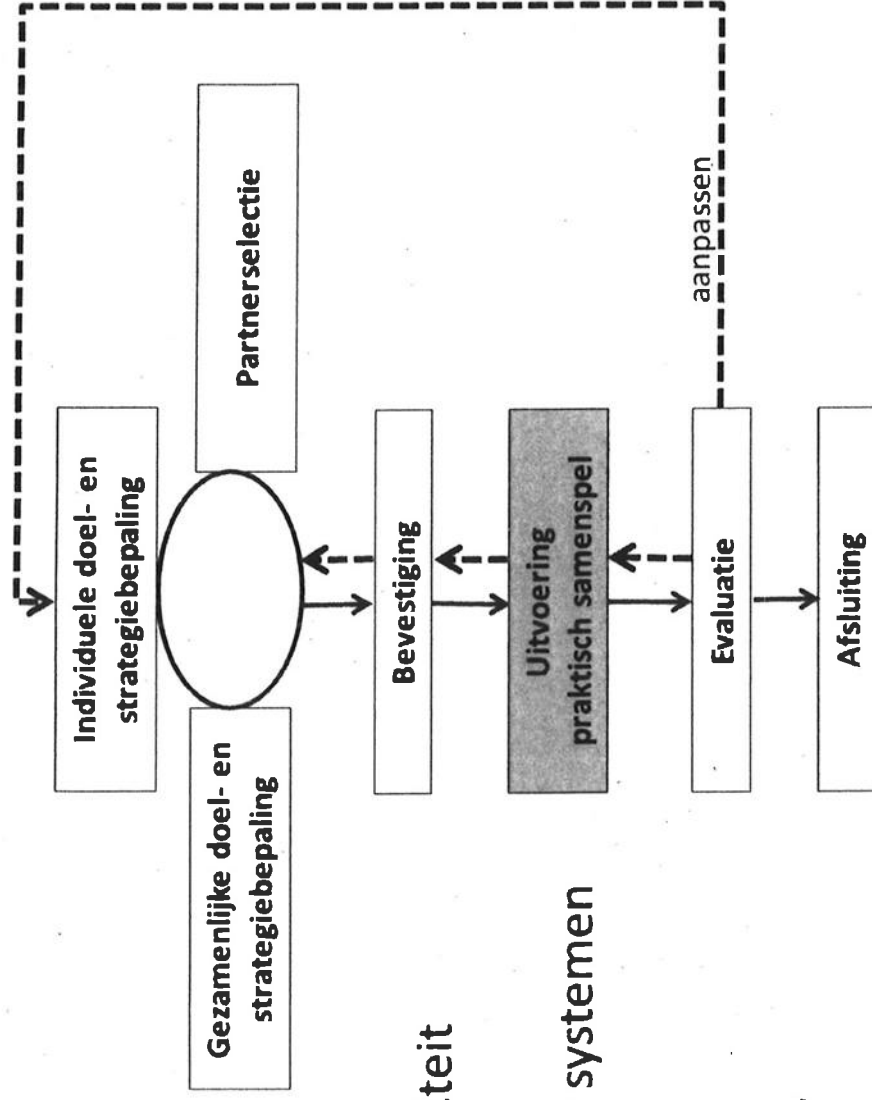
Uitvoering

Valkuilen/knelpunten

- Opportunistisch gedrag
- Klem in dubbele loyaliteit
- Inzakken motivatie en activiteit
- Moeizame besluitvorming
- Druk handhaven bestaande systemen

Oplossingsrichtingen

- Meervoudige partijdigheid
- Onafhankelijke begeleiding, buitenboordmotor
- Tussentijds successen boeken
- Methode afspreken voor evaluatie en conflicthantering
- Tijdje onder de radar blijven

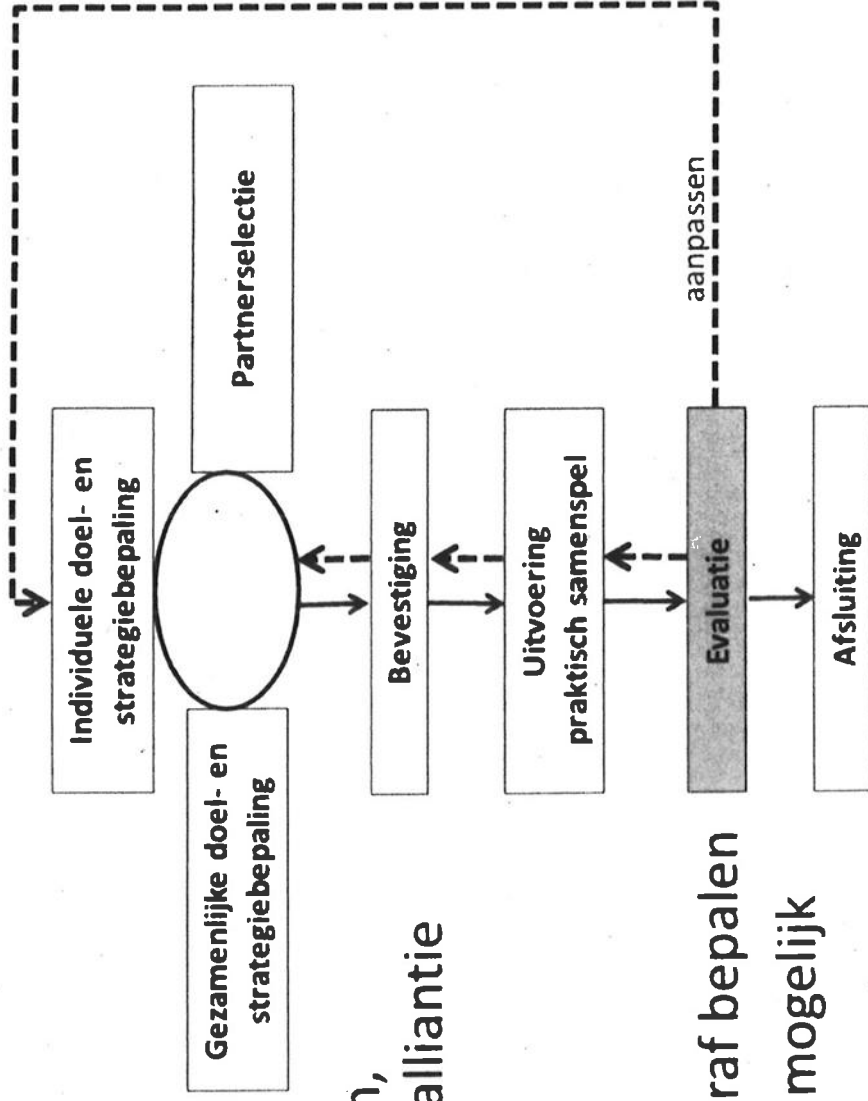
Evaluatie

Valkuilen/knelpunten

- Blijmoedig van start gaan, onduidelijk wanneer de alliantie een succes is

Oplossingsrichtingen

- Evaluatiemomenten vooraf bepalen
- Evaluatieaspecten en zo mogelijk normen expliciteren
- Evalueer naast doelrealisatie ook functioneren van de alliantie zelf
- Naast individueel ook gezamenlijk evalueren

Start en herstart

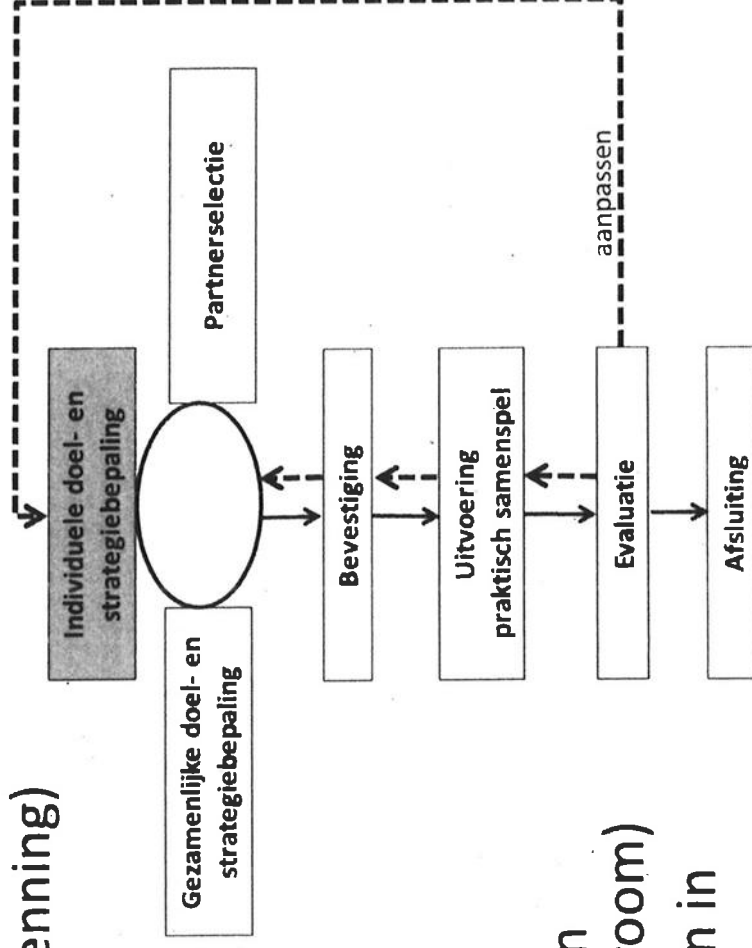
Individuele doel- en strategiebepaling

Valkuilen/knelpunten

- Je wordt gevraagd en doet mee
- Onbewuste motieven spelen rol (macht, status, zucht naar erkenning)
- Doelstelling wel belangrijk, maar niet essentieel
- Onrealistische ambitie

Oplossingsrichtingen

- Vorm als organisatie een alliantiestrategie
- Maak per casus een analyse en expliciteer (boven en onderstroom)
- Zet dromers, critici en realisten in

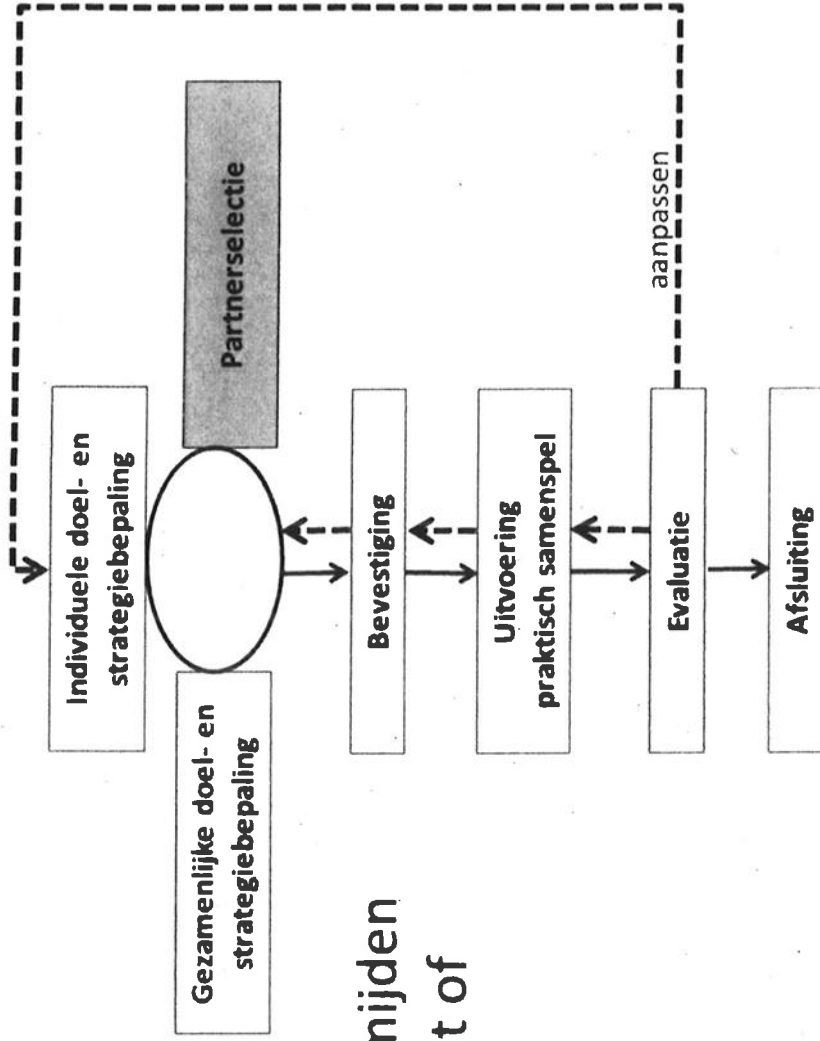
Partnerselectie

Valkuilen/knelpunten

- Bekenden opzoeken en onbekenden/onbeminden mijden
- Te weinig complementariteit of compatibiliteit
- Partners die later aanhaken

Oplossingsrichtingen

- Expliciteer selectiecriteria
- Kijk naast de zakelijke kant ook naar match in cultuur, ambitie, macht, organisatie
- Maak afspraken over toe- en uitreding
- Investeer in nieuwe partners

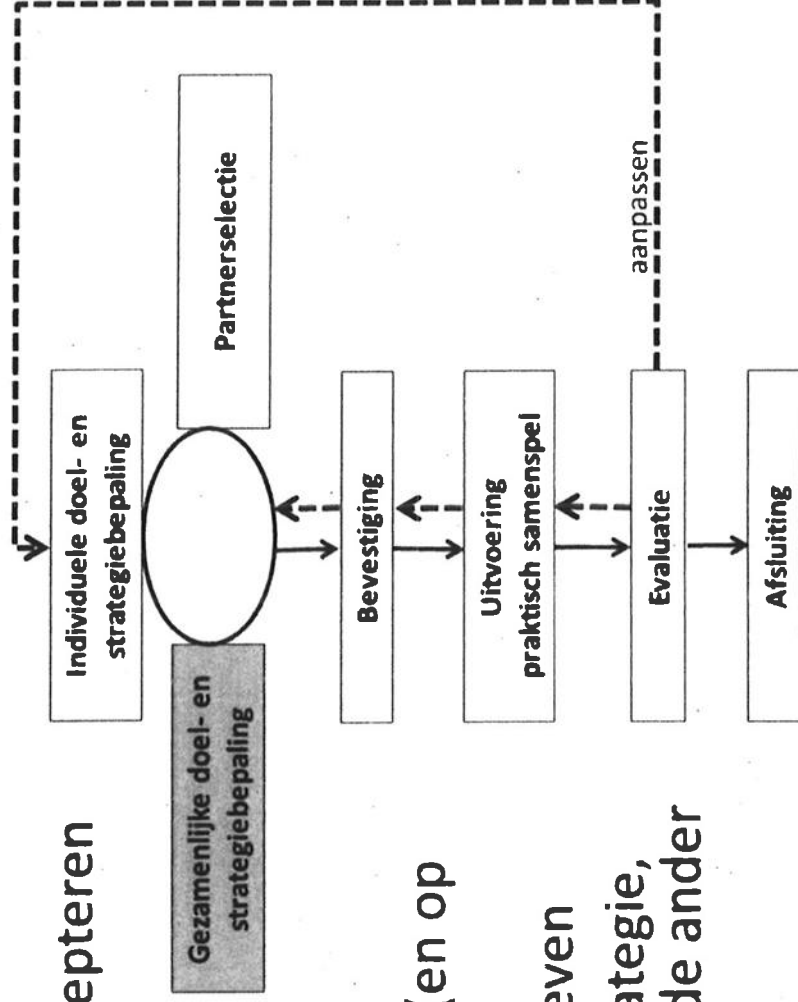
Gezamenlijke doel- en strategiebepaling

Valkuilen/knelpunten

- Elkaar ongeveer begrijpen en het ongeveer eens zijn
- Verschil in belangen niet accepteren

Oplossingsrichtingen

- De tijd nemen
- Veel interactie
- Tijdig alle partners om tafel (en op juiste niveau)
- Geen gelijke belangen nastreven
- Expliciteren van doel- en strategie, wat je brengt en wat je van de ander verwacht

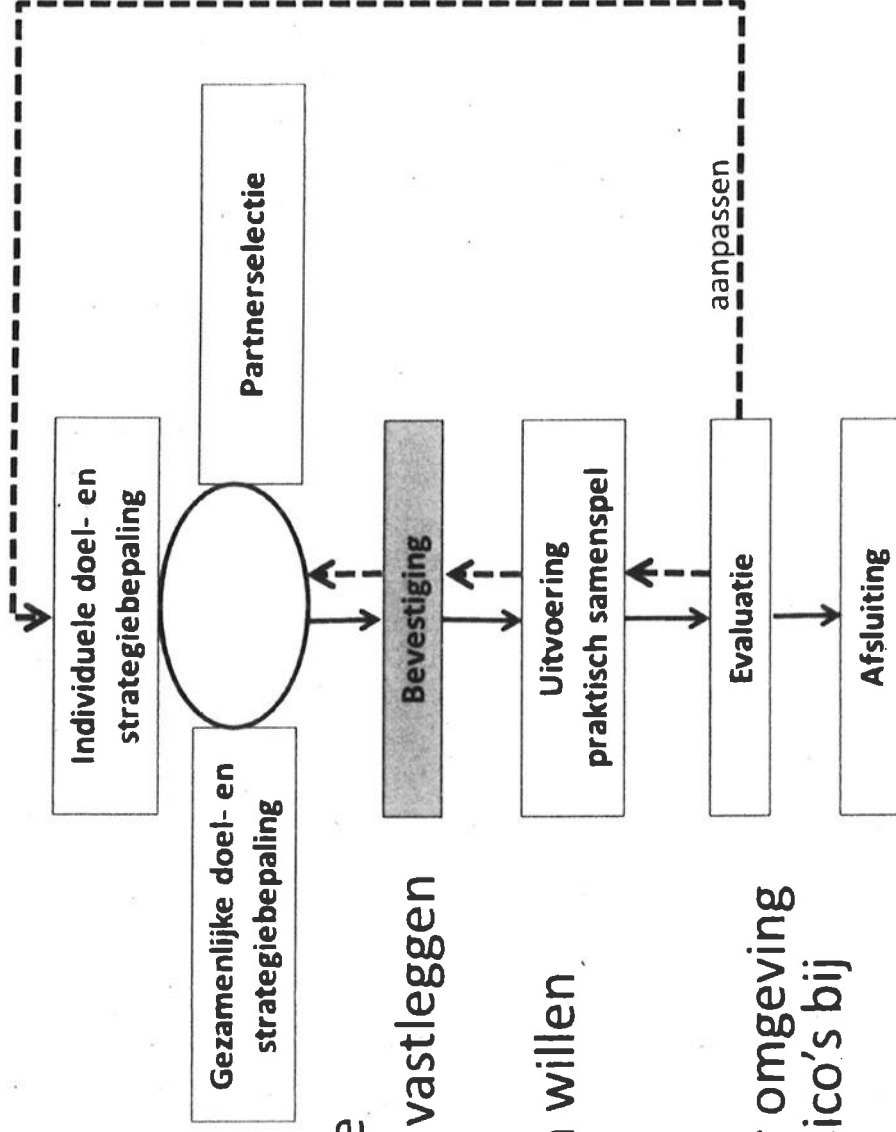
Bevestiging

Valkuilen/knelpunten

- Veel nadruk op controle
- In vroeg stadium zaken vastleggen
- Te weinig vastleggen
- Het onderste uit de kan willen

Oplossingsrichtingen

- Inschatting maken over omgeving (stabiel/dynamisch), risico's bij mislukken
- Op basis daarvan vaststellen wat er vastgelegd zou moeten worden en welke uitgangspunten gelden
- Daarna pas onderhandelen
- Ritueel inbouwen bij start

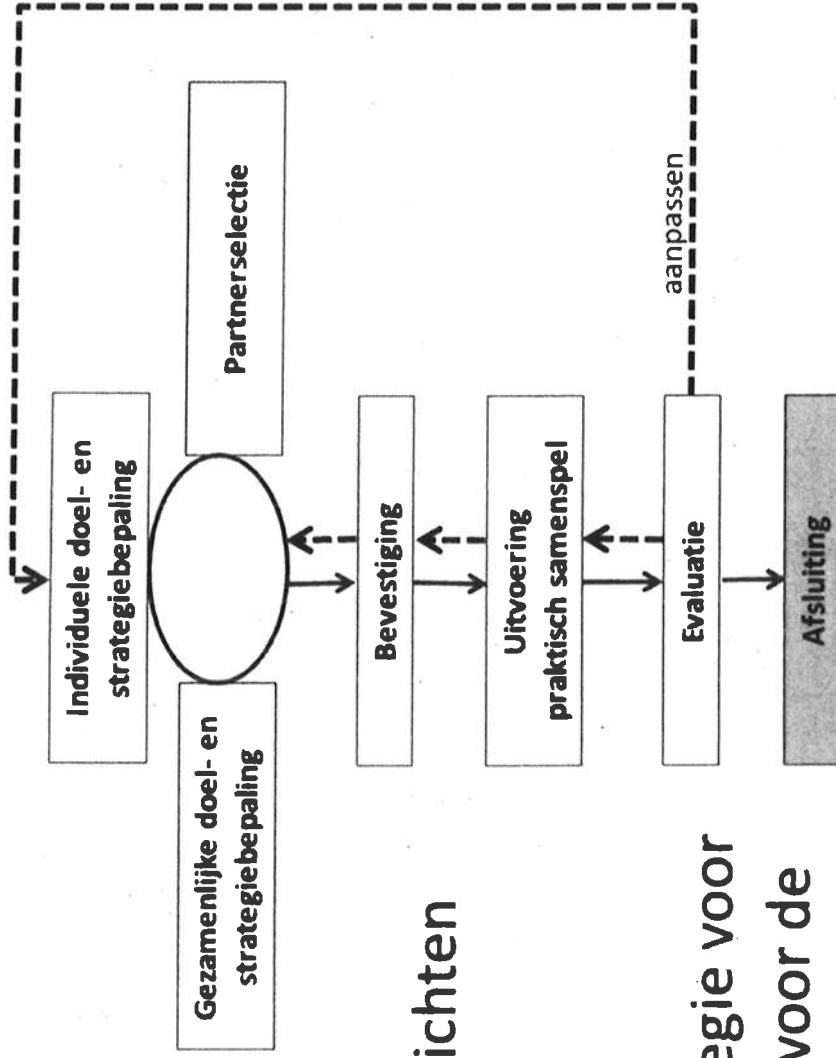
Afsluiting

Valkuilen/knelpunten

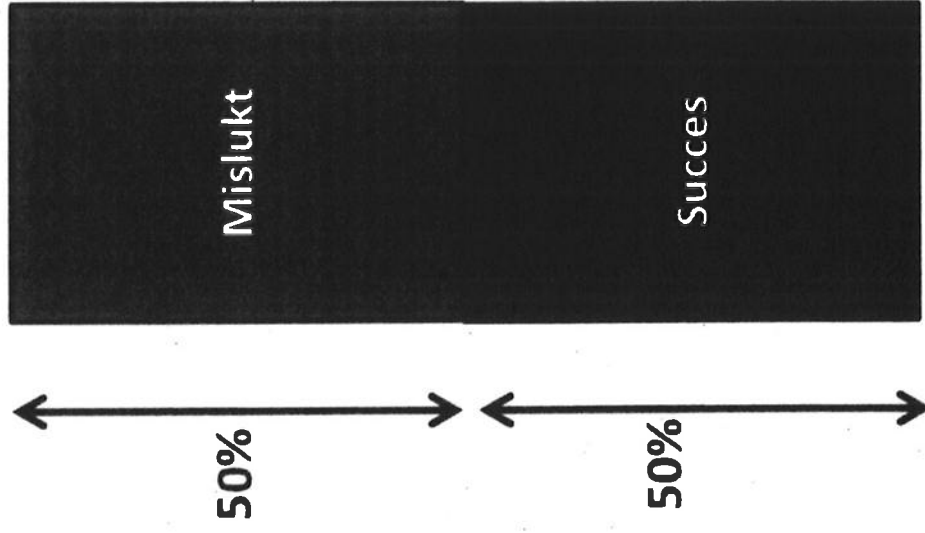
- Stoppen met kwade gezichten

Oplossingsrichtingen

- Zorg voor een exit-strategie voor individuele partners en voor de alliantie als geheel

Een succespercentage van gemiddeld 50%. Wat moet je daar van vinden?

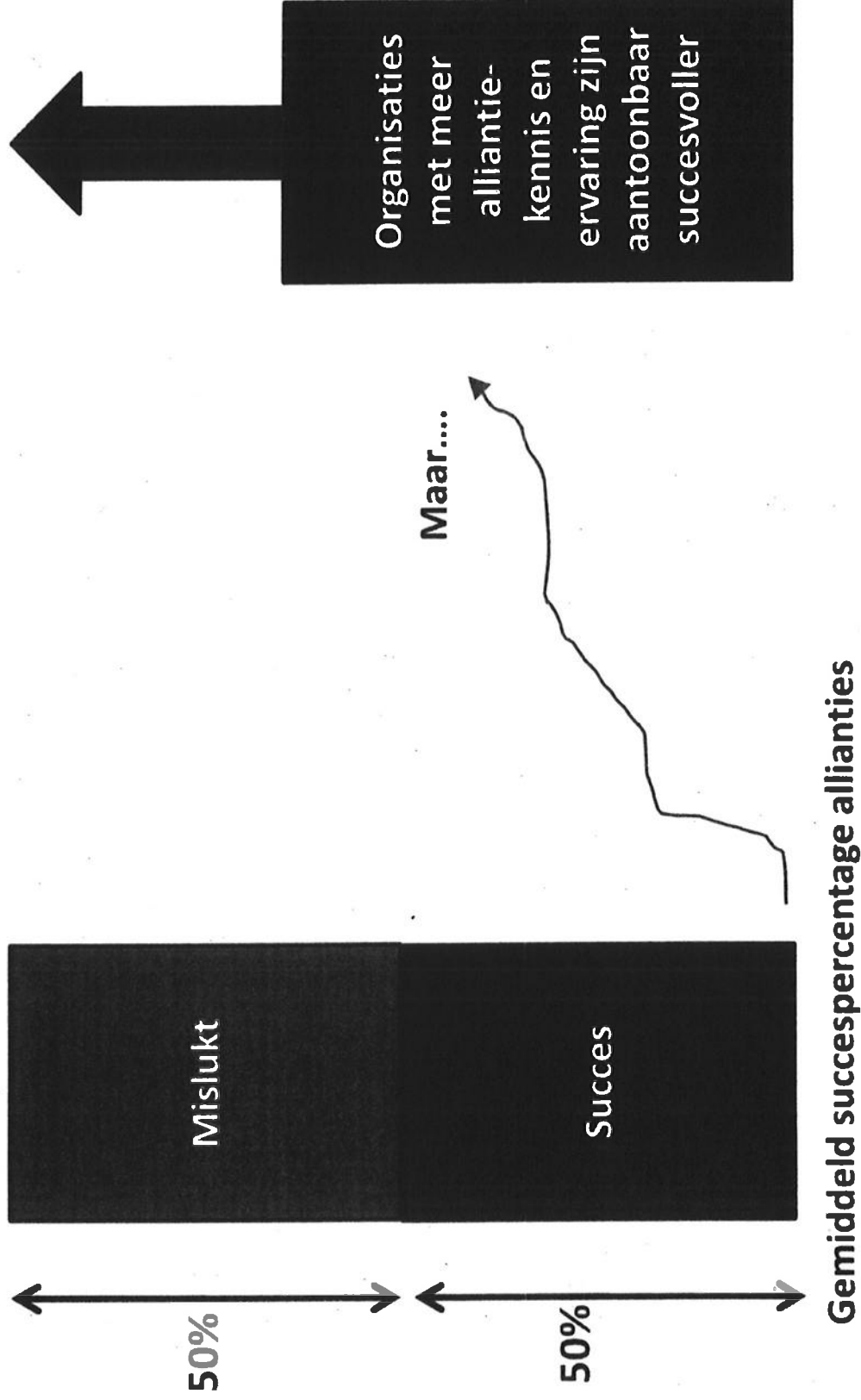

Ter vergelijking

- 1 op de 3 huwelijken loopt uit op een echtscheiding: slagingspercentage van zo'n 66%
- Fusies en overnames hebben een slagingspercentage van 30%

Gemiddeld succespercentage allianties

Gelukkig zegt het gemiddelde nog niets over het succes van een specifieke alliantie

PROJECTVERSLAG 'KBO KLEURT ROZE'

Augustus 2013 t/m december 2014

UIT DE SUBSIDIEAANVRAAG

Doelstelling van het project

- Roze ouderen staan aan het einde van dit project op de agenda van zes provinciale KBO's.
- Ondersteuning van provinciale KBO's zodanig, dat ze na afloop van het project in staat zijn om op eigen kracht vervolgactiviteiten te organiseren.
- Informatie aan de achterban over de situatie van roze ouderen.
- In de achterban bekendheid geven aan het Alliantie Roze50Plus, met het oog op continuering van roze activiteiten in de provinciale KBO's na 2014. Afspraken met Alliantie Roze50Plus hierover.

Activiteiten

1. Ontwikkeling activiteitenaanbod
2. Informatie aan en bewustwording van achterban via eigen media
3. Informatiebijeenkomst voor provinciaal kader
4. Vier provinciale/regionale bijeenkomsten roze ouderen
5. Overleg met Alliantie Roze50Plus over aansluiting van KBO-leden bij activiteiten van het Alliantie Roze50Plus

UITVOERING VAN ACTIVITEITEN

Ad 1. Ontwikkeling activiteitenaanbod

De Unie KBO heeft een digitale brochure met activiteitenaanbod ontwikkeld voor provinciale KBO's die een provinciale bijeenkomst m.b.t. roze ouderen willen organiseren. Hierin is het bestaande aanbod van de Alliantie Roze50Plus opgenomen en een specifiek op de katholieke achterban gericht lezingenaanbod door katholieke pastores.

Deze brochure is bewerkt met het oog op activiteiten in lokale afdelingen en vervolgens in een oplage van 300 papieren brochures gedrukt. Deze zijn uitgereikt aan deelnemers van de provinciale bijeenkomsten en in enkele provincies aan de leden van de Algemene Ledenvergadering van de betreffende provincie.

Ad 2. Informatie aan en bewustwording van achterban via eigen media

In het ledenblad Nestor (oplage 190.000, lezersbereik 350.000 ouderen) zijn in totaal vier artikelen over roze ouderen geplaatst: twee artikelen in 2013 (over het boek 'Stormachtig Stil' over roze ouderen en een interview met een pastor) en twee artikelen in 2014 (een interview met twee roze KBO-ers en een verslag van een provinciale bijeenkomst). Ook op de website is aandacht besteed aan het project en de brochure. Het geplande artikel in de nieuwsbrief om de achterban te motiveren tot deelname aan de landelijke informatiebijeenkomst is niet geplaatst vanwege de grote belangstelling van de provinciale KBO's bij aanvang van het project.

De provincies Zuid-Holland, Overijssel en Gelderland hebben in hun regiokatern in Nestor een artikel over roze ouderen en hun bijeenkomst geplaatst.

Ad 3. Informatiebijeenkomst voor provinciaal kader

Het doel van deze bijeenkomst was om de provinciale KBO's te stimuleren om bijeenkomsten te organiseren. Bij aanvang van het project bleek de interesse echter al zo groot dat ervoor gekozen is deze bijeenkomst te laten vervallen en de middelen voor deze activiteit in te zetten voor extra provinciale bijeenkomsten.

Ad 4. Provinciale/regionale bijeenkomsten roze ouderen

In totaal zijn zes provinciale bijeenkomsten georganiseerd, namelijk in Zuid-Holland (50 deelnemers), Limburg (150 deelnemers), Zeeland (ruim 100 deelnemers), Utrecht (52 deelnemers), Gelderland (55 deelnemers) en Overijssel (18 deelnemers).

In alle bijeenkomsten waren zowel hetero-ouderen als roze ouderen aanwezig. Het publiek was een mix van afdelingsbestuurders en individuele geïnteresseerde KBO-leden.

De bijeenkomsten volgden het stramien 'Horen' (inleidingen door projectleider Alliantie Roze50Plus, auteur 'Stormachtig stil' [REDACTED] een bestuurder van een zorginstelling of door pastores), 'Zien' (een film of een toneelgroep) en 'Spreken' (discussies met de deelnemers in reactie op film, toneel en inleidingen; discussie tussen een panel van roze ouderen en de deelnemers).

KBO Limburg organiseerde in november 2013 voor zijn eigen achterban en voor professionals in de zorg een bijeenkomst over roze ouderen in zorginstellingen. In 2014 heeft de KBO met COC Limburg het netwerk Roze 50Plus een provinciaal netwerk Roze ouderen opgericht.

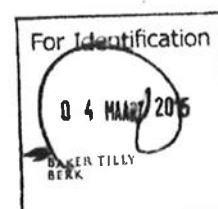
Ad 5. Overleg met AlliantieRoze50Plus over aansluiting bij activiteiten van het Alliantie Roze50Plus

In december vond overleg plaats tussen de Unie KBO en de projectleiders van de Alliantie Roze50Plus over de mogelijkheid voor KBO-leden, KBO-afdelingen en provinciale KBO's om met hun activiteiten aan te sluiten bij de activiteiten van de Alliantie Roze50Plus. Tijdens die bijeenkomst bleek dat Alliantiepartner ANBO om redenen die buiten het project liggen geen samenwerking met de Unie KBO en PCOB wil. Afgesproken werd dat de projectleiders van de Alliantie Roze50Plus bij OCW zouden informeren naar mogelijkheden voor directe financiering.

REALISATIE VAN DE DOELSTELLINGEN

Roze ouderen staan aan het einde van dit project op de agenda van zes provinciale KBO's

Het onderwerp staat op de agenda van zeven provinciale KBO's: de zes KBO's die provinciale bijeenkomsten georganiseerd hebben en KBO Friesland. Deze heeft niet meegedaan aan het project, omdat roze ouderen in Friesland in een provinciaal samenwerkingsverband wordt opgepakt. KBO Noord-Holland besloot vanwege prioriteitstelling zelf geen activiteiten op het gebied van roze ouderen te organiseren, maar wijst zijn leden via hun website op activiteiten van de Alliantie Roze50Plus.

Ondersteuning van provinciale KBO's, zodanig dat zij na afloop van het project in staat zijn om op eigen kracht vervolgactiviteiten te organiseren

De brochure blijkt dit jaar al een goed middel om bijeenkomsten te organiseren en kan ook in de toekomst als zodanig gebruikt worden.

Vorbereiding, uitvoering en uitkomsten van de bijeenkomsten maakten duidelijk waar de taak van de provinciale KBO's op dit punt ligt. Zo heeft KBO Zeeland met zijn provinciale zusterorganisaties afgesproken in te zetten op zorginstellingen, aangezien er nog geen roze loper is in Zeeland.

Het geringe aantal deelnemers heeft KBO Overijssel doen besluiten om het onderwerp in reguliere regionale bijeenkomsten aan te kaarten en om het thema in een volgende provinciale bijeenkomst te verbreden naar 'roze in je familie'. De andere provincies gaan gezien de grote belangstelling van hun achterban voort op de ingeslagen weg, uitgezonderd KBO Utrecht die zich vanwege de geringe belangstelling van afdelingen beraadt hoe dit onderwerp verder aan te pakken.

Informatie aan de achterban over de situatie van roze ouderen

De target is overschreden: acht in plaats van de begrootte drie pagina's. De geplande twee artikelen in 2014 werden om inhoudelijke redenen samen een pagina meer dan gepland: er was meer ruimte nodig om het verhaal goed te vertellen. In het najaar van 2013 werd besloten om daarnaast twee extra artikelen te plaatsen vanwege het verschijnen van het boek Stormachtig Stil met interviews met roze ouderen. Wij schatten indertijd in dat dit boek een stimulans zou kunnen zijn voor het project. Deze veronderstelling kwam uit. De mensen die in deze twee artikelen geïnterviewd werden, de schrijfster van het boek en een homoseksuele priester wiens verhaal ook in het boek stond, hebben beiden meegewerkt aan enkele bijeenkomsten.

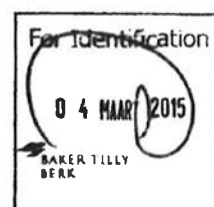
Sinds eind 2013 heeft een aantal provincies een regionaal katern in Nestor. In drie daarvan is een artikel over roze ouderen verschenen. Informatie is ook gegeven via de website. Het geplande artikel in de nieuwsbrief om de achterban te motiveren tot deelname aan de landelijke informatiebijeenkomst is niet geplaatst vanwege de grote belangstelling van de provinciale KBO's bij aanvang van het project.

Overigens kregen de bijeenkomsten ook media-aandacht buiten de eigen media. In De Zeeuwse Courant en De Betuwe/De Nieuwe Krant verschenen uitgebreide artikelen over de bijeenkomsten in Zeeland en Gelderland. De KBO-dagvoorzitter van de bijeenkomst in Utrecht werd geïnterviewd voor een lokale omroep.

Bekendheid met het Alliantie Roze50Plus en afspraken over andere samenwerking.

Een projectleider van de Alliantie Roze50Plus hield een inleiding bij drie van de zes bijeenkomsten en was aanwezig bij een vierde bijeenkomst. In KBO Zeeland informeerde [REDACTED] de aanwezigen in haar inleiding over het Alliantie Roze50Plus. In een van de artikelen van Nestor is aandacht besteed aan de Alliantie Roze50Plus.

Afspraken over nadere samenwerking hebben we om bovengenoemde reden (besluit van beoogd samenwerkingspartner ANBO) helaas niet kunnen maken.

FINANCIËLE VERANTWOORDING

KOSTEN

Activiteitskosten

Brochure	456,00
Provinciale bijeenkomsten	4.531,00
Nestor 8 pagina's	20.000,00
Inzet Alliantie Roze50Plus	1.575,00
Reiskosten	38,00
Overige kosten (boek [REDACTED])	22,00

Subtotaal activiteitskosten 26.622,00

Personele kosten: 166,1 uur 12.458,00

TOTAAL KOSTEN 39.080,00

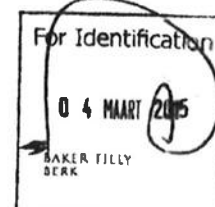
FINANCIERING

Subsidie 25.975,00

Eigen bijdrage Unie KBO 13.105,00

TOTAAL 39.080,00

PS De kosten voor de accountantscontrole voor € 1.000,00 zullen apart gedeclareerd worden, conform de mail van de projectleiding d.d. 24 oktober 2013.

Van: [REDACTED]
Verzonden: woensdag 2 december 2015 11:57
Aan: [REDACTED]
Onderwerp: RE: Onderzoek LHB ouderen

Yes, ben ik mij van bewust. Het gaat enkel om *verwachtingen* van lhb-55-plussers en niet over hun daadwerkelijke ervaringen met (mantel)zorg.

.....
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
Directie Emancipatie
 Postbus 16375
 2500 BJ Den Haag
 Mob. [REDACTED]
 [REDACTED]@minocw.nl

.....
Volg Directie Emancipatie op:
<https://www.facebook.com/LHBTministerieOCW>
<https://twitter.com/emancipatieocw>

Van: [REDACTED]
Verzonden: woensdag 2 december 2015 11:54
Aan: [REDACTED]
Onderwerp: RE: Onderzoek LHB ouderen

Hoi [REDACTED]
 Prima signalement!
 Hou s.v.p. in het achterhoofd dat het onderzoek nadrukkelijk *niets* zegt over LHBT's in zorginstellingen. Hoewel dit niet zo zeer een tekortkoming van het onderzoek is, is wel belangrijk te weten dat de reikwijdte enige beperking heeft.

Groet

Van: [REDACTED]
Verzonden: woensdag 2 december 2015 11:17
Aan: [REDACTED]
CC: [REDACTED] Prins, Jacqueline; [REDACTED]@minvws.nl; [REDACTED]
Onderwerp: Onderzoek LHB ouderen

Dag [REDACTED] en [REDACTED]

Op 10 december, de Dag van de Mensenrechten, presenteert het SCP het in opdracht van OCW uitgevoerde onderzoek '55-plussers en seksuele oriëntatie'. Door de grote onderzoekspopulatie is het mogelijk een goede vergelijking te maken tussen lhb ouderen enerzijds, en heteroseksuele lhb ouderen anderzijds. Vanwege het geringe aantal transgenders in de

onderzoekspopulatie kunnen er geen conclusies worden getrokken over hun welbevinden t.o.v. niet transgender ouderen.

Ik verwacht, vanwege de redelijk positieve uitkomsten van het onderzoek, weinig respons (pers/Kamer). De door VWS en OCW gesteunde Gay-Straight Alliantie Ouderen is op de hoogte van het onderzoek en zal wellicht aandacht vragen voor de uitkomsten van het onderzoek. Mochten er vragen komen dan kunnen we zeggen dat zowel VWS als OCW specifiek aandacht en middelen besteedt aan deze groep.

Ik neem de uitkomsten van het onderzoek en de inzet van VWS en OCW mee in de Voortgangsbrief Emancipatie die eind januari naar de Kamer gaat. Wij zullen via de social media van DE wijzen op het gepubliceerde onderzoek

Hieronder een korte samenvatting van het onderzoek.

- De gezondheid, het welbevinden en het verwachte mantelzorgnetwerk van lhb-55-plussers is behoorlijk vergelijkbaar met dat van heteroseksuele leeftijdgenoten. In algemene zin kunnen we concluderen dat de gezondheid, het welbevinden en het verwachte mantelzorgnetwerk van lhb-55-plussers geen reden tot zorg zijn.
- De verwachting van het mantelzorgnetwerk van lhb-55-plussers is even groot, maar zij verwachten dat het netwerk meer zal bestaan uit vrienden dan familie (partner en kinderen). Het onderzoek laat niet zien of de verwachtingen terecht zijn.
- lhb-55-plussers rapporteren vaker dan heteroseksuele leeftijdgenoten dat ze ooit suïcidale gedachten hebben gehad en suïcidepogingen hebben gedaan.
- lhb-55-plussers die een negatieve houding tegenover hun seksuele oriëntatie hebben, lopen meer risico op een verminderd welbevinden.
- Verschillen tussen lhb-55-plussers worden meer verklaard door relatiestatus (wel of geen relatie hebben en de sekse van de relatiepartner) dan tot wie ze zich voelen aangetrokken.
- In dit onderzoek blijkt dat 55-69-jarige lhb's vaker rapporteerden ooit suïcidale gedachten te hebben (gehad) of een poging tot zelfdoding te hebben gedaan dan hun leeftijdgenoten, terwijl dit voor 70-plussers niet geldt. Binnen lhb-55-plussers rapporteert de jongere groep bovendien een lagere mate van levenstevredenheid en meer psychische problemen.
- Er is geen sterk verband tussen gendernonconformiteit en welbevinden.
- Een minderheid van de lhb-55-plussers denkt dat de lhb-oriëntatie gevolgen heeft voor het krijgen van (mantel)zorg of voor contact met zorgprofessionals of medebewoners. De meesten wonen liever in een 'mainstream' zorginstelling dan een zorginstelling speciaal voor lhb.

Mochten jullie meer info willen, laat het dan weten.

Groet,

.....
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
Directie Emancipatie

Postbus 16375
2500 BJ Den Haag

Mob. [REDACTED]
[REDACTED]@minocw.nl

.....
Volg Directie Emancipatie op:

<https://www.facebook.com/LHBTministerieOCW>

<https://twitter.com/emancipatieocw>

55-plussers en seksuele oriëntatie

55-plussers en seksuele oriëntatie

Ervaringen van lesbische, homoseksuele, biseksuele en
heteroseksuele 55-plussers

Jantine van Lisdonk
Lisette Kuyper

Sociaal en Cultureel Planbureau
Den Haag, december 2015

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

- a wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;
- b bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;
- c informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het scp verricht deze taken in het bijzonder bij problemen die het beleid van meer dan één departement raken.

De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het scp te voeren beleid. Over de hoofdzaken hiervan heeft hij/zij overleg met de minister van Algemene Zaken; van Veiligheid en Justitie; van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties; van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap; van Financiën; van Infrastructuur en Milieu; van Economische Zaken; en van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2015

scp-publicatie 2015-30

Opmaak binnenwerk: Textcetera, Den Haag

Figuren: Mantext, Moerkapelle

Vertaling samenvatting: Julian Ross, Carlisle, Engeland

Omslagontwerp: bureau StijlZorg, Utrecht

ISBN 978 90 377 0766 3

NUR 740

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.repro-recht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

Sociaal en Cultureel Planbureau

Rijnstraat 50

2515 XP Den Haag

(070) 340 70 00

www.scp.nl

info@scp.nl

De auteurs van scp-publicaties zijn per e-mail te benaderen via de website. Daar kunt u zich ook kosteloos abonneren op elektronische attendering bij het verschijnen van nieuwe uitgaven.

Inhoud

Voorwoord	7	
1	Lesbische, homoseksuele en biseksuele 55-plussers in Nederland	9
1.1	Inleiding en onderzoeksvragen	9
1.2	Doelgroep en methode	12
1.3	Verschillen in sociaaldemografische en leefsituatiekenmerken	15
1.4	Leeswijzer	19
	Noten	19
2	LHB-specifieke ervaringen van lesbische, homoseksuele en biseksuele 55-plussers	21
2.1	De vormgeving van een LHB-oriëntatie	22
2.2	Houding ten opzichte van de eigen LHB-gevoelens	29
2.3	Bekendheid bij anderen en aanpassingsgedrag	31
2.4	Reacties van anderen	37
2.5	Relatie tussen LHB-specifieke factoren en achtergrondkenmerken	40
2.6	Een LHB-oriëntatie, leeftijd en ouder worden	44
2.7	Risicofactoren met betrekking tot LHB-oriëntatie in latere levensfase binnen LHB-55-plussers	47
2.8	Samenvatting	50
	Noten	51
3	Sociale participatie van LHB- en heteroseksuele 55-plussers	52
3.1	Samenstelling en kwaliteit van sociale netwerken	52
3.2	Maatschappelijke participatie	55
3.3	Eenzaamheid	56
3.4	Verschillen naar sekse, seksuele oriëntatie en leeftijd	57
3.5	Verklaringen voor verschillen in eenzaamheid	60
3.6	Samenvatting	63
4	Gezondheid, welbevinden en (mantel)zorg	64
4.1	Tevredenheid met leven en ervaren gezondheid	64
4.2	Welbevinden	67
4.3	Mantelzorg en zorgverwachting	69
4.4	Verschillen naar sekse, seksuele oriëntatie en leeftijd	75
4.5	Risicofactoren welbevinden en (mantel)zorgverwachting binnen LHB-55-plussers	79

55-PLUSSERS EN SEKSUELE ORIËNTATIE

4.6	Samenvatting	83
	Noten	85
5	Samenvatting en slotbeschouwing	86
	Summary and discussion	93
	Literatuur	100
	Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau	105

Voorwoord

Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) doet in opdracht van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) veelvuldig onderzoek naar de positie van lesbische, homoseksuele en biseksuele (LHB-) burgers in de Nederlandse samenleving. Geluiden die ons en het ministerie bereikten uit het maatschappelijk veld en uit eerdere onderzoeken, deden vermoeden dat LHB-55-plussers zich mogelijk in een kwetsbare positie bevinden als het gaat om sociale participatie, welzijn en verwachtingen omtrent zorg. Vandaar dat we een specifiek onderzoek naar deze groep hebben uitgevoerd.

De LHB-55-plussers bleken niet veel te verschillen van hun heteroseksuele leeftijdsgenoten voor wat betreft sociale participatie, welzijn en verwachtingen omtrent zorg. Er komt een beeld naar voren van een groep vitale 55-plussers die hun mogelijk eerdere kwetsbaarheid positief heeft weten om te zetten. Dit positieve beeld behoeft wel enige nuancering. Er zijn punten van zorg in verband met hun relatief hoge arbeidsongeschiktheid en suïcidaliteit. Een deel van de relatief jonge en vitale groep 55-plussers geeft bovendien aan dat ze problemen rondom hun seksuele oriëntatie verwachten zodra ze wél afhankelijk van intramurale zorg worden. We bezien de bevindingen in het licht van de aandacht voor ouderen in de mogelijke transitie naar een participatiemaatschappij.

Naast de interne leescommissie willen de auteurs Josee Rothuizen, Judith Schuyf en Bouko Bakker bedanken voor hun kennis en inzichten die ze met ons hebben gedeeld.

Kim Putters
Directeur Sociaal en Cultureel Planbureau

1 Lesbische, homoseksuele en biseksuele 55-plussers in Nederland

1.1 Inleiding en onderzoeksvragen

In de beschouwing van de onderzoeksresultaten van het eerste grote onderzoek in Nederland naar opvattingen en gedrag rondom seksualiteit in 1969 werd homoseksualiteit in één adem genoemd met 'genezen':

Genezen (nog) onmogelijk

Het ligt het meest voor de hand zich af te vragen hoe voorkómen kan worden dat iemand homoseksueel wordt. Daar is een concreet antwoord op te geven: het is thans onmogelijk. Ten eerste omdat er wetenschappelijk nog onvoldoende duidelijkheid over is welke de ontstaansfactoren precies zijn, hoewel kan worden aangenomen dat deze vooral gezocht moeten worden binnen de gezinssituatie tijdens de eerste vier à vijf levensjaren van het later homo-wordende kind. (Sengers 1969: 68)

Homoseksualiteit was een taboe en iets waaraan men 'leed' (Van Ussel 1969). Meer dan 80% van de volwassenen kenden geen enkele homoseksueel in de naaste omgeving. Ook was de houding tegenover homoseksualiteit weinig positief: 75% was van mening dat het een aangeboren afwijking, een ziekte of iets onnatuurlijks was.

Lesbische, homoseksuele en biseksuele (LHB-) 55-plussers zijn volwassenen geworden in een samenleving waarin homoseksualiteit niet bepaald maatschappelijk geaccepteerd was. In 1973 werd homoseksualiteit van de lijst van psychische stoornissen gehaald in de DSM (*Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*: het Amerikaanse standaard handboek voor de internationale classificatie van psychische stoornissen door de beroepsgroep) (Conger 1975). De Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) volgde pas in 1992. In Nederland werd in 1994 de Algemene wet gelijke behandeling van kracht. Het fiscaal ouderschap of nabestaandenpensioen voor stellen van hetzelfde geslacht werd in 1996 opengesteld. In 2001 had Nederland de primeur door als eerste land in de wereld het burgerlijk huwelijk open te stellen voor paren van dezelfde sekse.

Dat betekent dat LHB-personen van 70 jaar tot hun 28^e het stempel 'mentale stoornis' hebben gehad, tot hun 49^e moesten wachten voordat ze wettelijke bescherming kregen tegen ongelijke behandeling en pas op hun 56^e officieel hun jawoord aan hun geliefde konden geven.

De samenleving is sindsdien in vele opzichten veranderd. Bijna alle wettelijke achterstanden zijn opgeheven, homoseksualiteit is zichtbaarder geworden en de houding van de Nederlandse bevolking is met de jaren steeds positiever geworden (Keuzenkamp en Bos 2007; Keuzenkamp 2010; Kuyper 2015b). Anno 2015 heeft nog maar 8% van de bevolking een negatieve houding tegenover homoseksualiteit (Kuyper 2015b). Maar in de mogelijke nasleep van vroegere denkbeelden over homoseksualiteit is de houding onder

70-plussers minder acceptierend dan onder de gemiddelde volwassen bevolking: van de 70-plussers heeft 20% een negatieve houding en is 25% positief (Kuyper 2015b). Initiatieven die zich op LHB-ouderen richten, stellen dan ook dat specifieke aandacht nodig is. Ze wijzen op de sterke heteronorm onder ouderen, evenals de onbespreekbaarheid en onzichtbaarheid van homoseksualiteit in de zorg. Ook wordt gesteld dat eenzaamheid vaker voorkomt onder LHB-55-plussers en dat er een gebrek is aan ontmoetingsmogelijkheden met gelijkgestemden (Consortium Roze 50+ Nederland 2009; Gay Care 2015; Schuyf 2011). Het in 2005 opgezette Consortium Roze 50+ (ANBO en COC Nederland) richt zich op vergroting van de bespreekbaarheid en zichtbaarheid bij ouderen en in de zorg. In de vorm van een Homohetero Alliantie voor Ouderen zet het consortium bijvoorbeeld ambassadeurs in.¹ Verder is er een keurmerk voor LHBT- (lesbisch, homoseksueel, biseksueel, transgender) vriendelijk zorgaanbod ontwikkeld, de zogenoemde Roze Loper. De ministeries van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (ocw) en Volksgezondheid, Welzijn en Sport (vws) hebben de groep LHB-55-plussers in het vizier en ondersteunen enkele van de hiervoor genoemde initiatieven. Een breed beeld van hoe LHB-55-plussers er in Nederland anno 2015 voor staan, ontbreekt echter. Voor de kwaliteit van leven is bekend dat een combinatie van financiële, fysieke en psychische kwetsbaarheid ongunstig zijn (Putters 2014). Of LHB-55-plussers hier meer risico op lopen dan heteroseksuele 55-plussers, is niet goed bekend. Nu de samenleving mogelijk in transitie is van een klassieke verzorgingsstaat naar een participatiesamenleving, rijst bovendien de vraag of LHB-55-plussers verschillen van heteroseksuele leeftijdgenoten in de mate van participatie en (mantel)zorgbehoefte en -verwachting. In de beleidsbrief van 2013 van het ministerie van vws wordt een koers aangekondigd waarin de overheid – bij noodzakelijke ondersteuning van burgers – voortaan eerst naar de zelfredzaamheid van betrokkenen zal kijken, waaronder het eigen sociale netwerk en de financiële mogelijkheden (vws 2013). Vanuit dat perspectief is het van belang om in kaart te brengen of LHB-55-plussers beperkingen ervaren in het deelnemen aan de samenleving vanwege hun seksuele oriëntatie en of hun (mantelzorg)netwerken voldoende zijn toegerust, of dat hier extra aandacht nodig is. Genoemde onderwerpen raken ook aan de speerpunten participatie en sociale veiligheid van LHBT's, die deel uitmaken van het huidige emancipatiebeleid van de minister van OCW (TK 2012/2013).

In opdracht van het ministerie van ocw (Directie Emancipatie) hebben we een breed onderzoek gedaan dat zich op de hiervoor genoemde thema's richt. De algemene onderzoeksvragen van het onderhavige onderzoek zijn:

- 1 Wat zijn LHB-specifieke ervaringen (d.w.z. ervaringen vanwege een LHB-oriëntatie, bv. openheid, houding tegenover de eigen seksuele oriëntatie en reacties van anderen) van LHB-55-plussers in Nederland?
- 2 Hoe is het gesteld met de sociale participatie van LHB-55-plussers in Nederland? Zijn er verschillen met heteroseksuele leeftijdgenoten; zo ja welke en welke factoren spelen een rol?

- 3 Hoe is het gesteld met de gezondheid en het psychisch welbevinden van LHB-55-plussers in Nederland? Zijn er verschillen met heteroseksuele leeftijdgenoten; zo ja welke en welke factoren spelen een rol?
- 4 Hoe ervaren LHB-55-plussers in Nederland het huidige leven in vergelijking met eerdere levensfasen, en wat is hun ervaring met of verwachting van mantelzorg en zorggebruik? Zijn er verschillen met heteroseksuele leeftijdgenoten; zo ja welke en welke factoren spelen een rol?

De thema's in de onderzoeksvragen sluiten aan bij de focus in eerder Nederlands en internationaal onderzoek naar LHB-55-plussers. Er zijn in het verleden een aantal studies over seksuele oriëntatie en ouder worden gepubliceerd. Deze studies brengen de relevante thema's weliswaar goed in beeld, maar maken landelijk representatieve uitspraken en een vergelijking met heteroseksuele 55-plussers minder goed mogelijk. Zo maakten eerdere studies vaak gebruik van steekproeven die via de LHB-gemeenschap werden geworven (zie bv. Den Heijer 2009; Van den Meerendonk et al. 2003) en was er vaak geen sprake van een vergelijkbare groep heteroseksuele 55-plussers (Addis et al. 2009; Fredriksen-Goldsen en Muraco 2010; Den Heijer 2009) of was deze groep op een andere manier geworven (Fokkema en Kuypers 2006; Kuypers en Fokkema 2010). Daarnaast is in deze eerdere studies weinig aandacht voor de factoren die de mogelijke verschillen tussen LHB- en heteroseksuele 55-plussers kunnen verklaren. Verder blijven biseksuele 55-plussers buiten beeld, omdat ze vaak ondervertegenwoordigd zijn als gevolg van wervingsmethoden of uitsluiting van de onderzoekspopulatie, of omdat specifieke aandacht in de rapportage ontbreekt (Addis et al. 2009; Brotman et al. 2003; Fredriksen-Goldsen en Muraco 2010; Den Heijer 2009). Daarnaast onderbreken in de bestaande literatuur verschillende thema's die de laatste jaren in dit onderzoeksgebied in de belangstelling komen, zoals een perspectief waarin LHB-55-plussers de ervaringen met hun seksuele oriëntatie en hun huidige leven vergelijken ten opzichte van eerdere levensfasen, of de relatie tussen gendernonconformiteit en welzijn. De term 'gendernonconformiteit' betreft het geheel aan gedragingen en uitingen die anders zijn dan wat over het algemeen van mannen en vrouwen wordt verwacht (Kuypers 2015a) en is onder LHB-jongeren een belangrijke voor-speller van hun welzijn (Baams 2014; Collier 2014; Rieger en Savin-Williams 2012; Skidmore et al. 2006; Toomey et al. 2010).

Naast deze thema's leren eerdere studies ons ook dat het binnen de groep LHB-55-plussers van belang is om oog voor verschillen te hebben. De ervaringen van lesbische en biseksuele vrouwen kunnen soms anders zijn dan die van homo- en biseksuele mannen (Fredriksen-Goldsen en Muraco 2010; Den Heijer 2009; Van den Meerendonk et al. 2003). Ook lijkt het onderscheid tussen 'jongere ouderen' en 'oudere ouderen' relevant (Butler 2004; Fredriksen-Goldsen en Muraco 2010; Heaphy et al. 2004; Den Heijer 2009; Leyerzaph et al. 2014; Van den Meerendonk et al. 2003). De generatie die voor of tijdens de Tweede Wereldoorlog is geboren (de groep 75-plussers), lijkt geneigd om seksualiteit en de eigen seksuele oriëntatie meer voor zichzelf te houden. Voor LHB-ouderen die na de Tweede Wereldoorlog zijn geboren (de groep 70-minners), ligt dat anders. Zij hebben de

seksuele revolutie bewust meegemaakt of waren zelfs voortrekker. Deze 'jongere ouderen' wensen vaker openheid en ze houden hun seksuele oriëntatie minder verborgen. Tegelijkertijd krijgen ze ook vaker te maken met negatieve reacties en discriminatie, misschien als gevolg van die grotere openheid.

1.2 Doelgroep en methode

Doelgroep

Dit onderzoek richt zich op 55-plussers en daarmee sluiten we aan op de ondergrens die vaker wordt gekozen in ouderenonderzoek en -beleid. Een voordeel van een relatief lage ondergrens is dat er kan worden vergeleken tussen zogenoemde 'jonge ouderen' en 'oude ouderen'.

Er is voor gekozen om in lijn met eerdere onderzoeken te vragen naar seksuele aantrekkingskracht als criterium voor seksuele oriëntatie. Seksuele aantrekkingskracht is een relatief stabiel kenmerk in vergelijking met zelfbenoeming (bv. als heteroseksueel, homoseksueel, biseksueel en lesbisch), relationele of seksuele ervaringen (die situationeel kunnen zijn). Ook wordt er minder vaak aanstoot aan gegeven dan aan een vraag over zelfbenoeming (Gulløy en Normann 2010; Keuzenkamp en Steenbeek 2012).

Aan deelnemers is de volgende vraag gesteld: 'Tot wie voelt u zich aangetrokken?', waarbij de volgende antwoordopties werden geboden: 1 = alleen tot vrouwen; 2 = vooral tot vrouwen, soms tot mannen; 3 = evenveel tot vrouwen als tot mannen; 4 = vooral tot mannen, soms tot vrouwen; 5 = alleen tot mannen; 6 = niet tot vrouwen en ook niet tot mannen; 7 = dat weet ik niet; 8 = dat wil ik niet zeggen. De groep 'LHB' bestaat in het kader van dit onderzoek uit vrouwen die antwoord 1, 2 of 3 gaven, en mannen die antwoord 3, 4 of 5 gaven. De categorie 'heteroseksueel' omvat iedereen die zich uitsluitend tot de andere sekse aangetrokken voelt (antwoord 5 voor vrouwen, antwoord 1 voor mannen). De LHB-groep bestaat dus alleen uit personen die zich in behoorlijke mate tot seksegenoten aangetrokken voelen. De groep die zich vooral tot de andere sekse en soms tot seksegenoten aangetrokken voelt, blijft buiten beschouwing. Het is onduidelijk of deze personen bij de LHB- of heterogroep ingedeeld zouden moeten worden en binnen het bestek van dit onderzoek was het onwenselijk om een extra seksuele oriëntatiegroep te onderscheiden. Wanneer binnen de LHB-groep naar seksuele oriëntatie wordt onderscheiden, dan betreft dit homoseksueel/lesbisch versus biseksueel, waarbij de eerste groep is gedefinieerd als personen die zich uitsluitend tot seksegenoten aangetrokken voelen.

De groep die binnen dit onderzoek niet in beeld komt, zijn de 55-plussers die in verzorgings- of verpleeghuizen wonen. Een grootschalige werving en bevraging van deze groep zou een zeer specifieke aanpak vergen (waaronder complexe wervingsstrategieën en individuele face to face-afname), waarvoor binnen het gekozen tijdsplan en budget geen ruimte was.² De groep die is bereikt, betreft vooral vitale 55-plussers. Als gevolg hiervan is er in het onderzoek vooral aandacht voor de verwachting van zorggebruik en minder voor ervaren zorggebruik.

Een andere groep die in de rapportage buiten beschouwing blijft, zijn transgenders. In het onderzoek was wel de optie om kenbaar te maken dat iemand transgender is en dat bleek voor één deelnemer te gelden. Een onderzoek onder oudere transgenders zou een andere wervingsstrategie vereisen.

Methode

In voorgaande studies in Nederland ontbrak het aan een goede, representatieve deelnemersgroep van LHB-55-plussers die het mogelijk maakt om enigszins een landelijk beeld te schetsen. In kwantitatieve studies vindt werving van LHB-55-plussers vooral plaats via zogenoemde 'roze' kanalen en LHB-georiënteerde netwerken (Den Heijer 2009; Van den Meerendonk et al. 2003). Ook internationaal is dat nog steeds de tendens (Fredriksen-Goldsen en Muraco 2010). Een voordeel van deze wervingsmethode (*community-werving*) is dat er een grote groep deelnemers kan worden bereikt, zodat ook naar subgroepen kan worden gekeken. Maar deze methode heeft ook tot gevolg dat deelnemers relatief vaak actief zullen zijn in 'roze' netwerken en dat er dus sprake van 'roze selectiviteit' is. Inmiddels is bekend dat dit een vertekening van de uitkomsten kan geven (Kuyper et al. 2015). In eerdere Nederlandse onderzoeken onder LHB-55-plussers waren deelnemers vaak relatief jong (groot aandeel tussen 55-65 jaar), en vaker man dan vrouw (terwijl vrouwen gemiddeld ouder worden in de algemene populatie).

Om de onderzoeksvragen goed te kunnen beantwoorden, zijn twee aspecten cruciaal in de opzet van het onderzoek. De deelnemersgroep LHB-55-plussers moet een zo goed mogelijke representatie van de populatie LHB-55-plussers in Nederland zijn. Daarnaast moet een vergelijking met heteroseksuele 55-plussers mogelijk zijn. Aangezien het onderzoek zich op zogenoemde LHB-specifieke factoren richt en deze informatie niet beschikbaar is in recente bestaande algemene databronnen, is er een nieuwe kwantitatieve data-verzameling opgezet in de vorm van een survey via een bestaand algemeen onderzoeks-paneel.

Kader 1.1 LHBO'14

Voor dit onderzoek is het onderzoekspanel van TNS NIPO gebruikt. Van dit panel is bekend dat de leden ervan voor wat betreft de samenstelling niet verschillen op de kenmerken geslacht, leeftijd, opleidingsklasse en regio in vergelijking met landelijke gegevens. Migranten en hun nakomelingen zijn, zoals meestal het geval is in panels, ondervertegenwoordigd. De zelfmelders (mensen die zichzelf hebben aangemeld om zitting te nemen in het panel) zijn buiten de deelnemersgroep gelaten. De personen die voor deelname aan de survey werden uitgenodigd, werden geïnformeerd over het onderzoek en de opdrachtgever. Ze kregen uitgelegd dat de vragen betrekking hadden op 'gezondheid, sociaal netwerk, ouder worden en persoonlijke achtergrond (zoals woonsituatie, relaties en seksuele oriëntatie)'. Er is gekozen voor een online modus, vanwege de gevoelige thematiek, het anonieme karakter van online invullen en de kosten. Deze keuze heeft echter tot gevolg dat 55-plussers die niet in staat zijn om (eventueel met hulp) een vragenlijst online in te vullen van deelname zijn uitgesloten. Met het oog op een lager internetgebruik³ en een lager aantal deelnemers in het panel naarmate de leeftijd stijgt, is er in de steekproef gestratificeerd naar leeftijd, zodat ook de groep 'oudere ouderen' goed vertegenwoordigd is in het panel.

Tegenover de voordelen van een online panel, zoals vergelijkbaarheid met een heteroseksuele groep en het ontbreken van vertekening door 'roze selectiviteit', staan ook nadelen. Werving via een panel kan, naast de bekende moeilijkheden zoals onderdekking en non-respons, vertekening geven vanwege zelfselectie (deze mensen waren bereid om in een panel plaats te nemen).

Ook is de deelnemersgroep kleiner dan bij *community*-werving waarschijnlijk het geval zou zijn geweest. We kiezen hier kwaliteit boven kwantiteit van de deelnemersgroep. De omvang van de deelnemersgroep heeft tot gevolg dat zeer uitgebreide complexe analysemodellen en vergaande vergelijkingen tussen subgroepen niet haalbaar zijn.

In het online panel van TNS NIPO is een screeningsvraag over seksuele aantrekking voorgelegd, zodat LHb-55-plussers konden worden opgespoord. Zij hebben een online survey ingevuld met vragen over LHb-specifieke thema's en algemene thema's zoals sociale positie, gezondheid, psychisch welbevinden, reflectie op het huidige leven en zorggebruik. De vragen die niet LHb-specifiek zijn, zijn ook aan een willekeurige selectie van heteroseksuele 55-plussers gesteld. Het totale aantal respondenten betreft 375 LHb- en 361 heteroseksuele 55-plussers. Het responspercentage, volgens dezelfde berekening die in eerder SCP-onderzoek is toegepast (Kuyper 2015a), is 72%.⁴ Deelnemers bij wie enige twijfel over de serieuze intentie van het invullen bestond of van wie onduidelijk was of ze de screeningsvraag over seksuele aantrekking goed hadden begrepen (o.b.v. analyse open antwoorden en antwoordpatronen), zijn buiten de rapportage gehouden. Van alle deelnemers zijn bovendien alle open antwoorden bekeken om vast te stellen dat er geen personen waren die vonden dat ze onterecht de vragen over een LHb-oriëntatie ontvingen. De personen die in de open antwoorden lieten weten dat ze niet lesbisch, homo- of biseksueel waren, zijn niet ingedeeld bij de LHb-groep. In totaal zijn 439 personen aan de vragenlijst begonnen zonder deze te hebben afgerond. Het merendeel van hen is direct na de screeningsvraag over seksuele oriëntatie afgehaakt. De non-respons verschilde niet sterk tussen mannen en vrouwen en tussen leeftijdsgroepen, van andere kenmerken is dit niet bekend. De deelnemers hebben een kleine beloning ontvangen van maximaal 2,50 euro.

Er zijn geen gegevens bekend over de sociaaldemografische samenstelling van de populatie LHb-55-plussers in Nederland. Daarom presenteren we overal de ongewogen uitkomsten, tenzij expliciet anders is vermeld. Voor beschrijvende analyses is een minimum van 100 als groepsgrootte gehanteerd, met uitzondering van de subgroep LHb-70-plussers, die een omvang van 92 heeft. Voor de multivariate analyses is er gecheckt op multicollineariteit (d.w.z. dusdanig sterke samenhang tus-

sen onafhankelijke variabelen waardoor het effect van elke afzonderlijke variabele niet goed kan worden bepaald). Deze was niet zodanig groot dat dit gevolgen voor het analysemodel heeft. In de beschrijvende analyses worden bij presentatie van zowel items als gemiddelden/schaalscores uitsluitend de gemiddelden of schaalscores getoetst. Wanneer verschillen tussen groepen in de tekst worden uitgelicht, dan zijn deze altijd significant op een niveau van minstens 0,05.

Voor informatie over LHBO'14: zie bijlage gebruikte databestanden bij het desbetreffende rapport op www.scp.nl.

1.3 Verschillen in sociaaldemografische en leefsituatiekenmerken

In deze paragraaf laten we zien of er binnen de steekproef van dit onderzoek verschillen zijn in sociaaldemografische en leefsituatiekenmerken tussen LHB-55-plussers en heteroseksuele 55-plussers. Niet alleen is dit relevante basisinformatie, maar ook is het van belang dat eventuele verschillen tussen deze groepen in het achterhoofd worden gehouden bij de interpretatie van de bevindingen in de volgende hoofdstukken.

Sociaaldemografische kenmerken

Op veel sociaaldemografische kenmerken zijn in het onderzoeksbestand geen significante verschillen gevonden tussen LHB- en heteroseksuele 55-plussers. Dit geldt voor het aandeel mannen en vrouwen, de gemiddelde leeftijd, het nettohuishoudensinkomen, het aandeel migranten, het aandeel religieuzen en de mate waarin religie van belang is in iemands leven.

In ander Nederlands onderzoek zijn wel verschillen gevonden in het aandeel religieuzen binnen LHB- en heteroseksuele groepen. Kuyper rapporteerde over LHB-jongvolwassenen dat ze vaker dan heteroseksuele leeftijdgenoten niet-religieus zijn en hier ook minder belang aan hechten (Kuyper 2015a). Ook Van den Meerendonk et al. (2003) concludeerden dat LHB-ouderen minder vaak gelovig zijn dan heteroseksuele leeftijdgenoten. Het is niet bekend of het verschil met het laatstgenoemde onderzoek verband houdt met de werving van de deelnemersgroep, een verschil in tijdsperiode of andere methodologische verschillen.

Wel valt op dat LHB-55-plussers vaker hogeropgeleid zijn (37%) dan de heteroseksuele groep (24%). Lesbische en biseksuele vrouwen zijn bijna twee keer zo vaak hogeropgeleid als heteroseksuele vrouwen (29% versus 15%) (niet in tabel). Het aandeel hogeropgeleiden is ook groter onder homo- en biseksuele mannen (44%) in vergelijking met heteroseksuele mannen (34%) (niet in tabel). Dit verschil in opleidingsniveau, dat bovendien sterker is bij vrouwen, komt ook in eerder onderzoek naar voren (Van den Meerendonk et al. 2003).⁵

Gezien het gemiddeld hogere opleidingsniveau bij LHB-55-plussers is het opvallend dat het gemiddelde netto-inkomen van het huishouden niet hoger ligt dan bij heteroseksuele leeftijdgenoten, zoals Fokkema en Kuyper (2006) in een eerdere studie rapporteerden. Dat het inkomen op huishoudensniveau in het huidige onderzoek niet verschilt, komt

gedeeltelijk door een verschil in relatiestatus (of mensen een partner hebben of niet) tussen beide groepen. LHB-55-plussers zijn vaker single en hebben vaker een eenpersoons-huishouden (niet in tabel; Van den Meerendonk et al. 2003; Sandfort et al. 2014; zie ook § 3.1). Na controle voor relatiestatus blijkt er geen significant inkomensverschil te zijn tussen LHB- en heteroseksuele 55-plussers met een partner.⁶ Wel hebben 55-plussers zonder partner een lager netto-inkomen dan heteroseksuelen zonder partner.⁷ Eerdere studies wijzen erop dat binnen de groep LHB-ouderen vrouwen een lager inkomen hebben dan mannen (Fredriksen-Goldsen en Muraco 2010; Den Heijer 2009). Dat bleek ook in ons onderzoek het geval, waarbij we de kanttekening plaatsen dat de heteroseksuele vrouwen eveneens een lager inkomen hadden dan de heteroseksuele mannen in de deelnemersgroep.

Tabel 1.1

Sociaaldemografische kenmerken, naar sekse, LHB- en heteroseksuele 55-plussers, 2014 (in procenten en gemiddelden)^a

	LHB (n = 375)	heteroseksueel (n = 361)
sekse		
man	53	47
vrouw	47	53
leeftijd		
55-69 jaar	75	70
≥ 70 jaar	25	30
<i>gemiddelde leeftijd</i>	65,2	65,6
netto-inkomen huishouden per maand		
0-1000 euro	6	7
1000-1500 euro	15	18
1500-2000 euro	20	15
2000-2500 euro	20	18
2500-3000 euro	14	17
3000-3500 euro	12	12
3500-4000 euro	5	6
4000-4500 euro	3	3
≥ 4500 euro	5	4
<i>gemiddelde inkomensscore</i>	3,2	3,2
opleiding		
lager	31	41
midden	32	35
hoger	37	24

Tabel 1.1
(Vervolg)

	LHB (n = 375)	heteroseksueel (n = 361)
etniciteit		
autochtoon	92	91
migrant	8	9
religie		
geen	45	45
christelijk	48	52
religieus overig	7	4
belang religie		
(heel) onbelangrijk ^b	77	74
(heel) belangrijk	23	26

- a Vetgedrukte percentages en gemiddelden verschillen significant tussen LHB- en heteroseksuele 55-plussers ($p < 0,05$). Leeftijd- en inkomensverschillen zijn alleen berekend voor het gemiddelde.
b Inclusief 'niet belangrijk, niet onbelangrijk'.

Bron: SCP (LHBO'14)

Kenmerken van de leefsituatie

In de woonsituatie zijn er geen verschillen tussen LHB- en heteroseksuele 55-plussers. Bijna alle 55-plussers in het onderzoek wonen zelfstandig. Soms is dat in een woning speciaal bedoeld voor ouderen. Bij de interpretatie van de uitkomsten in het rapport is het belangrijk om er rekening mee te houden dat de groep 55-plussers in verzorgings- en verpleeghuizen nauwelijks in de deelnemersgroep vertegenwoordigd is. Dit aandeel betreft onder 55-plussers in de Nederlandse bevolking 2% (o.b.v. StatLine 2014/2015). De LHB-55-plussers wonen beduidend vaker in een stedelijke omgeving in vergelijking met heteroseksuele 55-plussers. Dit is in lijn met eerder onderzoek onder LHB-ouderen (Den Heijer 2009; Van den Meerendonk et al. 2003). Het aandeel dat met pensioen of met de vut is, is gelijk tussen beide groepen. LHB-55-plussers zijn ruim twee keer zo vaak arbeidsongeschikt dan heteroseksuele 55-plussers (12% tegenover 5%) en hebben dus ook vaker een arbeidsongeschiktheidsuitkering (14% tegenover 5%). Een eerder onderzoek van Van den Meerendonk et al. (2003) wees uit dat van de 55-64-jarigen zelfs 38% van de homo- en biseksuele mannen en 26% van de lesbische en biseksuele vrouwen een (gedeeltelijke) arbeidsongeschiktheidsuitkering hadden. In dat onderzoek werd geen verklaring voor dit verschil gegeven. We weten niet of het hogere aandeel LHB-55-plussers met een arbeidsongeschiktheidsuitkering verband houdt met de sociale gevolgen van een homo- of biseksuele oriëntatie of dat dit samenhangt met algemene kenmerken.

Tabel 1.2

Leefsituatiekenmerken, naar sekse, LHB- en heteroseksuele 55-plussers, 2014 (in procenten)^a

	LHB (n = 375)	heteroseksueel (n = 361)
woonsituatie		
zelfstandig	95	97
zelfstandig in ouderenwoning	3	2
inwonend (bv. bij familie)	1	0
serviceflat/aanleunwoning	1	0
verzorgingshuis/bejaardentehuis/verpleeghuis	0	0
stedelijkheid		
zeer stedelijk	30	15
stedelijk	52	55
ruraal	18	30
maatschappelijke positie^b		
gepensioneerd/vut	49	51
betaald werk	26	27
vrijwilligerswerk/mantelzorger	4	4
arbeidsongeschikt	12	5
werkloos	4	2
huisvrouw/-man	4	9
anders	1	1
ontvangt uitkering^c		
pensioen, aow, vut, prepensioen	55	56
ww of wachtgeld	5	2
bijstandsuitkering	2	2
arbeidsongeschiktheidsuitkering	14	5
nabestaandenuitkering	2	2
alimentatie	0	1

a Vetgedrukte percentages verschillen significant tussen LHB- en heteroseksuele 55-plussers ($p < 0,05$).

b Aan deelnemers werd gevraagd welke omschrijving ze het best bij zichzelf vonden passen. De categorie 'anders' bevatte vooral mensen die zichzelf beschreven in een combinatie van de andere antwoorden. 'Gedeeltelijk arbeidsongeschikt' valt ook onder 'arbeidsongeschikt'.

c Deze vraag is aan alle deelnemers gesteld. Men kon meerdere antwoorden geven.

Bron: SCP (LHBO'14)

Binnen de heteroseksuele groep zijn er meer huisvrouwen/-mannen te vinden dan in de LHB-groep. De positie van huisvrouw/-man blijkt nagenoeg alleen maar voor te komen onder vrouwen die een partner hebben van de andere sekse of vrouwen die single zijn (niet in tabel).

We concluderen dat de sociaaldemografische en leefstijlkenmerken tussen LHB- en heteroseksuele 55-plussers in dit onderzoek op veel kenmerken overeenkomen, maar dat LHB's wel vaker hogeropgeleid zijn, vaker in een zeer stedelijke omgeving wonen en ruim twee keer zo vaak arbeidsongeschikt zijn.

1.4 Leeswijzer

De structuur van dit rapport sluit grotendeels aan bij de vier centrale onderzoeksvragen. In hoofdstuk 2 geven we allereerst een globaal beeld van de LHB-specifieke ervaringen van LHB-55-plussers. Ook komen aspecten van de vierde onderzoeksvraag aan bod: hoe de leeftijd of huidige levensfase van LHB-55-plussers van betekenis zijn voor de ervaringen met hun seksuele oriëntatie. We vergelijken in dit hoofdstuk steeds of homo- en biseksuele mannen verschillen van lesbische en biseksuele vrouwen. In hoofdstuk 3 en 4 staan de ervaringen van LHB-55-plussers nog steeds centraal, maar maken we waar mogelijk een vergelijking met de ervaringen van heteroseksuele leeftijdgenoten. Hoofdstuk 3 focust op sociale participatie, waarbij aandacht is voor het sociale netwerk, maatschappelijke participatie en eenzaamheid. In hoofdstuk 4 kijken we naar gezondheid, welbevinden en (mantel)zorg. Ook is er aandacht voor de relatie tussen een LHB-oriëntatie en de verwachting omtrent een mantelzorgnetwerk en zorggebruik. Er is in elk hoofdstuk aandacht voor de samenhang met achtergrondkenmerken en LHB-specifieke factoren om te bepalen of er risicofactoren zijn in het meemaken van ongunstige of negatieve ervaringen. In hoofdstuk 5 vatten we de belangrijkste bevindingen samen en geven we een slotbeschouwing.

Noten

- 1 Zie over de doelstellingen, werkwijze en evaluatie van de alliantie het rapport *Meer gewicht in de schaal* (Klein et al. 2014).
- 2 In de nieuwste monitor van het SCP-onderzoek Ouderen in instellingen zijn vragen over seksuele oriëntatie en de houding tegenover homoseksualiteit opgenomen. Het betreft een onderzoek onder ongeveer 1500 ouderen in verzorgings- en verpleeghuizen. De rapportage hierover verschijnt in 2017.
- 3 In 2013 had 94% van de 55-65-jarigen wel eens internet gebruikt, tegenover 80% van de 65-75-jarigen en 39% van de 75-plussers. Van de 65-75-jarigen gebruikt 55% vrijwel dagelijks internet en dat geldt voor 20% van de 75-plussers (CBS 2013).
- 4 Er is eerst een screeningsvraag geweest, waar 72% van de uitgenodigde deelnemers op hebben gereageerd. Deze screeningsvraag was nodig om vast te stellen of de deelnemers tot de doelpopulatie behoorden. Het responspercentage berekend over de doelpopulatie conform de richtlijnen van de derde variant van de American Association for Public Opinion Research (AAPOR) (2011) betreft 32%.

- 5 Er lijkt enig verband tussen relatie-ervaring en opleidingsniveau. Binnen de groep lesbische en biseksuele vrouwen bleken degene die ooit een relatie hebben gehad met een seksegenoot gemiddeld een iets hoger opleidingsniveau te hebben dan degene die een dergelijke ervaring niet hebben ($b = 0,30$ en $p < 0,001$). Bij homo- en biseksuele mannen was dit verband niet significant ($b = 0,10$ en $p > 0,05$). Sommige onderzoekers zien als mogelijke verklaring dat lesbische vrouwen door de investering in een goede opleiding zouden voorzien in de situatie dat ze niet konden terugvallen op een (mannelijke) kostwinner (Van den Meerendonk et al. 2003). Andersom zou het ook kunnen dat vrouwen met een hoger opleidingsniveau vaker openstaan voor een positieve houding ten aanzien van homo- en biseksualiteit en de eventuele eigen gevoelens voor seksegenoten. Of het kan zijn dat ze – zeker vroeger – in een gunstigere positie waren om hun leven op niet-conventionele wijze vorm te geven.
- 6 $b = 0,07$; $p > 0,05$; $n = 501$.
- 7 $b = 0,18$; $p < 0,01$; $n = 235$.

2 LHB-specifieke ervaringen van lesbische, homoseksuele en biseksuele 55-plussers

In dit hoofdstuk richten we ons alleen op de groep LHB-55-plussers en kijken we naar specifieke ervaringen die ze vanwege hun seksuele oriëntatie hebben, ofwel LHB-specifieke ervaringen. Er is veel diversiteit in de wijze waarop mensen een homoseksuele, lesbische of biseksuele oriëntatie kunnen beleven en hieraan vormgeven. Sommige mensen merken al op vroege leeftijd dat ze zich tot seksegenoten aangetrokken voelen en identificeren zich duidelijk als homoseksueel, lesbisch of biseksueel. Het kan ook voorkomen dat mensen pas later in het leven seksuele of romantische gevoelens voor seksegenoten ontwikkelen. Dat iemand gevoelens voor seksegenoten heeft, betekent niet vanzelfsprekend dat iemand ook een relatie met een seksegenoot wil of heeft.

Zeker voor oudere generaties die vóór de seksuele revolutie zijn opgegroeid, geldt dat ze vaak zijn opgegroeid in een omgeving waarin homoseksualiteit nauwelijks zichtbaar was en nog algemeen als ziekte of afwijking werd beschouwd. In een dergelijk sociaal klimaat is het niet gemakkelijk om openlijk voor een LHB-oriëntatie uit te komen. Samenwonen met een seksegenoot lag eveneens moeilijker. Ook was het lastig om contact te zoeken met andere LHB's, omdat er weinig organisaties waren. Het coc, de grootste landelijke LHBT-organisatie in Nederland, is al in 1946 opgericht, maar werd pas in 1973 officieel erkend.

Sinds 1986 draagt de Nederlandse overheid de boodschap uit dat emancipatie van homoseksuele en lesbische mensen (en later ook biseksuelen en transgenders) belangrijk is (TK 1986). De overheid zet zich sindsdien in voor een bredere acceptatie van homoseksualiteit en bestrijding van discriminatie op grond van seksuele oriëntatie. Er zijn flinke stappen gezet en onderzoek laat zien dat de algemene houding tegenover homoseksualiteit onder de bevolking duidelijk positiever is geworden (Kuyper 2015b). Dat wil niet zeggen dat er geen problemen meer zijn. Onderzoek onder LHB-jongeren en -volwassenen in Nederland laat zien dat ze in vergelijking met heteroseksuele leeftijdgenoten nog steeds een minder goed welbevinden hebben (Kuyper 2015a; Sandfort et al. 2014). Dat verminderd welbevinden wordt in onderzoeksringen vaak in verband gebracht met de sociale minderheidspositie waarin LHB's verkeren, omdat heteroseksualiteit de norm is in de samenleving. Als gevolg van deze sociale minderheidspositie lopen LHB's risico op ongunstige ervaringen of omstandigheden die tot een specifieke vorm van stress kunnen leiden, waar heteroseksuele mensen niet mee te maken krijgen. Dit wordt minderheidsstress genoemd. Factoren die in verband worden gebracht met een verhoogd risico op minderheidsstress zijn het verbergen van de niet-heteroseksuele oriëntatie, het niet aanvaarden van de eigen seksuele oriëntatie, de verwachting of angst voor negatieve reacties, en het daadwerkelijk meemaken van negatieve reacties (Meyer 2003). Er is inmiddels in Nederland veelvuldig aangetoond dat minderheidsstress ongunstig kan uitpakken op het psychisch welbevinden van LHB-jongeren en -volwassenen (Baams 2014; Van Beusekom et al. nog te verschijnen; Collier 2014; Keuzenkamp et al. 2012; Kuyper 2011; Kuyper 2015a).

Of dit ook voor oudere LHB's opgaat, is minder onderzocht. Het is denkbaar dat LHB-55-plussers juist meer risico lopen op minderheidsstress, omdat ze zijn opgegroeid in een tijd waarin homoseksualiteit minder algemeen aanvaard was en zij dit gedachtepatroon daarom mogelijk sterker hebben verinnerlijkt dan jongere generaties. Ook staan 75-plussers relatief vaker negatief tegenover homoseksualiteit en dit kan het lastiger maken om bij leeftijdgenoten openlijk vorm te geven aan een niet-heteroseksuele oriëntatie. Tegelijkertijd is het mogelijk dat LHB-55-plussers effectieve manieren hebben ontwikkeld om met minderheidsstress om te gaan, waardoor de impact op het welbevinden in de loop der tijd beperkter is geworden.

In dit hoofdstuk geven we een algemeen beeld van zogenoemde LHB-specifieke ervaringen van 55-plussers. Het gaat dan dus om ervaringen die men heeft omdat men LHB-georiënteerd is. Omdat ervaringen tussen mannen en vrouwen mogelijk verschillen (Kuyper 2011), splitsen we de bevindingen uit naar sekse.

2.1 De vormgeving van een LHB-oriëntatie

Seksuele oriëntatie bestaat uit een aantal dimensies, waaronder aantrekking, seksueel of romantisch gedrag, en zelfbenoeming. Onder de LHB-55-plussers voelt twee derde van de mannen zich uitsluitend tot seksegenoten aangetrokken, tegenover een derde van de vrouwen (tabel 2.1). Bij LHB-jongeren en -volwassenen in Nederland bleek ook dat jongens/mannen zich vaker dan meisjes/vrouwen uitsluitend tot seksegenoten aangetrokken voelen (Keuzenkamp et al. 2012; Kuyper 2015a). Onder mannen noemt het merendeel zichzelf homo(seksueel) (70%, tabel 2.1). Onder de vrouwen die op basis van hun aantrekking in dit onderzoek tot de groep LHB zijn gerekend, noemt 42% zichzelf hetero(seksueel). Een kwart van de vrouwen ziet zichzelf als lesbisch. Terwijl meer dan de helft van de vrouwen zich in enige mate tot beide seksen voelt aangetrokken, benoemt een minderheid van deze groep zichzelf als biseksueel (15%). 'Gay' is een label dat alleen door mannen wordt gebruikt.

Eerste bewustwording en romantische of seksuele ervaring met seksegenoot
Het moment waarop mannen en vrouwen zich voor het eerst van hun gevoelens voor seksegenoten bewust werden, verschilt ook duidelijk tussen mannen en vrouwen (figuur 2.1). De meerderheid van de mannen herinnert zich dat dit in de tienerjaren plaatsvond (mediaan = 15 jaar). Van de vrouwen die zich een leeftijd herinneren, ligt dit ongeveer net zo vaak in de tienerperiode als daarna (mediaan = 21 jaar). Ook ander onderzoek onder LHB's laat zien dat mannen zich op een vroegere leeftijd bewust worden van hun gevoelens voor seksegenoten dan vrouwen (D'Augelli en Grossman 2001; Kooiman en Van Lisdonk 2012). Bij vrouwen valt vooral op dat 41% niet weet op welke leeftijd ze voor het eerst op vrouwen vielen.¹ Of dit komt doordat aantrekking tot seksegenoten zich niet duidelijk op een bepaald moment manifesteerde of doordat een aanzienlijk deel van de vrouwen niet goed weet hoe ze seksuele of romantische gevoelens in het verleden moeten

interpreteren, is onduidelijk. Literatuur laat zien dat seksuele aantrekking bij vrouwen vaker diffuus is of soms fluïde kan zijn, waardoor dit voor henzelf lastig te duiden kan zijn (Dempsey et al. 2001; Diamond 2008).

Tabel 2.1

Aantrekking en zelfbenoeming, LHB-55-plussers, 2014 (in procenten)^a

	totaal (n = 375)	mannen (n = 200)	vrouwen (n = 175)
aantrekking			
alleen seksegenoten	51	67	33
vooral tot seksegenoten	19	18	21
evenveel tot beide seksen	30	16	46
zelfbenoeming^b			
hetero(seksueel)	24	8	42
homo(seksueel)	39	70	3
bi(seksueel)	14	15	14
lesbisch, lesbienne	11	0	25
gay	7	14	0
queer ^c	0	0	0
transgender ^c	0	0	1
geef geen naam aan	8	6	10
twijfel ik over	2	2	3
wil niet zeggen	2	1	3
weet niet	2	1	4
anders	2	0	4

a Vetgedrukte percentages verschillen significant tussen mannen en vrouwen ($p < 0,05$).

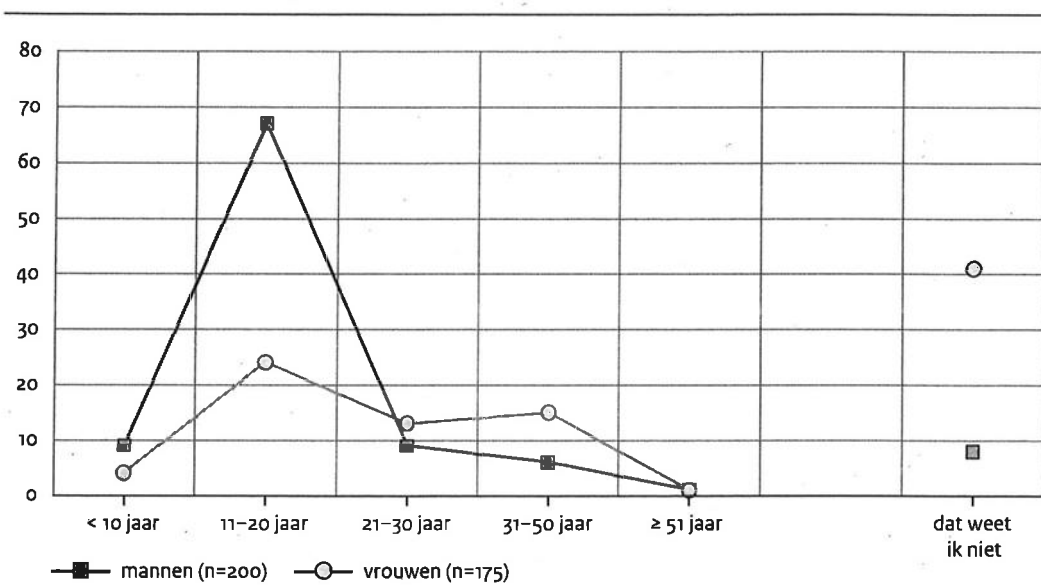
b Deelnemers is gevraagd welke seksuele oriëntatie ze zelf voelen, ook als dat iets anders is dan wat ze tegen de buitenwereld zeggen. Ze konden meerdere antwoorden geven.

c Wegens het beperkte aantal deelnemers dat deze antwoorden koos, kunnen sekseverschillen niet worden getoetst.

Bron: SCP (LHBO'14)

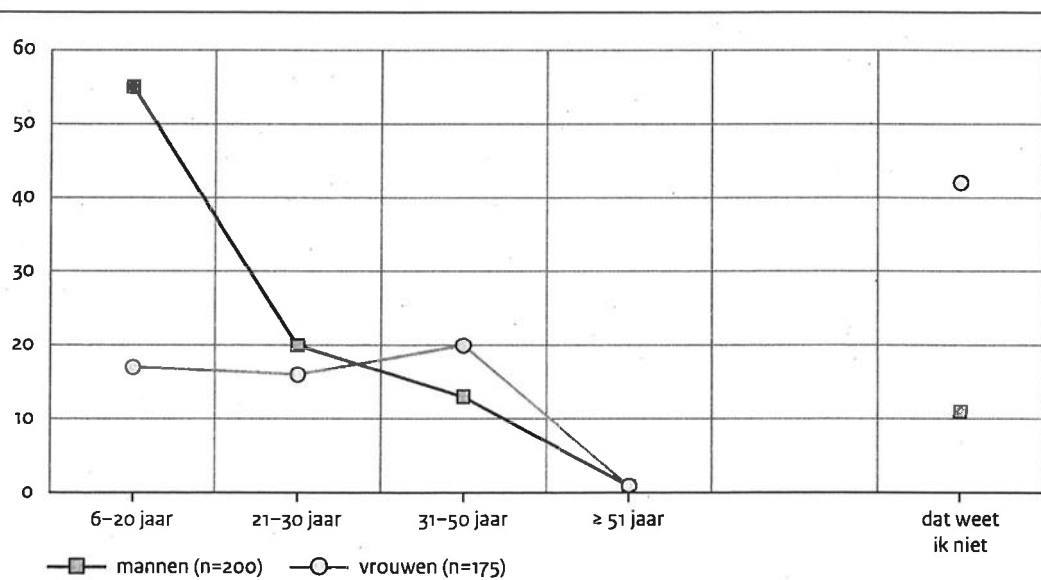
Ongeveer de helft van de mannen heeft de eerste romantische of seksuele ervaring met een seksegenoot opgedaan voor hun 20^e jaar (figuur 2.2). Bij vrouwen is er meer spreiding wanneer ze hun eerste ervaring hiermee hebben. Ook hier valt vooral op hoeveel vrouwen zich geen leeftijd herinneren, namelijk 42%.

Figuur 2.1
Eerste bewustwording LHB-oriëntatie, LHB-55-plussers, 2014 (in procenten)

Bron: SCP (LHBO'14)

Figuur 2.2
Eerste romantische of seksuele ervaring met seksegenoot, LHB-55-plussers, 2014 (in procenten)^a

a Leeftijd onder 6 jaar is niet in de figuur opgenomen.

Bron: SCP (LHBO'14)

Relatie-ervaring

Onder 55-plussers zijn homo- en biseksuele mannen vaker single (45%) dan lesbische en biseksuele vrouwen (37%) (tabel 2.2). Dit is in lijn met eerder onderzoek (Fredriksen-Goldsen en Muraco 2010; Heaphy et al. 2004; Den Heijer 2009; Van den Meerendonk et al. 2003). Vrouwen hebben twee keer zo vaak een partner van de andere sekse als mannen. Dit is niet verwonderlijk, want in vergelijking met mannen voelen ze zich vaker tot beide seksen aangetrokken.

Bijna alle LHB-55-plussers in het onderzoek hebben ooit een relatie gehad (tabel 2.2). Tussen mannen en vrouwen verschilt met wie ze relaties hebben (gehad). Van de mannen heeft ongeveer de helft alleen relaties met seksegenoten gehad en ongeveer een kwart alleen met personen van de andere sekse. Bij vrouwen is dit patroon omgekeerd: de helft van hen heeft juist uitsluitend relaties gehad met personen van de andere sekse en ruim een kwart alleen met de eigen sekse. Van de LHB-55-plussers heeft 16% met beide seksen relatie-ervaring. Hierin verschillen mannen en vrouwen niet significant.

Tabel 2.2

Relatie-ervaringen, naar sekse, LHB-55-plussers, 2014 (in procenten)^a

	totaal (n = 375)	mannen (n = 200)	vrouwen (n = 175)
huidige relatiestatus			
geen	41	45	37
relatie met seksegenoot	35	40	30
relatie met andere sekse	23	15	33
ooit relatie gehad			
nee	6	9	4
alleen met seksegenoot	42	55	28
alleen met andere sekse	35	24	49
met beide seksen	16	14	19

a Vetgedrukte percentages verschillen significant tussen mannen en vrouwen ($p < 0,05$).

Bron: SCP (LHBO'14)

In tabel 2.3 zijn de relatie-ervaringen nogmaals weergegeven voor mannen en vrouwen, waarbij nu ook onderscheid is gemaakt tussen degene die zich uitsluitend tot seksegenoten aangetrokken voelen (gecategoriseerd als homoseksueel/lesbisch) of in enige mate tot beide seksen (gecategoriseerd als biseksueel). Hieruit blijkt dat bij zowel mannen als vrouwen de sekse van een relatiepartner sterk verband houdt met de aantrekking. Wanneer in dit rapport vergelijkingen tussen de homoseksuele/lesbische en biseksuele subgroep worden gemaakt, is het van belang om in het achterhoofd te houden dat de

biseksuele groep uit relatief meer vrouwen bestaat en dat die groep beduidend minder vaak een relatie heeft (gehad) met een seksegenoot.

Tabel 2.3

Verband tussen aantrekking en relatie-ervaringen, LHB-55-plussers, 2014 (in procenten)^a

aantrekking	mannen (n = 134)	mannen (n = 66)	vrouwen (n = 57)	vrouwen (n = 118)
	homoseksueel	biseksueel	lesbisch	biseksueel
huidige relatiestatus				
geen	46	44	30	41
relatie met seksegenoot	53	14	68	12
relatie met andere sekse	1	42	2	47
ooit relatie gehad				
nee	9	8	4	4
alleen met seksegenoot	75	14	67	9
alleen met andere sekse	3	65	5	70
met beide seksen	13	14	25	17

a Vanwege de kleine aantallen respondenten in sommige subgroepen zijn de verschillen niet getoetst.

Bron: SCP (LHBO'14)

Samenvattend kan gesteld worden dat binnen de groep LHB-55-plussers mannen vaker uitsluitend op seksegenoten zijn gericht dan vrouwen voor wat betreft aantrekking, zelfbenoeming en relaties. Mannen zijn ook iets jonger wanneer ze zich bewust worden van hun aantrekking tot seksegenoten en romantische en seksuele contacten met seksegenoten aangaan.

Mannelijk of vrouwelijk zijn

Homoseksualiteit wordt in de algemene beeldvorming vaak geassocieerd met gender-nonconformiteit, dat wil zeggen het zich minder conformeren aan normen over gedragingen en uitingen die algemeen worden verwacht van vrouwen en mannen (Kuyper 2015a). Gender-nonconforme mannen zijn mannen die zich bijvoorbeeld vrouwelijk kleden, bewegen of vrouwelijk praten. Over homoseksuele mannen bestaan stereotype beelden dat ze 'vrouwelijk' of 'verwijfd' zijn, terwijl stereotype lesbische vrouwen 'mannelijk' en 'stoer' worden voorgesteld (Rieger et al. 2010). Er zijn ook aanwijzingen gevonden in internationaal onderzoek dat homoseksuele personen vaker gender-nonconform zijn in hun jeugd en in hun volwassenen leven dan heteroseksuele personen (Rieger et al. 2008). Gender-nonconformiteit kan een risicofactor zijn voor het meemaken van negatieve LHB-specifieke ervaringen. Van Beusekom et al. (nog te verschijnen) vonden in een recente

studie dat jongeren tussen 11 en 16 jaar vaker te maken kregen met homogereleerd pesten als ze meer gendernonconform waren. Van LHB-jongeren en volwassenen is bovendien bekend dat het minder conformeren aan gendernormen kan samenhangen met een verminderd welbevinden (Baams 2014; Van Beusekom et al. nog te verschijnen; Collier 2014; Kooiman 2012; Kuiper 2015a; Rieger en Savin-Williams 2012; Skidmore et al. 2006; Toomey et al. 2010). In onderzoek naar LHB-ouderen is tot nu toe weinig aandacht geweest voor gendernonconformiteit.

Tabel 2.4

Genderexpressie, naar sekse, LHB-55-plussers, 2014 (in procenten en gemiddelden)^a

	mannen (n = 200)	vrouwen (n = 175)
uiterlijk, stijl en kleding ^b		
(erg) vrouwelijk	2	35
even mannelijk als vrouwelijk	36	56
(erg) mannelijk	63	9
lopen en praten ^b		
(erg) vrouwelijk	2	34
even mannelijk als vrouwelijk	37	58
(erg) mannelijk	61	9
huidige gendernonconformiteit (gemiddelde) ^c	2,4	2,7

a Sekseverschillen zijn alleen getoetst voor de gemiddelde score. Vetgedrukte scores verschillen significant tussen mannen en vrouwen ($p < 0,05$).

b Antwoorden zijn gegeven op een vijfpuntsschaal (1 = heel vrouwelijk; 2 = vrouwelijk; 3 = neutraal; 4 = mannelijk; 5 = heel mannelijk).

c De gemiddelde score is zo berekend dat een hogere score wijst op meer gendernonconformiteit (min. = 1, max. = 5).

Bron: SCP (LHBO'14)

Aan LHB-55-plussers is gevraagd of ze zich – naar eigen zeggen – mannelijk of vrouwelijk uiten in hun gedrag (tabel 2.4).² Lesbische en biseksuele vrouwen beschouwen zichzelf voor wat betreft uiterlijk, stijl en kleding, evenals in gedrag zoals lopen en praten, minder vaak genderconform dan homo- en biseksuele mannen. Bij zowel mannen als vrouwen is de groep die zichzelf als sterk gendernonconform omschrijft klein. Dit komt wel iets meer voor bij vrouwen dan bij mannen. Er zijn aanwijzingen dat er voor jongens minder ruimte is dan voor meisjes om af te wijken van gendernormen (Felten et al. 2010). Ofwel: gendernonconformiteit wordt sterker afgewezen bij jongens dan bij meisjes (Van Beusekom et al. nog te verschijnen). Mogelijk speelt dit ook voor volwassenen en ouderen. Denk bijvoorbeeld aan het verschil in ruimte voor mannen om vrouwelijke kleding te dragen en voor vrouwen om mannelijke(re) kleding te dragen.

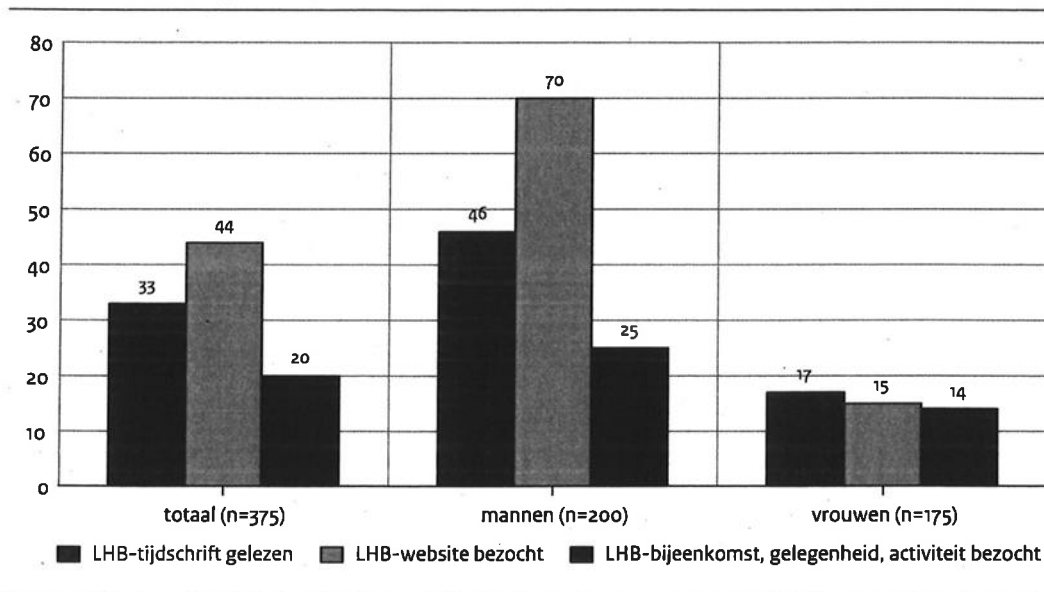
Vergelijking met heteroseksuele 55-plussers laat zien dat LHB-55-plussers zichzelf gemiddeld genomen meer gendernonconform ervaren dan de mate die heteroseksuele leeftijdgenoten voor zichzelf aangeven (niet in tabel). Dit komt overeen met onderzoeken onder jongeren (Kuyper 2015a) en volwassenen (Rieger et al. 2008). Bij LHB-55-plussers zijn de verschillen kleiner voor mannen dan voor vrouwen. Van de homo- en biseksuele mannen vindt 63% het eigen uiterlijk mannelijk en vindt 61% het eigen gedrag mannelijk, versus 64% en 70% bij de heteroseksuele mannen. Bij lesbische vrouwen is het vergelijkbare aandeel dat het eigen uiterlijk en gedrag vrouwelijk vindt 35% en 34%, terwijl dit bij de heteroseksuele vrouwen met respectievelijk 60% en 56% een stuk hoger ligt.

Contact met de 'roze' wereld

In een samenleving waar de meeste mensen heteroseksueel zijn, kan het voor mensen met een LHB-oriëntatie belangrijk zijn om met gelijkgestemden contact te hebben of informatie over LHB zijn en verhalen van homoseksuele/lesbische en biseksuele mensen te horen of lezen. Er zijn allerlei LHB-specifieke kanalen, zoals tijdschriften, websites, belangenorganisaties, cafés, feesten, gezelligheids- en sportverenigingen, bijeenkomsten en debatten, die tezamen ook wel de 'roze' wereld of gemeenschap worden genoemd. Bij LHB-55-plussers is gepeild in hoeverre ze deelnemen aan de 'roze' wereld (figuur 2.3). Er is een duidelijk verschil tussen mannen en vrouwen. Van de mannen heeft 70% in de twaalf maanden voorafgaand aan het onderzoek een LHB-specifieke website gezocht, ongeveer de helft heeft een tijdschrift gelezen en een kwart heeft een bijeenkomst, gelegenheid of activiteit bezocht. Van de vrouwen heeft minder dan 20% hier ervaring mee in de twaalf maanden voorafgaand aan het onderzoek. Eerder onderzoek uit 2003 liet eveneens zien dat van de groep 55-plussers de mannen meer dan de vrouwen in de zogenoemde 'homosubcultuur' participeren (Van den Meerendonk et al. 2003). Deze bevinding is niet uniek voor LHB-55-plussers. In het algemeen is het aanbod aan websites, tijdschriften en uitgaansgelegenheden groter voor mannen dan voor vrouwen. Tot slot hebben we ook gevraagd of LHB-55-plussers vrienden of vriendinnen hebben die lesbisch, homo- of biseksueel zijn (niet in tabel). Dat geldt ook vaker voor mannen dan vrouwen. Van de mannen heeft 82% LHB-vrienden of -vriendinnen, tegenover 58% van de vrouwen.

Figuur 2.3

Deelname aan de LHB-wereld in de twaalf maanden voorafgaand aan het onderzoek, naar sekse,
LHB-55-plussers, 2014 (in procenten)^a

a Antwoorden werden gegeven op een vijfpuntsschaal (1 = nooit; 5 = vaak). De percentages zijn de LHB-55-plussers die minstens één keer hebben deelgenomen aan dat aspect van de LHB-wereld.

Bron: SCP (LHBO'14)

2.2 Houding ten opzichte van de eigen LHB-gevoelens

Wanneer mensen ontdekken dat ze gevoelens voor seksegenoten hebben, kunnen ze daar heel verschillend op reageren. Sommigen hebben er nooit moeite mee gehad en staan als vanzelfsprekend positief tegenover hun gevoelens voor seksegenoten, terwijl anderen deze gevoelens hun hele leven afwijzen.

Het merendeel van de LHB-55-plussers staat positief tegenover de eigen seksuele oriëntatie (tabel 2.5). Toch reageert ongeveer 20% neutraal of bevestigend op stellingen dat ze zich voor hun LHB-gevoelens schamen, zich ongelukkig voelen wanneer ze aan hun LHB-gevoelens denken, of zenuwachtig worden wanneer homo- of biseksualiteit ter sprake komt. Van de LHB-55-plussers voelt 10% zich ongelukkig wanneer ze aan hun LHB-gevoelens denken. Een even grote groep wijst niet zonder meer af dat ze soms liever dood zouden willen zijn dan gevoelens voor seksegenoten te hebben.

55-PLUSSERS EN SEKSUELE ORIËNTATIE

Tabel 2.5

Houding ten opzichte van LHB zijn in de twaalf maanden voorafgaand aan het onderzoek, naar sekse, LHB-55-plussers, 2014 (in procenten en gemiddelden)^{a, b, c}

	totaal (n = 375)	mannen (n = 200)	vrouwen (n = 175)
ik schaam me voor mijn LHB-gevoelens			
(helemaal) mee eens	6	7	6
niet eens, niet oneens	14	9	19
(helemaal mee) oneens	80	85	75
<i>gemiddelde score</i>	1,7	1,6	1,8
als ik denk aan mijn LHB-gevoelens, voel ik me ongelukkig			
(helemaal) mee eens	10	14	6
niet eens, niet oneens	14	9	19
(helemaal mee) oneens	76	78	75
<i>gemiddelde score</i>	1,9	1,9	1,8
ik vind het leuk dat ik LHB-gevoelens heb			
(helemaal) mee eens	56	68	42
niet eens, niet oneens	28	21	35
(helemaal mee) oneens	17	12	22
<i>gemiddelde score</i>	2,4	2,1	2,8
als mensen het over homo- of biseksualiteit hebben, word ik zenuwachtig			
(helemaal) mee eens	6	7	6
niet eens, niet oneens	13	11	16
(helemaal mee) oneens	81	83	78
<i>gemiddelde score</i>	1,8	1,8	1,8
soms zou ik liever dood zijn dan LHB-gevoelens hebben			
(helemaal) mee eens	2	2	2
niet eens, niet oneens	7	4	12
(helemaal mee) oneens	90	95	86
<i>gemiddelde score</i>	1,3	1,2	1,4
<i>geïnternaliseerde homonegativiteit (gemiddelde schaal score)^c</i>	1,8	1,7	1,9

Tabel 2.5
(Vervolg)

-
- a Sekseverschillen zijn alleen berekend voor de gemiddelde scores. Vetgedrukte gemiddelden verschillen significant tussen mannen en vrouwen ($p < 0,05$).
  - b De vraagstelling voor de deelnemers was anders dan in de tabel: er werd gesproken over 'gevoelens voor xxx' waar dan in plaats van 'xxx' 'vrouwen' of 'mannen' stond, afhankelijk van sekse.
  - c Antwoorden werden gegeven op een vijfpuntsschaal (1 = helemaal mee eens; 2 = mee eens; 3 = niet eens, niet oneens; 4 = oneens; 5 = helemaal mee oneens). Voor de gemiddelde schaalscore zijn het eerste, tweede, vierde en vijfde item gehercodeerd. Een hogere score betekent meer geïnternaliseerde homonegativiteit.

Bron: SCP (LHBO'14)

Een behoorlijke groep is dus niet helemaal op zijn of haar gemak en heeft moeite met de eigen seksuele oriëntatie. Het internaliseren van een negatieve houding tegenover homo- of biseksualiteit wordt 'geïnternaliseerde homonegativiteit' genoemd.³ Wanneer alle stellingen worden samengenomen, dan staan de vrouwen iets negatiever tegenover hun gevoelens voor seksegenoten dan mannen. Dit verschil is significant, maar niet groot. Uit ander onderzoek onder lesbische en homoseksuele volwassenen en LHB-ouderen blijkt dat mannen vaker afwijzend tegenover de eigen seksuele oriëntatie staan dan vrouwen (Kooiman 2012; Van den Meerendonk et al. 2003). We kunnen niet goed bepalen of dit verschil in uitkomsten te maken heeft met methode-effecten (werving en samenstelling van de deelnemersgroep⁴) of dat we het verschil anders moeten interpreteren.

2.3 Bekendheid bij anderen en aanpassingsgedrag

Een LHB-oriëntatie is niet als vanzelfsprekend zichtbaar of duidelijk voor andere mensen. Dit betekent dat mensen met een LHB-oriëntatie voor de keuze staan of ze wel of niet open zullen zijn naar anderen. De kwestie van wel of niet open zijn, doet zich steeds opnieuw voor bij het ontmoeten van nieuwe mensen. Openheid over een LHB-oriëntatie geeft de mogelijkheid om gelijkgestemden te ontmoeten en om ervaringen of problemen te delen. Wanneer LHB's open zijn over hun seksuele oriëntatie, ontvangen ze meer sociale steun (Grossman et al. 2001; Meyer 2003). Andersom kan het verbergen van een LHB-oriëntatie negatieve gevolgen hebben voor iemands psychisch welbevinden (Meyer 2003). Wanneer het verbergen als een groot geheim wordt ervaren, dan kan het ook in de weg staan om diepgaander contact te hebben met anderen en zodoende impact hebben op sociale relaties (Van Lisdonk 2014). Tegelijkertijd is er ook het risico dat anderen moeite hebben met iemands LHB-oriëntatie en dat iemand met stigmatisering te maken krijgt. In een omgeving waarin homoseksualiteit sterk wordt afgewezen, kan geheimhouding soms gunstiger uitpakken wanneer daarmee negatieve reacties of afwijzing worden voorkomen (Balsam en Mohr 2007).

Aan de LHB-55-plussers is gevraagd of anderen op de hoogte zijn dat ze zich (ook) tot seksegenoten aangetrokken voelen (figuur 2.4). Hoe deze personen op de hoogte zijn geraakt, weten we niet. Het kan zijn dat LHB-55-plussers zelf over hun seksuele oriëntatie hebben verteld, maar ook dat anderen het gewild of ongewild hebben ontdekt. In totaal is 31% van de deelnemers naar niemand open. Vrouwen zijn beduidend vaker naar niemand open (46%) dan mannen (17%).

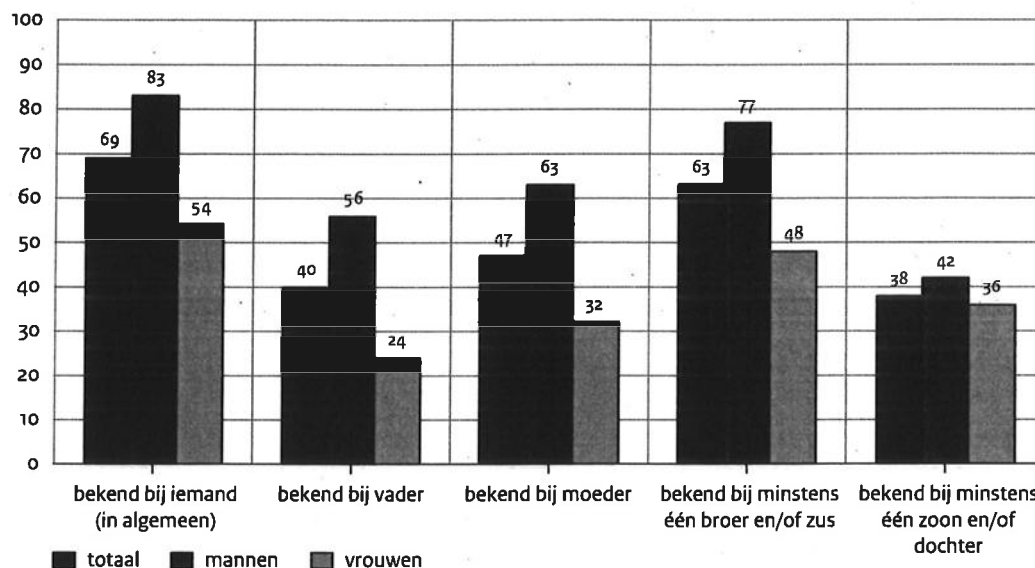
Dat binnen LHB-55-plussers de vrouwen beduidend minder open zijn over hun seksuele oriëntatie dan mannen, is niet in lijn met ander onderzoek in de LHB-populatie. In eerdere Nederlandse onderzoeken zijn geen (grote) verschillen gevonden tussen homo-seksuele mannen en lesbische vrouwen (Kooiman en Van Lisdonk 2012), jongvolwassenen (Kuyper 2015a) en tussen homoseksuele versus lesbische ouderen (Den Heijer 2009). In internationaal onderzoek bleek juist dat binnen LHB-ouderen mannen vaker gesloten zijn dan vrouwen (D'Augelli en Grossman 2001). Een mogelijke verklaring voor het verschil in uitkomsten kan gelegen zijn in de verschillende wervingsmethoden en de bereikte deelnemersgroep. In tegenstelling tot de hiervoor genoemde onderzoeken valt een behoorlijk deel van de deelnemersgroep niet uitsluitend op seksegenoten (en dus op zowel mannen als vrouwen) en heeft een partner van de andere sekse, en binnen die groepen is het aandeel vrouwen groot. In paragraaf 2.5 komt aan bod of het gevonden seksverschil blijft bestaan als ook wordt gecontroleerd voor onder andere aantrekking en partnerstatus.

Openheid in de familiekring

In de familiekring zijn LHB-55-plussers het vaakst open naar een broer of zus (63%, zie figuur 2.4). Mannen zijn vaker open dan de vrouwen naar hun vader, moeder en broer(s)/zus(sen).

Van de LHB-55-plussers die kinderen hebben (47%, zie tabel 3.1), is 38% naar minstens een van hen open. Dat een behoorlijk grote groep gesloten is naar de eigen kinderen kan verband houden met het gegeven dat van de LHB-55-plussers met kinderen 41% een partner van de andere sekse heeft en hierdoor terughoudender kan zijn over een niet-heteroseksuele oriëntatie. De mate van openheid naar de eigen kinderen verschilt niet significant tussen mannen en vrouwen.

Figuur 2.4
Bekendheid in familiekring, naar sekse, LHB-55-plussers, 2014 (in procenten)^a

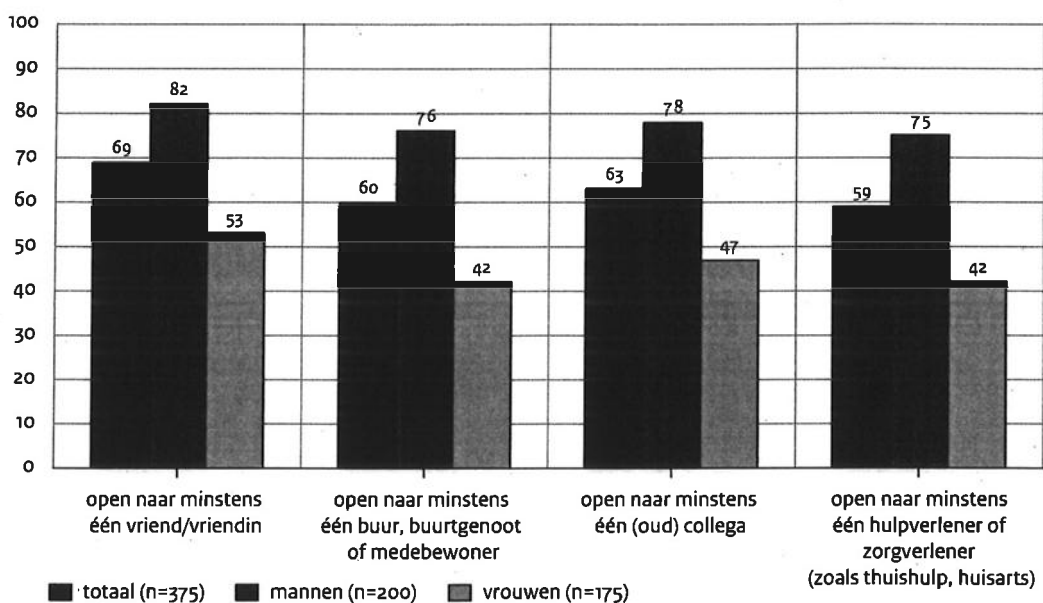

- a De antwoordcategorieën 'heb ik niet (meer) of geen contact (meer) mee' en 'weet niet' zijn gecategoriseerd als ontbrekende waarde. De n is daardoor soms kleiner, maar minimaal 65. De percentages betreffen de totale groep LHB-volwassenen die contact hebben met de bedoelde personen. Voorbeeld: van de LHB-55-plussers met een of meerdere kinderen is 38% open naar minstens een van hen.

Bron: SCP (LHBO'14)

In de bredere sociale kring zijn LHB-mannen en -vrouwen het vaakst open naar een vriend of vriendin (69%, figuur 2.5). Naar burens, buurtgenoten of medebewoners, evenals naar hulp- of zorgverleners, zijn ze iets minder vaak open, maar nog steeds geldt dat voor meer dan 50%. Vrouwen zijn ook in de bredere sociale kring beduidend minder open dan mannen. Van hen is 58% naar geen enkele hulp- of zorgverlener open, tegenover 25% van de mannen.

Figuur 2.5

Bekendheid in bredere sociale kring, naar sekse, LHB-55-plussers, 2014 (in procenten)^a

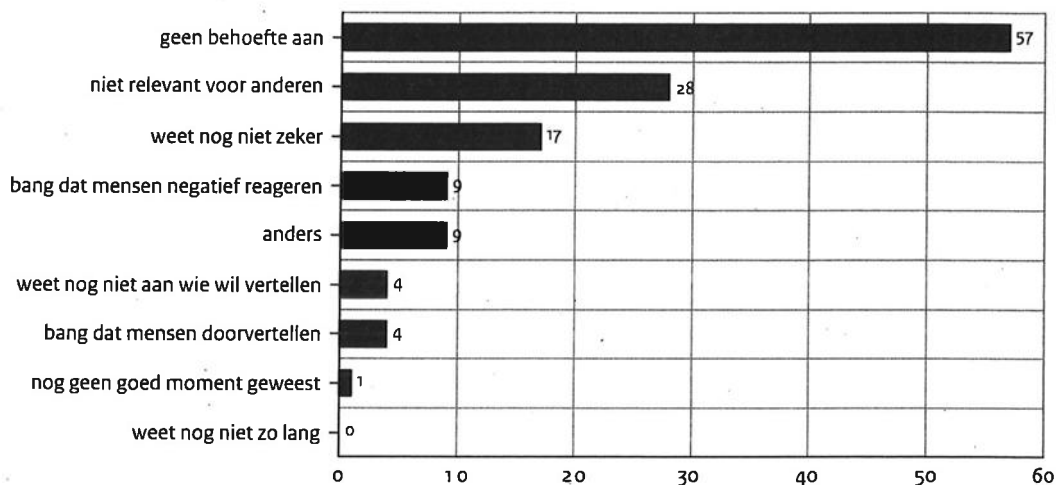
a De antwoordcategorieën 'heb ik niet (meer) of geen contact (meer) mee' en 'weet niet' zijn gecategoriseerd als ontbrekende waarde. De n is daardoor soms kleiner, maar minimaal 160. De percentages betreffen de totale groep LHB-volwassenen die contact hebben met de bedoelde personen.

Bron: SCP (LHBO'14)

Aan de mensen die naar niemand open zijn, is gevraagd wat de reden hiervoor is (figuur 2.6). Meer dan 50% van de mensen die naar niemand open zijn, koos hiervoor omdat ze er geen behoefte aan hebben of het niet relevant vinden dat anderen op de hoogte zijn van hun seksuele oriëntatie. Wegens het beperkte aantal deelnemers dat naar niemand open is, was het niet mogelijk om te vergelijken of er verschillen tussen vrouwen en mannen waren.

Figuur 2.6

Redenen waarom niemand op de hoogte is, LHB-55-plussers, 2014, n = 115 (in procenten)^{a, b}

a Deelnemers waarbij niemand op de hoogte is van hun aantrekking tot seksegenoten.

b Meerdere antwoorden mogelijk.

Bron: SCP (LHBO'14).

Anders gedragen, onderwerpen en plekken vermijden

Doordat iemands seksuele oriëntatie niet direct zichtbaar is, hebben LHB's de mogelijkheid om hun gedrag of uiterlijk aan te passen of plekken te mijden om op die manier mogelijk vervelende of ongemakkelijke situaties vanwege hun seksuele oriëntatie te vermijden. In het afgelopen jaar heeft 14% van de LHB-55-plussers zich op ten minste een van de ondervraagde aspecten regelmatig of vaak aangepast (tabel 2.6). Anders kleden deden ze nauwelijks. Het mijden van plekken of het onderwerp homo- of biseksualiteit kwamen vaker voor: 20% heeft dat het afgelopen jaar wel eens gedaan. In die periode heeft ook 10% zich wel eens anders gedragen vanwege de seksuele oriëntatie. Er zijn geen significante verschillen tussen mannen en vrouwen.

Tabel 2.6

Aanpassen vanwege LHb-oriëntatie in de twaalf maanden voorafgaand aan het onderzoek, naar sekse, LHb-55-plussers, 2014 (in procenten en gemiddelden)^{a, b}

	totaal (n = 375)	mannen (n = 200)	vrouwen (n = 175)
ik gedraag me anders			
nooit	90	90	90
soms	7	9	6
regelmatig/vaak	3	2	4
<i>gemiddelde score</i>	1,1	1,1	1,2
ik mijd het onderwerp homo- of biseksualiteit			
nooit	78	76	81
soms	13	18	9
regelmatig/vaak	9	7	11
<i>gemiddelde score</i>	1,3	1,3	1,4
ik mijd bepaalde plekken			
nooit	79	75	84
soms	13	18	7
regelmatig/vaak	8	8	9
<i>gemiddelde score</i>	1,3	1,4	1,3
ik kleeid me anders			
nooit	97	99	95
soms	2	1	3
regelmatig/vaak	1	1	2
<i>gemiddelde score</i>	1,0	1,0	1,1
<i>aanpassen (gemiddelde score)</i>	1,2	1,2	1,2
<i>aanpassen (% regelmatig of vaak minstens een van hiervoor genoemde)</i>	14	13	15

a Er zijn geen significante sekseverschillen voor de gemiddelde scores ($p < 0,05$).

b Antwoorden werden gegeven op een vierpuntsschaal (1 = nooit; 2 = soms; 3 = regelmatig; 4 = vaak). De gemiddelden zijn zo berekend dat een hogere score meer aanpassing reflecteert (min. = 1; max. = 4).

Bron: SCP (LHBO'14)

2.4 Reacties van anderen

In paragraaf 2.3 lag de focus op de wijze hoe LHB-55-plussers zelf omgaan met de LHB-oriëntatie in relatie tot hun omgeving. In deze paragraaf ligt de focus op de houding van mensen uit de eigen sociale omgeving, zoals LHB-55-plussers dat ervaren. Over het geheel kunnen LHB-55-plussers op een positieve houding van hun kinderen, vriend(inn)en en burens rekenen (tabel 2.7).

Tabel 2.7

Houding van sociaal netwerk, naar sekse, LHB-55-plussers waarbij groep op de hoogte is, 2014
(in procenten en gemiddelden)^{a, b}

	totaal	mannen	vrouwen
kinderen^c			
(heel) negatief	1	–	–
niet positief, niet negatief	23	–	–
(heel) positief	76	–	–
<i>houding kinderen (gemiddelde)^c</i>	4,1	–	–
vrienden en vriendinnen			
(heel) negatief	0	0	0
niet positief, niet negatief	12	8	19
(heel) positief	88	92	81
<i>houding vriendinnen/vrienden (gemiddelde)^a</i>	4,3	4,4	4,2
buurtgenoten, burens en/of medebewoners in wooncomplex			
(heel) negatief	1	0	2
niet positief, niet negatief	22	20	26
(heel) positief	77	80	72
<i>houding burens/medebewoners (gemiddelde)^a</i>	4,0	4,0	3,9

- a Sekseverschillen zijn alleen berekend voor de gemiddelde scores. Vetgedrukte gemiddelden verschillen significant tussen mannen en vrouwen ($p < 0,05$).
- b De percentages hebben alleen betrekking op de groep waarvan de kinderen, vriend(inn)en en buurtgenoten/medebewoners op de hoogte zijn. Hierdoor verschilt de groepsomvang tussen de verschillende analyses. Meestal ligt de groepsomvang ruim boven de 100, met een minimum van 57 bij burens voor vrouwen.
- c De aantallen mannen en vrouwen waren te klein ($n < 50$) om hierover apart te rapporteren.
- d Antwoorden zijn gegeven op een zespuntsschaal (1 = heel positief; 2 = positief; 3 = niet positief, niet negatief; 4 = negatief; 5 = heel negatief; 6 = weet niet). Het laatste antwoord is gecategoriseerd als ontbrekende waarde. De gemiddelde schaalcores zijn zo berekend dat een hogere score duidt op een positievere houding (min. = 1; max. = 5).

Bron: SCP (LHBO'14)

Een sterk negatieve houding in de omgeving komt zelden voor. Hierbij dient in ogen-schouw genomen te worden dat er sprake kan zijn van een selectie-effect, waarbij LHB-55-plussers op basis van de inschatting van de verwachte reactie van de ander beslissen wel of niet open te zijn over de LHB-oriëntatie. Dit is zeker relevant in het licht van de grote percentages die niet open zijn naar bijvoorbeeld hun kinderen. Wanneer men een negatieve reactie verwacht, is de keuze voor geheimhouding aannemelijker.

Vrouwen krijgen een iets negatievere reactie van vriendinnen en vrienden, maar het verschil is klein en de reactie is nog steeds gemiddeld positief. Het sekseverschil in de gemiddelde score blijft significant wanneer wordt gecontroleerd voor relatiestatus (niet in tabel). In paragraaf 2.3 bleek al dat lesbische en biseksuele vrouwen ook beduidend minder vaak open zijn naar vrienden en vriendinnen (53%, tegenover 82% van de homo- en biseksuele mannen). Dit wijst erop dat onder 55-plussers lesbische en biseksuele vrouwen in hun vriendenkring minder positieve ruimte ervaren voor hun seksuele oriëntatie dan homo- en biseksuele mannelijke leeftijdgenoten.

Negatieve reacties

Een LHB-oriëntatie kan ongemakkelijke, onhandige, afkeurende of agressieve reacties oproepen. Het kan ook tot gevolg hebben dat LHB's zich onveiliger gaan voelen.

Aan LHB-55-plussers is gevraagd naar negatieve reacties in de twaalf maanden voorafgaand aan het onderzoek (tabel 2.8). Deze kwamen niet op grote schaal voor. Van de LHB-55-plussers heeft 12% in de twaalf maanden voorafgaand aan het onderzoek een negatieve reactie gehad. Bij de personen die in enige mate open over hun seksuele oriëntatie zijn, ligt dit iets hoger (15%), al is het aandeel nog steeds klein. Geen enkele van de onderzochte vormen van negatieve reacties komt veel voor of springt eruit. Het meest genoemd zijn het krijgen van vervelende of nieuwsgierige vragen (5%), belachelijk gemaakt worden of flauwe grappen te horen krijgen (5%), en roddelen (5%).

Mannen rapporteren twee keer zo vaak (16%) als vrouwen (8%) dat ze in de twaalf maanden voorafgaand aan het onderzoek een negatieve reactie hebben gehad. Ook andere studies laten zien dat mannen meer risico lopen (D'Augelli en Grossman 2001; Grossman et al. 2001).

Tabel 2.8
Negatieve reacties in de twaalf maanden voorafgaand aan het onderzoek, naar openheid en sekse, LHB-55-plussers, 2014 (in procenten)^a

	totale groep		LHB-55-plussers van wie iemand op de hoogte (n = 260)		totale groep uitgesplitst naar sekse	
	LHB-55-plussers (n = 375)		mannen (n = 200)	vrouwen (n = 175)		
vormen negatieve ervaringen						
vervelende, nieuwsgierige vragen	5	7	7	3		
belachelijk gemaakt / flauwe grappen	5	6	7	3		
uitgescholden	2	3	3	1		
buitengesloten/genegeerd	2	3	3	2		
geroddeld	5	6	7	3		
bedreigd ^b	0	0	1	0		
spullen/eigendom vernield ^b	0	0	0	1		
ongewenste seksuele aandacht	2	3	3	2		
gevochten ^b	0	0	0	0		
minstens één negatieve ervaring gehad	12	15	16	8		

a Vetgedrukte percentages verschillen significant tussen mannen en vrouwen ($p < 0,05$).

b Wegens het beperkte aantal deelnemers dat deze antwoorden koos, kunnen sekseverschillen niet worden getoetst.

Bron: SCP (LHBO'14)

2.5 Relatie tussen LHB-specifieke factoren en achtergrondkenmerken

In dit hoofdstuk is binnen de groep LHB-55-plussers vooral aandacht geweest voor sekseverschillen in LHB-specifieke ervaringen. Andere verschillen tussen subgroepen of verbanden met achtergrondkenmerken bleven grotendeels buiten beeld. Door relaties met achtergrondkenmerken in samenhang met elkaar te bekijken, kan inzichtelijk worden gemaakt welke factoren met bepaalde LHB-specifieke ervaringen samengaan. We kunnen dan inzicht krijgen of de gevonden sekseverschillen significant blijven wanneer bijvoorbeeld rekening wordt gehouden met eerder gevonden sekseverschillen in aantrekking of relatiestatus. We belichten hier de kenmerken en factoren waar op meer dan één aspect verschillen worden gevonden: leeftijd, seksuele oriëntatie en relatiestatus. De in dit rapport gepresenteerde resultaten moeten met enige voorzichtigheid worden geïnterpreteerd vanwege de beperkte omvang van de steekproef.

Het kenmerk waarop de meeste verschillen worden gevonden, is leeftijd. Naarmate de deelnemers ouder zijn, zijn ze minder vaak open, krijgen ze minder vaak negatieve reacties en maken ze minder deel uit van de LHB-wereld. Zo weet bij 23% van de 70-minners niemand iets van hun gevoelens af, tegenover 53% van de 70-plussers (niet in tabel 2.9). Dat ze minder vaak te maken krijgen met negatieve reacties dan de jongere groep zal waarschijnlijk samenhangen met de grotere onzichtbaarheid van hun seksuele oriëntatie voor de buitenwereld. Daarin kan ook meespelen dat de oudere 55-plussers minder vaak een relatie met een seksegenoot hebben (39% van de 55-69-jarigen, tegenover 24% van de 70-plussers, niet in tabel). Deze bevindingen bevestigen het beeld uit eerder onderzoek dat de oudste groep LHB-ouderen meer gesloten zijn over hun seksuele oriëntatie (Fredriksen-Goldsen en Muraco 2010; Van den Meerendonk et al. 2003).

Biseksuele 55-plussers verschillen in enkele opzichten van homoseksuele/lesbische 55-plussers. Ze zijn vaker naar niemand open (59%, tegenover 4% van de homoseksuele/lesbische groep). Verder rapporteren ze meer geïnternaliseerde homonegativiteit en bewegen ze zich minder in de LHB-wereld. Deze verschillen in bevindingen blijven bestaan wanneer wordt gecontroleerd voor andere kenmerken zoals partnerstatus en sekse. Relatiestatus hangt eveneens samen met openheid. Van de LHB-55-plussers die een relatie met iemand van de andere sekse hebben, is 82% naar niemand open, terwijl dat maar voor 2% geldt van degenen die een seksegenoot als partner heeft en voor 26% van de singles (niet in tabel). Degenen met een relatie met iemand van de andere sekse zijn negatiever over hun eigen seksuele oriëntatie dan degenen die een relatie met een seksegenoot hebben.

Na controle voor andere kenmerken blijken veel eerder gevonden sekseverschillen weg te vallen. Het enige sekseverschil dat blijft staan, is dat vrouwen minder actief zijn in de LHB-wereld dan mannen. Vrouwen zijn bijvoorbeeld na controle voor andere factoren niet meer significant vaker volledig gesloten over hun seksuele oriëntatie naar anderen. Waarschijnlijk verdwijnt het effect van sekse door de sterkere effecten van relatiestatus en seksuele oriëntatie.

In de relatie tussen gendernonconformiteit en LHB-specifieke aspecten vinden we enkele bijzondere uitkomsten. Terwijl volgens (inter)nationale studies gendernonconformiteit een risicofactor kan zijn voor stigmatisering en het meemaken van negatieve reacties (D'Augelli et al. 2006; Van Beusekom et al. nog te verschijnen; Kooiman en Keuzenkamp 2012; Russell et al., 2011; Toomey et al. 2010), blijkt niet dat gendernonconforme LHB-55-plussers vaker hun gedrag aanpassen of vaker te maken krijgen met homo-negatieve reacties dan de LHB-55-plussers die zichzelf genderconform beschouwen. Een recent onderzoek onder LHB-jongeren vond deze verbanden evenmin (Kuyper 2015a). Het is niet duidelijk of hier sprake is van methode-effecten⁵ of dat we dit anders moeten interpreteren.

Tot slot valt op dat er weinig relaties gevonden worden met enkele sociaaldemografische kenmerken. Zo worden er geen verbanden gevonden voor LHB-specifieke aspecten met etniciteit, religie, inkomen, stedelijkheid van de woonomgeving en opleidingsniveau (behalve deelname LHB-wereld). We merken hierbij op dat de bereikte groep LHB-55-plussers met een migrantenachtergrond mogelijk vertekend is door het gebruik van een online panel (Kuyper 2015a). De uitkomsten over etniciteit, stedelijkheid en religie komen grotendeels overeen met het onderzoek onder LHB-jongeren (Kuyper 2015a).

Tabel 2.9

Samenhang tussen achtergrondkenmerken en LHB-aspecten, LHB-55-plussers, 2014 (n = 375)^{a, b, c}

	niemand op de hoogte (in odds ratio)	negatieve reacties (in odds ratio)	aanpassen gedrag (in beta)	geïnternaliseerde homonegativiteit (in beta)	deelname LHB-wereld (in beta)
aantrekking (ref.: eigen sekse) tot beide seksen	7,47	0,53	0,07	0,24	-0,21
gendernonconformiteit sekse (ref.: man)	0,99	0,82	0,01	0,04	-0,11
vrouw	1,93	0,65	-0,06	-0,05	-0,32
leeftijd	1,12	0,93	0,03	0,08	-0,14
opleiding (ref.: laag)					
midden	0,85	1,57	0,06	0,01	0,14
hoog	0,86	2,31	-0,02	-0,06	0,06
ethniciteit (ref.: autochtoon)					
migrant	1,77	0,78	-0,05	-0,01	-0,05
belang religie (ref.: niet van belang)	1,03	1,01	0,02	0,09	0,06
inkomen	0,82	0,93	-0,12	-0,10	0,02
stedelijkheid	1,02	1,13	0,08	0,08	-0,06
partnerstatus (ref.: single)					
partner seksegenoot	0,16	0,74	0,01	-0,03	-0,11
partner andere sekse	8,33	0,20	0,02	0,15	-0,12

Tabel 2.9
(Vervolg)

	niemand op de hoogte (in odds ratio)	negatieve reacties (in odds ratio)	aanpassen gedrag (in beta)	geïnternaliseerde homonegativiteit (in beta)	deelname LHB-wereld (in beta)
kinderstatus (ref.: kinderen)					
vrijwillig kinderloos	0,35	0,59	-0,05	-0,06	-0,02
onvrijwillig kinderloos	0,34	1,13	0,05	-0,00	-0,07
verklaarde variantie (%)	57	12	5	23	29

a Er is een significantieniveau van $p < 0,05$ gebruikt.

b De uitkomstmaten zijn op dezelfde wijze gemeten als in tabel 2.14.

c Een hogere score op gendernonconformiteit betekent meer ervaren gendernonconformiteit, een hogere score op leeftijd betekent ouder zijn, een hogere score op religie betekent meer belang hechten aan religie, een hogere score op inkomen betekent meer inkomen, een hogere score op stedelijkheid betekent ruraler wonen, een hogere score op geïnternaliseerde homonegativiteit betekent meer geïnternaliseerde homonegativiteit, een hogere score op gedragsaanpassingen betekent meer gedragsaanpassingen en een hogere score op deelname LHB-wereld betekent vaker een LHB-specifiek tijdschrift bekeken of een LHB-specifieke website, bijeenkomst, gelegenheid of activiteit bezocht.

2.6 Een LHB-oriëntatie, leeftijd en ouder worden

Eigen houding ten opzichte van LHB-gevoelens

De meeste LHB-55-plussers ervaren dat hun houding tegenover de eigen seksuele oriëntatie niet is veranderd ten opzichte van twintig jaar geleden (tabel 2.10). Ruim driekwart zegt dat. Wanneer ze wel verschil ervaren, dan is de eigen houding vaker positiever (19%) dan negatiever (4%) geworden. Er zijn geen significante verschillen tussen mannen en vrouwen.

Tabel 2.10

Eigen houding ten opzichte van gevoelens voor seksegenoten vergeleken met twintig jaar geleden, naar sekse, LHB-55-plussers, 2014 (in procenten)^{a, b}

	totaal (n = 343)	mannen (n = 196)	vrouwen (n = 147)
negatiever geworden	4	5	3
hetzelfde gebleven	77	75	79
positiever geworden	19	20	18

a Er zijn geen significante sekseverschillen voor de percentages ($p < 0,05$).

b De personen die aangaven twintig jaar geleden nog niet op seksegenoten te vallen (9%), zijn buiten beschouwing gelaten.

Bron: SCP (LHBO'14)

Aansluiting met heteroseksuele leeftijdgenoten

In de literatuur wordt wel eens naar voren gebracht dat het voor LHB-ouderen lastig kan zijn om aansluiting bij heteroseksuele leeftijdgenoten te vinden. Er wordt beschreven dat veel LHB-ouderen een minder conventioneel gezinsleven hebben gehad (Fredriksen-Goldsen en Muraco 2010; Heaphy et al. 2004) en vaker geen kinderen en dus ook geen kleinkinderen hebben (Fokkema en Kuypers 2006; Fredriksen-Goldsen en Muraco 2010). Ook kan het zijn dat ze juist bij leeftijdgenoten vaker met stigmatisering te maken krijgen, omdat ouderen gemiddeld negatiever tegenover homo- en bisexualiteit staan dan jongere generaties (Kuypers 2015b). In dit onderzoek hebben we gevraagd of het vinden van aansluiting bij heteroseksuele leeftijdgenoten hetzelfde is gebleven, of juist gemakkelijker of moeilijker is geworden ten opzichte van twintig jaar geleden (tabel 2.11). In totaal vindt 83% dat aansluiting vinden met heteroseksuele leeftijdgenoten niet is veranderd in positieve of negatieve zin. Van het restende deel dat wel verschil ervaart, vindt het merendeel dat dit gemakkelijker is geworden (13%). Er zijn geen significante sekseverschillen.

Tabel 2.11

Aansluiting vinden bij heteroseksuele leeftijdgenoten vergeleken met twintig jaar geleden, naar sekse, LHB-55-plussers, 2014 (in procenten)^a

	totaal (n = 375)	mannen (n = 200)	vrouwen (n = 175)
moeilijker geworden	4	2	6
hetzelfde gebleven	83	86	80
gemakkelijker geworden	13	13	14

a Er zijn geen significante sekseverschillen voor de percentages ($p < 0,05$).

Bron: SCP (LHBO'14)

Het leven vergeleken met heteroseksuele leeftijdgenoten

Aan de LHB-55-plussers is gevraagd hoe ze denken dat hun leven in bepaalde opzichten anders is (geweest) in vergelijking met heteroseksuele leeftijdgenoten van dezelfde sekse. Homo- en biseksuele mannen zijn gevraagd om hun leven te vergelijken met heteroseksuele mannen; lesbische en biseksuele vrouwen maakten een vergelijk met heteroseksuele vrouwen (tabel 2.12). Een behoorlijk grote groep LHB-55-plussers blijkt verschil te ervaren. Zij vinden dat het leven als lesbisch, homoseksueel of biseksueel persoon hun specifieke ervaringen of bagage heeft gegeven en ze waarderen dat vaker positief dan negatief. Zo vindt 30% dat ze beter met problemen kunnen omgaan, voelt 40% zich vrijer en vindt 40% dat ze een interessanter leven hebben (gehad) dan dat van heteroseksuele seksegenoten van hun leeftijd. Daartegenover staat dat iets meer dan 10% het oneens is met deze stellingen. Verder meent bijna 30% dat hun leven moeilijker is geweest dan dat van heteroseksuele seksegenoten van dezelfde leeftijd. Tabel 2.12 laat zien dat mannen en vrouwen gemiddeld genomen niet significant verschillen.

Tabel 2.12

Perceptie van het eigen leven als LHB-55-plusser in vergelijking met heteroseksuele seksegenoten van dezelfde leeftijd, LHB-55-plussers, 2014 (in procenten en gemiddelden)^{a, b}

	totaal (n = 375)	mannen (n = 200)	vrouwen (n = 175)
ik kan beter met problemen omgaan			
(helemaal) oneens	13	14	12
(helemaal) eens	30	31	29
ik voel me vrijer			
(helemaal) oneens	11	9	13
(helemaal) eens	42	46	38
ik heb een interessanter leven (gehad)			
(helemaal) oneens	12	9	15
(helemaal) eens	43	49	36
<i>gemiddelde score^c</i>	3,3	3,4	3,3
mijn leven is moeilijker geweest			
(helemaal) oneens	31	31	33
(helemaal) eens	27	35	19
<i>gemiddelde score</i>	2,9	3,0	2,8

a Antwoorden zijn gegeven op een vijfpuntsschaal (1 = helemaal eens, 3 = niet eens/niet oneens, 5 = helemaal oneens). Voor de presentatie zijn de antwoorden omgedraaid van (helemaal) oneens naar (helemaal) eens.

b Er zijn geen significante sekseverschillen voor de gemiddelden ($p < 0,05$).

c De gemiddelde score over de eerste drie items is dusdanig gecodeerd dat een hoger gemiddelde wijst op een positievere perceptie van het leven met een LHB-oriëntatie in vergelijking met heteroseksuele seksegenoten van dezelfde leeftijd (min. = 1; max. = 5). Uit analyse bleek dat het laatste item (over het leven moeilijker ervaren) te weinig samenhang met de andere items. Het antwoordpatroon ziet er ook anders uit dan van de andere items. Over dit item is een separaat gemiddelde berekend dat loopt van minder moeilijk naar moeilijker (min. = 1; max. = 5).

Bron: SCP (LHBO'14)

Minder thuis voelen in de LHB-wereld vanwege leeftijd?

Het ouder worden kan ook gevolgen hebben voor het vinden van aansluiting bij andere LHB's. In internationale onderzoeken onder LHB-ouderen komt naar voren dat er in de LHB-gemeenschap, vooral bij mannen, een sterke focus is op jong zijn (Brotman et al. 2003; Heaphy et al. 2004). Hierdoor kunnen oudere mannen en vrouwen zich bijvoorbeeld minder op hun gemak voelen bij LHB-specifieke gelegenheden vanwege hun leeftijd. Of ze herkennen zich bijvoorbeeld niet in informatie of verhalen op LHB-specifieke websites of tijdschriften. Ook kan het zijn dat sociale activiteiten voor LHB's in een omgeving worden georganiseerd die sterk op jongeren is gericht, of waarin ouderen zich mogelijk minder prettig voelen (bv. clubs). 30% van de LHB-55-plussers is het eens met de

stelling dat ze zich vanwege hun leeftijd niet thuis voelen in de lesbische, homo- en biseksuele wereld (tabel 2.13). Lesbische en biseksuele vrouwen rapporteren dit iets vaker dan homo- en biseksuele mannen.⁶ Overigens hebben we niet gevraagd of LHB-55-plussers het belangrijk vinden dat ze zich thuis voelen in de LHB-wereld. Het kan zijn dat ze daar geen behoefte aan hebben of dat ze eigen informele netwerken met LHB-leeftijdgenoten hebben gecreëerd.

Tabel 2.13

Respons op de vraag 'Vanwege mijn leeftijd voel ik me niet thuis in de lesbische, homo- en biseksuele wereld', naar sekse, LHB-55-plussers, 2014 (in procenten en gemiddelden)^a

	totaal LHB (n = 375)	homo-/ biseksuele mannen (n = 200)	lesbische/ biseksuele vrouwen (n = 175)
(helemaal) oneens	35	40	31
niet mee eens, niet mee oneens	35	34	36
(helemaal) eens	30	27	33
<i>gemiddelde score^b</i>	2,9	2,8	3,1

a Verschillen zijn alleen getoetst voor de gemiddelde score. Vetgedrukte gemiddelden verschillen significant tussen LHB-mannen en -vrouwen ($p < 0,05$).

b De gemiddelde score is dusdanig gecodeerd dat een hogere score aanduidt dat deelnemers zich minder thuis voelen in de LHB-wereld vanwege hun leeftijd (min. = 1; max. = 5).

Bron: SCP (LHBO'14)

2.7 Risicofactoren met betrekking tot LHB-oriëntatie in latere levensfase binnen LHB-55-plussers

Voor enkele thema's blijkt dat een niet te verwaarlozen aandeel van de LHB-55-plussers andere percepties of ervaringen heeft over de eigen LHB-oriëntatie in vergelijking met eerdere levensfasen of ten opzichte van heteroseksuele leeftijdgenoten. In deze paragraaf bekijken we welke achtergrondkenmerken en LHB-specifieke factoren de verschillen binnen de LHB-groep verklaren.

Wie heeft vooral een positieve perceptie van het eigen leven met een LHB-oriëntatie – in de zin dat ze beter met problemen kunnen omgaan, een interessanter en vrijer leven hebben (gehad) ten opzichte van heteroseksuele leeftijdgenoten (tweede kolom, tabel 2.14)? Vooral de deelname aan de LHB-wereld blijkt hiermee positief samen te hangen. Degene die zich meer in de LHB-wereld bewegen, hebben vaker een positievere houding ontwikkeld tegenover de eigen LHB-oriëntatie ten opzichte van twintig jaar geleden (tweede kolom, tabel 2.14).

Tabel 2.14
 Multivariate samenhang tussen achtergrondkenmerken, LHB-specifieke factoren en perceptie op het leven, LHB-55-plussers, 2014 (in betacoëfficiënten en odds ratio, n = 350)^a

	positieve ervaringen door LHB-leven ten opzichte van heteroseksueel leven ^{b,d}	moelijker leven (gehad) door LHB-oriëntatie ^{c,d}	houding tegenover eigen seksuele oriëntatie positiever geworden ten opzichte van twintig jaar geleden ^d
	(in beta)	(in beta)	(in odds ratio)
oriëntatie	-0,01	-0,04	1,00
aanrekkling (ref.: eigen sekse)	-0,01	0,04	0,69
gendernonconformiteit	0,07	0,03	1,33
seks (ref.: man)	0,11	-0,03	0,99
leeftijd			
opleiding (ref.: laag)			
midden	-0,01	0,11	0,80
hoog	-0,01	0,22	0,93
ethniciteit (ref.: autochtoon)	0,04	0,07	1,30
belang religie	0,03	0,07	1,01
inkomen	-0,11	-0,08	0,97
stedelijkheid	-0,06	-0,08	0,80
relatie- en kinderstatus			
partnerstatus (ref.: geen partner)			
relatie met seksegenoot	0,13	-0,04	1,56
relatie met andere sekse	0,02	0,04	0,40
kinderstatus (ref.: kinderen)			
vrijwillig kinderloos	-0,05	-0,11	0,44
onvrijwillig kinderloos	-0,05	0,07	0,21

Tabel 2.14
(Vervolg)

LHB-specifieke factoren	negatieve ervaringen (ref.: geen)	positieve ervaringen door LHB-leven ten opzichte van heteroseksueel leven ^{b,d}	moelijker leven (gehad) door LHB-oriëntatie ^{c,d}	houding tegenover eigen seksuele oriëntatie positiever geworden ten opzichte van twintig jaar geleden ^d
	(in beta)	(in beta)	(in beta)	(in odds ratio)
	0,00	0,09	1,16	
openheid (ref.: niemand weet het)	-0,10	-0,26	1,10	
geïnternaliseerde homonegativiteit	-0,07	0,13	0,53	
gedragsaanpassingen	-0,09	0,10	1,22	
deelname LHB-wereld	0,21	0,06	1,52	
LHB-vrienden (ref.: geen LHB-vrienden)	0,06	-0,02	0,79	
verklaarde variantie (%)	13	16	11	

- a Een hogere score op gendernonconformiteit betekent meer ervaren gendernonconformiteit, een hogere score op leeftijd betekent ouder zijn, een hogere score op religie betekent meer belang hechten aan religie, een hogere score op inkomen betekent meer inkomen, een hogere score op stedelijkheid betekent ruraler wonen, een hogere score op geïnternaliseerde homonegativiteit betekent meer geïnternaliseerde homonegativiteit, een hogere score op gedragsaanpassingen betekent meer gedragsaanpassingen en een hogere score op deelname LHB-wereld betekent vaker een LHB-specifiek tijdschrift bekeken of een LHB-specifieke website, bijeenkomst, gelegenheid of activiteit bezocht.
- b Bedoeld wordt de perceptie dat ze in hun leven als LHB in vergelijking met heteroseksuele seksegenoten van dezelfde sekse beter met problemen kunnen omgaan, een vrijer en interessanter leven hebben (gehad).
- c Bedoeld wordt de perceptie dat het leven als LHB moeilijker is in vergelijking met heteroseksuele seksegenoten van dezelfde sekse.
- d Er is een significantieniveau van $p < 0,05$ gebruikt. Vetgedrukte betacoëfficiënten en odds ratio's geven significante bijdragen aan het model aan. Positieve betacoëfficiënten (groter dan 0) geven een positief effect aan, negatieve betacoëfficiënten (kleiner dan 0) een negatief effect.

Bron: SCP (LHBO'14)

Het zou kunnen dat het ontmoeten van gelijkgestemden bijdraagt aan het leren omgaan met de eigen LHB-oriëntatie en een positieve waardering te geven aan het niet-heteroseksueel zijn. Anderzijds is het ook mogelijk dat degenen die al positiever in het leven staan en naar eigen zeggen een vrijer en interessanter leven hebben (gehad) dan heteroseksuele leeftijdgenoten zich meer aangetrokken voelen tot de LHB-wereld. Tegelijkertijd blijkt niet dat degene die actief zijn in de LHB-wereld vinden dat het eigen leven moeilijker is (geweest) vanwege hun seksuele oriëntatie (derde kolom, tabel 2.14). Dat blijkt wel te gelden voor LHB-55-plussers die naar niemand open zijn over hun LHB-oriëntatie, evenals voor LHB-55-plussers met een hoger opleidingsniveau. Het is niet duidelijk waarom hoogopgeleiden hier in negatieve zin opvallen.

Opvallend is dat degene met kinderen door de jaren heen verhoudingsgewijs positiever zijn geworden over de eigen LHB-oriëntatie dan de kinderloze LHB-55-plussers. Enkele verbanden blijven opvallend genoeg uit. Zo blijkt gendernonconformiteit nergens mee samen te hangen. Ook is er geen verband tussen de mate waarin men moeite heeft met de eigen seksuele oriëntatie en de mate waarin men vindt dat het leven moeilijker is (geweest).

2.8 Samenvatting

Onder 55-plussers die zich minstens evenveel tot seksegenoten aangetrokken voelen, zijn er duidelijke verschillen tussen mannen en vrouwen in de ervaringen rondom hun seksuele oriëntatie. In totaal voelt 67% van de mannen en 33% van de vrouwen zich uitsluitend tot seksegenoten aangetrokken. Ook in de zelfbenoeming en relatie-ervaring zijn mannen vaker dan vrouwen alleen op seksenoten gericht, terwijl vrouwen meer variatie rapporteren. Bij het interpreteren van de resultaten van de volgende hoofdstukken is het dus van belang om in het achterhoofd te houden dat de deelnemers zich weliswaar allemaal (ook) aangetrokken voelen tot seksegenoten, maar dat ook een groot deel zichzelf niet zo benoemt en een relatie heeft met iemand van de andere sekse (zie ook hoofdstuk 5). De eerste bewustwording van hun aantrekking tot seksegenoten en het eerste romantische of seksuele contact vindt bij meer dan de helft van de mannen in de tienerjaren plaats. Voor vrouwen is dat vaker later. De meerderheid van de LHB-55-plussers is niet sterk gericht op de 'roze' wereld en dat geldt nog sterker voor vrouwen dan mannen. De meeste LHB-55-plussers zijn naar eigen zeggen genderconform. Vrouwen rapporteren dit vaker dan mannen. Een ruime meerderheid staat positief tegenover de eigen seksuele oriëntatie. Toch is ook een aanzienlijk deel hierover ambivalent of negatief. In totaal is 31% naar niemand open over de LHB-oriëntatie en dat aandeel ligt vooral hoog onder degene die een partner van de andere sekse hebben. Er zijn signalen dat vrouwen, in vergelijking met mannen, minder positieve ruimte ervaren om open te zijn over seksuele oriëntatie. Ze zijn duidelijk minder vaak open naar iemand, personen in de familie- of bredere sociale kring. Relatiestatus en seksuele oriëntatie zijn van belang om verschillen te verklaren.

Biseksuele deelnemers en LHB-70-plussers geven beduidend minder vaak openlijk vorm aan hun aantrekking tot seksegenoten. Ze zijn vaker naar niemand open en nemen minder deel aan de LHB-wereld. Ook rapporteren ze vaker geïnternaliseerde homonegativiteit. Een behoorlijk deel heeft een partner van de andere sekse en dit kan de behoefte aan openheid en contact met de LHB-wereld verminderen, maar mogelijk ook compliceren. Opvallend is dat er weinig verbanden tussen gendernonconformiteit en LHB-specifieke ervaringen worden gevonden.

Voor het merendeel van de LHB-55-plussers is de houding tegenover de eigen seksuele oriëntatie in de afgelopen twintig jaar niet veranderd. Dat geldt ook voor het vinden van aansluiting met heteroseksuele leeftijdgenoten. Als dat wel het geval is, dan is dat vaker positief dan negatief veranderd. Wanneer LHB-55-plussers hun leven met heteroseksuele leeftijdgenoten van dezelfde sekse vergelijken, dan is de perceptie daar vaker positief dan negatief over. Een behoorlijk deel van de LHB-55-plussers vindt dat ze beter met problemen kunnen omgaan, en een interessanter en vrijer leven hebben (gehad). Wel vindt een redelijk vergelijkbaar aandeel dat hun leven moeilijker is geweest. Deze ervaringen sluiten elkaar niet uit. Ook voelt 30% van de LHB-55-plussers zich niet thuis in de LHB-wereld vanwege hun leeftijd.

Het deelnemen aan de LHB-wereld hangt positief samen met de houding tegenover de eigen seksuele oriëntatie. Degene die meer onderdeel van de LHB-wereld zijn, vinden ook vaker dat hun leven ten opzichte van heteroseksuele leeftijdgenoten van dezelfde sekse interessanter en vrijer is en dat ze beter met problemen kunnen omgaan.

Noten

- 1 Vanwege het grote aandeel vrouwen dat zich geen leeftijd kan herinneren waarop seksuele aantrekking naar vrouwen zich voor het eerst manifesteerde of wanneer de eerste romantische of seksuele ervaring met een vrouw plaatsvond, laten we deze aspecten van de seksuele en relationele 'carrière' in latere analyses buiten beschouwing.
- 2 In dit rapport is de mate van huidige gendernonconformiteit gemeten op basis van Wylie et al. (2010).
- 3 In dit rapport is geïnternaliseerde homonegativiteit gemeten op basis van Mayfield (2001).
- 4 In dit onderzoek is het aandeel vrouwen met een man als partner bijvoorbeeld relatief groot en is de groep boven de 70 jaar behoorlijk goed vertegenwoordigd.
- 5 Dit zou een gevolg kunnen zijn van een kleine steekproef (waardoor verschillen minder snel worden gedetecteerd). De grofmazigheid waarmee negatieve ervaringen zijn gemeten (nl.: wel versus niet, zonder onderscheid in de mate of de context waarin ervaringen zich voordeden), kan ook een rol spelen. Ook is het denkbaar dat er sprake is van een wervingseffect, waarbij via een online panel een andere deelnemersgroep is geworven dan via *convenience samples* in eerdere Nederlandse onderzoeken (Van Beusekom et al. nog te verschijnen; Kooiman en Keuzenkamp 2012).
- 6 Wanneer LHB-55-plussers met partner van de andere sekse buiten beschouwing worden gelaten, dan is het sekseverschil niet meer significant (niet in tabel). Blijkbaar wordt het sekseverschil verklaart door een verschil in relatiestatus tussen LHB-mannen en -vrouwen.

3 Sociale participatie van LHB- en heteroseksuele 55-plussers

Veel mensen associëren ouderdom met weinig sociale contacten, verlies van dierbaren en eenzaamheid. Alhoewel dit eenzijdige beeld nuancering behoeft en veel ouderen in de latere levensfasen een bloeiend sociaal leven hebben, heeft een relatief groot deel van de Nederlandse ouderen inderdaad een beperkt netwerk, een beperkte maatschappelijke participatie en zijn ze relatief vaak eenzaam (Broese van Groenou 2011; Zantinge 2014). Voor lesbische, homoseksuele en biseksuele (LHB-) 55-plussers geldt dit mogelijk ook en misschien nog sterker. Zoals al eerder beschreven, speelde een (groot) deel van hun leven zich af in tijden waarin homo- en biseksualiteit werden afgekeurd. Door het sociale, medische en wettelijke stigma dat vroeger aan homo- en biseksualiteit kleefde, was het moeilijker om vrienden te maken, relaties te hebben, kinderen te krijgen en op te voeden, een goede band met het gezin en de familie te behouden en een plek in de maatschappij te vinden (Fokkema en Kuyper 2009; Kuyper en Fokkema 2010).

Anno 2015 zijn in Nederland bijna alle wettelijke achterstanden tussen LHB- en heteroseksuele burgers verdwenen en is de houding van het overgrote deel van de Nederlandse bevolking positief (Keuzenkamp en Bos 2007; Kuyper 2015b). De vraag is dan ook of de sociale participatie van LHB-55-plussers vandaag de dag nog afwijkt van de participatie van hun heteroseksuele leeftijdgenoten. Verschillen beide groepen in de samenstelling en kwaliteit van hun sociale netwerken? Zijn er verschillen tussen LHB- en heteroseksuele 55-plussers in maatschappelijke participatie, zoals een baan hebben of meedoen in verenigingen? En zijn LHB-55-plussers eenzamer dan heteroseksuele 55-plussers? Dit hoofdstuk beoogt alle hiervoor genoemde vragen te beantwoorden. Als er verschillen zijn in sociale participatie en eenzaamheid, dan kijken we ook of deze met elkaar samenhangen en in hoeverre LHB-specifieke risicofactoren (zie hoofdstuk 2) aanvullende verklaringen bieden voor eenzaamheid onder LHB-55-plussers.

3.1 Samenstelling en kwaliteit van sociale netwerken

Eerder Nederlands onderzoek naar de sociale netwerken van LHB- en heteroseksuele ouderen liet zien dat LHB-ouderen vaker single zijn, een scheiding hebben meegemaakt, vaker weduwe of weduwnaar zijn, minder vaak kinderen hebben en minder frequent contact hebben met familie en eventuele kinderen (Fokkema en Kuyper 2009). Daarentegen hebben LHB-ouderen wel vaker contact met vrienden en burens dan heteroseksuele ouderen. Fokkema en Kuyper stellen dan ook dat LHB-ouderen een ander sociaal netwerk hebben dan heteroseksuele ouderen en hun biologische familie vaak hebben ingeruild voor een 'gekozen familie' (*family of choice*). Het eerdere onderzoek vergeleek echter een *convenience*-steekproef van LHB-ouderen met een bevolkingssteekproef van heteroseksuele ouderen, wat een vertekend beeld kan opleveren (Kuyper et al. 2015). In hoeverre de resultaten van

2014 opgaan voor de algemene groep van LHB-ouderen in Nederland, was tot op heden onbekend.

Ons onderzoek bevestigt grotendeels de eerdere studies (zie tabel 3.1). De gezinssituatie van LHB-55-plussers wijkt af van die van hun heteroseksuele leeftijdgenoten.

LHB-55-plussers zijn veel vaker single, wonen minder vaak samen, hebben vaker een scheiding achter de rug en zijn vaker – gewenst en ongewenst – kinderloos. De kleinere gezinskring lijkt te worden opgevangen door een netwerk van vrienden: LHB-55-plussers hebben zowel vaker LHB- als heteroseksuele vrienden en als ze heteroseksuele vrienden hebben, hebben ze er hier ook meer van. Er zijn verder geen verschillen in de frequentie van contact met kinderen, ouders, familie, buurtgenoten en heteroseksuele of LHB-vrienden.

Tabel 3.1

Netwerksamenstelling, naar seksuele oriëntatie, 55-plussers, 2014 (in procenten en gemiddelden)^{a, b}

	LHB (n = 375)	heteroseksueel (n = 361)
partnerstatus		
huidige partnerstatus		
single	41	22
wel relatie, niet samenwonend	6	4
samenwonend en/of getrouwd	53	73
duur relatie ^f		
< 2 jaar	1	0
2-10 jaar	10	3
10-35 jaar	47	25
> 35 jaar	43	72
ooit scheiding meegemaakt	47	24
ooit weduwe/weduwnaar geworden	13	13
kinderen		
heeft kinderen	47	86
vrijwillig kinderloos	40	8
onvrijwillig kinderloos	13	6
minstens maandelijks contact via telefoon enz. ^{c, d, e}	82	86
minstens maandelijks zien ^{c, d}	79	84
ouders		
een of beide ouders nog in leven	19	22
minstens maandelijks contact via telefoon enz. ^{c, e}	66	66
minstens maandelijks zien ^c	75	78
familie		
minstens maandelijks contact	50	53
buurtgenoten		
geen contact ^f	2	1

Tabel 3.1
(Vervolg)

	LHB (n = 375)	heteroseksueel (n = 361)
heteroseksuele vriend(inn)en		
heeft heteroseksuele vriend(inn)en	86	69
gemiddelde aantal ^{c, g}	10,3	8,9
minstens maandelijks contact ^c	66	63
LHB-vriend(inn)en		
heeft LHB-vriend(inn)en	71	24
gemiddelde aantal ^{c, g}	7,0	.
minstens maandelijks contact ^c	56	.

- a Vetgedrukte percentages en gemiddelden verschillen significant tussen LHB- en heteroseksuele 55-plussers ($p < 0,05$).
- b De antwoorden op de hoeveelheid contact zijn gegeven op een zevenpuntsschaal (1 = nooit; 7 = dagelijks). De antwoorden zijn gehercodeerd zodat ze onderscheid maken naar deelnemers die minstens maandelijks of juist minder dan maandelijks contact met verschillende personen hebben.
- c De vraag is alleen gesteld als de deelnemer de desbetreffende persoon of groep in zijn of haar leven heeft.
- d Als iemand meerdere kinderen heeft, zijn deze vragen gesteld over het kind dat na de deelnemer het eerst jarig is.
- e Telefonisch, schriftelijk, per e-mail of Skype.
- f Bij inwoners van tehuizen of instellingen is de vraag gesteld over de medebewoners. De vraag naar contact met buurtgenoten is op een andere manier gesteld dan de vragen over contact met kinderen, ouders en familie en ging niet over de frequentie van het contact.
- g Deelnemers is gevraagd het aantal vrienden in te vullen. Aantallen boven de 30 zijn afgerond op 30.
- . De vraag is alleen aan LHB-deelnemers gesteld.

Bron: SCP (LHBO'14)

Bij sociale netwerken doet niet alleen de kwantiteit ter zake, maar zeker ook de kwaliteit: hoe ervaren mensen de contacten die ze hebben? In eerdere onderzoeken naar LHB-ouderen in Nederland kwam deze vraag niet aan bod. Over het algemeen verschilt de kwaliteit van de contacten met verschillende mensen niet tussen LHB- en heteroseksuele 55-plussers. LHB-55-plussers hebben een iets slechtere band met hun kinderen, terwijl heteroseksuele 55-plussers een iets minder goede band hebben met hun heteroseksuele vrienden. Mogelijk komt de minder goede band die LHB-55-plussers met hun kinderen hebben voort uit het feit dat ze vaker zijn gescheiden of doordat hun kinderen hun seksuele oriëntatie niet accepteren.

Tabel 3.2

Kwaliteit van sociale netwerken, naar seksuele oriëntatie, 55-plussers, 2014 (in procenten en gemiddelden)^{a, b}

	LHB (n = 375)	heteroseksueel (n = 361)
goede kwaliteit relatie met:		
partner	92	95
kinderen ^c	85	92
ouder(s)	76	84
familie	72	81
buurtgenoten ^d	68	72
heteroseksuele vriend(inn)en	95	89
LHB-vriend(inn)en	94	

- a Vetgedrukte percentages verschillen significant tussen LHB- en heteroseksuele 55-plussers ($p < 0,05$).
- b Antwoorden zijn gegeven op een vijfpuntsschaal (1 = heel goed; 5 = slecht). In de tabel staan de percentages 'heel goed' en 'goed' bij elkaar opgeteld vermeld. De vragen zijn alleen gesteld als deelnemer de desbetreffende persoon of groep in zijn of haar leven heeft. De vragen naar contact met de burens was hierop een uitzondering, waarbij daarom ook de antwoordcategorie 'ik heb helemaal geen contact met burens, buurtgenoten of medebewoners' was toegevoegd. Deze is voor deze tabel gecodeerd als ontbrekende waarde (n = 12).
- c Als iemand meerdere kinderen heeft, zijn deze vragen gesteld over het kind dat na de deelnemer het eerst jarig is.
- d Bij inwoners van tehuizen of instellingen is de vraag gesteld over de medebewoners. De vraag is alleen aan LHB-deelnemers gesteld.

Bron: SCP (LHBO'14)

3.2 Maatschappelijke participatie

In eerder Nederlands onderzoek naar de maatschappelijke participatie van LHB- en heteroseksuele ouderen participeerden LHB-ouderen meer: ze hebben vaker een baan en doen vaker vrijwilligerswerk (Fokkema en Kuyper 2009). Zoals al eerder gemeld, is onbekend in hoeverre deze resultaten uit een *convenience*-steekproef te generaliseren zijn. Van LHB-jongeren is bekend dat ze minder vaak lid zijn van een sportclub, maar meer interesse hebben in de politiek en vaker naar culturele instellingen zoals musea of bioscopen gaan dan hun heteroseksuele leeftijdgenoten (Kuyper 2015a).

De LHB- en heteroseksuele 55-plussers uit het huidige onderzoek nemen in gelijke mate deel aan het maatschappelijk verkeer (zie tabel 3.3). Rond de 30% heeft betaald of onbetaald werk en ongeveer 50% is lid van een vereniging, bond of organisatie. Ook het type vereniging waarvan ze lid zijn, verschilt niet tussen LHB- en heteroseksuele 55-plussers.

Tabel 3.3

Maatschappelijke participatie, naar seksuele oriëntatie, 55-plussers, 2014 (in procenten en gemiddelden)^a

	LHB (n = 375)	heteroseksueel (n = 361)
vrijwillig of betaald werk	31	32
lid van		
hobby-, sport, zang-, muziek- of	34	41
toneelvereniging		
politieke organisatie	9	7
ouderenbond	21	16
lid van tenminste één vereniging	51	50

a De percentages verschillen niet significant tussen LHB- en heteroseksuele 55-plussers ($p < 0,05$).

Bron: SCP (LHBO'14)

3.3 Eenzaamheid

Het eerdere aangehaalde onderzoek van Fokkema en Kuyper (2009) liet – net als een aantal andere studies – zien dat LHB-ouderen eenzamer zijn dan heteroseksuele ouderen (Grossman et al. 2001; Schuyf 1996). Recent SCP-onderzoek laat zien dat LHB-jongvolwassenen wat eenzamer zijn dan hun heteroseksuele leeftijdgenoten (Kuyper 2015a). Ook de LHB-55-plussers uit het huidige onderzoek zijn gemiddeld eenzamer dan heteroseksuele 55-plussers (tabel 3.4). Het verschil is echter klein (1,44 versus 1,38). De percentages eenzame 55-plussers op de afzonderlijke items liggen dan ook maar maximaal drie procentpunten hoger bij de LHB-55-plussers.

Tabel 3.4

Eenzaamheid, naar seksuele oriëntatie, 55-plussers, 2014 (in procenten en gemiddelden)^{a, b}

	LHB (n = 375)	heteroseksueel (n = 361)
niet altijd iemand bij wie ik terecht kan	10	9
mis een echt goede vriend(in)	14	12
ervaar een leegte	8	6
niet genoeg mensen op wie bij navigatie terug te vallen	8	6
mis gezelligheid om me heen	8	6
kring van kennissen te beperkt	12	9
niet veel mensen op wie ik volledig kan vertrouwen	18	15
niet voldoende mensen met wie ik me nauw verbonden voel	12	9
mis mensen om me heen	8	6
voel me vaak in de steek gelaten	5	4
kan niet altijd bij vrienden terecht	7	8
gemiddelde	1,44	1,38

- a Vetgedrukte gemiddelden verschillen significant tussen LHB- en heteroseksuele 55-plussers ($p < 0,05$). Alleen het verschil in gemiddelden is getoetst.
- b De vragen zijn afwisselend positief en negatief voorgelegd aan de deelnemers, maar worden in de tabel zo omschreven dat de percentages betrekking hebben op gevoelens van eenzaamheid. Antwoorden zijn gegeven op een driepuntsschaal (1 = ja; 3 = nee). De percentages reflecteren het antwoord 'ja' (of 'nee' als de vraag in de positieve vorm is gesteld). De gemiddelde schaalscore is dusdanig gecodeerd dat een hoger gemiddelde wijst op meer eenzaamheid (1 = min.; 3 = max.).

Bron: SCP (LHBO'14)

3.4 Verschillen naar sekse, seksuele oriëntatie en leeftijd

In de vorige paragrafen zijn LHB- en heteroseksuele 55-plussers vergeleken op een aantal aspecten van sociale participatie. In deze algemene analyses is weinig ruimte om rekening te houden met verschillende subgroepen. Dat hebben we in tabel 3.5 wel gedaan. Voor belangrijke aspecten van sociale participatie is gekeken of de resultaten anders zijn als er binnen bepaalde subgroepen wordt gekeken (voor mannen, voor vrouwen, voor 70-min en 70-plus) of als er onderscheid tussen lesbische/homoseksuele en biseksuele 55-plussers wordt gemaakt. Het algemene beeld dat uit de vorige paragrafen komt, gaat ook op voor verschillende subgroepen LHB-55-plussers. Wel lijken de verschillen tussen homo- en heteroseksuele 55-plussers wat groter bij mannen dan bij vrouwen.

5
∞
Tabel 3.5

Verschillen naar sekse, seksuele oriëntatie en leeftijd in belangrijkste uitkomstmaten sociale participatie, naar seksuele oriëntatie, 55-plussers, 2014 (in procenten en gemiddelden)^{a, b}

	seksuele oriëntatie						leeftijd			
	mannen			vrouwen			< 70 jaar	≥ 70 jaar		
	homo-/ bi- seksueel (n = 200)	lesbisch/ bi- seksueel (n = 175)	hetero (n = 191)	lesbisch/ homo- seksueel (n = 191)	bi- seksueel (n = 184)	hetero- seksueel (n = 361)	LHB (n = 283)	hetero- seksueel (n = 252)	LHB (n = 92)	hetero- seksueel (n = 109)
netwerk										
partnerstatus										
single	45	37	26	41	42	22	42	21	40	25
relatie	55	63	74	59	58	78	58	79	60	75
kinderen										
kinderen	30	67	87	29	66	86	41	82	67	95
vrijwillig	53	26	6	56	24	8	46	11	22	1
kinderloos										
onvrijwillig	18	7	7	16	9	6	13	7	11	5
kinderloos										
heeft hetero- seksuele vrienden	91	81	67	91	81	69	89	73	76	61
participatie										
heeft (vrijwilligers)- werk	32	29	31	34	27	31	39	44	5	4
lid vereniging/ organisatie	49	54	48	44	58	50	49	48	58	56

Tabel 3.5
(Vervolg)

	seksuele oriëntatie				leeftijd						
	mannen		vrouwen		< 70 jaar	≥ 70 jaar					
	homo-/ bi- seksueel (n = 200)	hetero (n = 170)	lesbisch/ bi- seksueel (n = 175)	hetero (n = 191)	lesbisch/ homo- seksueel (n = 191)	bi- seksueel (n = 184)	hetero- seksueel (n = 361)	LHB (n = 283)	LHB (n = 252)	hetero- seksueel (n = 92)	hetero- seksueel (n = 109)
eenzaamheid gemiddelde schaalscore ^c	1,43	1,37	1,46	1,38	1,41	1,48	1,38	1,45	1,35	1,43	1,43

- a. Vetgedrukte percentages en gemiddelden verschillen significant tussen de subgroepen 55-plussers ($p < 0,05$). Onder het kopje 'seksue' wordt binnen de groepen mannen en vrouwen gekeken of er verschillen zijn naar seksuele oriëntatie (LHB vs. heteroseksueel), onder het kopje 'seksuele oriëntatie' worden biseksuele deelnemers vergeleken met enerzijds lesbische/homoseksuele en anderzijds heteroseksuele 55-plussers, en onder het kopje 'leeftijd' wordt binnen de groep 69 jaar of jonger en de groep 70 jaar of ouder gekeken of er verschillen naar seksuele oriëntatie zijn (LHB vs. hetero).
- b. Er zijn twee verschillen getoetst: biseksueel versus lesbisch/homoseksueel en biseksueel versus heteroseksueel. De vetgedrukte getallen geven aan van welke groep de biseksuele 55-plussers verschillen. Bijvoorbeeld: bij partnerstatus verschillen biseksuele en heteroseksuele 55-plussers, bij lidmaatschap vereniging de lesbische/homoseksuele en biseksuele 55-plussers en bij heteroseksuele vrienden verschillen biseksuele 55-plussers van beide groepen.
- c. Een hoger gemiddelde wijst op meer eenzaamheid (min. = 1; max. = 3).

Bron: SCP (LHBO '14)

Ook verschillen lesbische/homoseksuele en biseksuele 55-plussers van elkaar: lesbische en homoseksuele 55-plussers zijn vaker gewenst en ongewenst kinderloos, hebben meer heteroseksuele vrienden en zijn minder vaak lid van een vereniging of organisatie dan biseksuele 55-plussers.

De groepen zijn beperkt in omvang, waardoor we niet naar de verschillen in de kwaliteit van de relaties tussen de groep 70-minners en 70-plussers kunnen kijken. Omdat uit het maatschappelijk veld geluiden klinken dat het daar nu juist aan schort, hebben we de correlaties (samenhang) tussen leeftijd en de kwaliteit van de relatie met de kinderen, ouders en andere familie binnen de LHB-groep en binnen de groep heteroseksuele 55-plussers onderzocht. Deze samenhangen zijn niet significant (de kwaliteit van de relatie hangt dus niet af van iemands leeftijd), op één uitzondering na: bij LHB-55-plussers hangt leeftijd positief samen met de kwaliteit van de relatie met de overige familie. Oudere LHB-55-plussers hebben hier een betere band mee. De verschillen in correlaties tussen de LHB- en heteroseksuele groep zijn echter niet groot (resp. $r = 0,16$ en $r = 0,10$). Kortom, de verschillende subgroepen 55-plussers ontlopen elkaar niet veel in sociale participatie.

3.5 Verklaringen voor verschillen in eenzaamheid

LHB-55-plussers zijn iets eenzamer dan heteroseksuele 55-plussers. Ook al zijn de verschillen klein, we doen in deze paragraaf toch een poging om ze te verklaren. Het gaat er niet om om de algemene risicofactoren voor eenzaamheid te vinden, maar om de verschillen in eenzaamheid tussen heteroseksuele en LHB-55-plussers te verklaren. Niet de vraag 'welke factoren verklaren eenzaamheid onder 55-plussers' staat centraal, maar de vraag 'welke factoren verklaren de verschillen in eenzaamheid tussen LHB- en heteroseksuele 55-plussers'. We nemen in het model dan ook vooral factoren op waarop heteroseksuele en LHB-55-plussers verschillen. Immers, factoren waarop beide groepen niet verschillen, kunnen weliswaar belangrijk zijn voor het verklaren van eenzaamheid op zich, maar niet waarom LHB-55-plussers wat eenzamer zijn dan heteroseksuele 55-plussers.

De twee groepen verschillen op een aantal sociaaldemografische kenmerken (seks, opleiding en stedelijkheid; zie § 1.4). Er is dus mogelijk sprake van een samenstellings-effect. Er zijn ook enkele verschillen in de sociale netwerken tussen beide groepen die mogelijk een verklaring voor de verhoogde eenzaamheid onder LHB-55-plussers bieden: ze hebben minder vaak een relatie, zijn vaker ooit gescheiden en hebben minder vaak kinderen. Tot slot zijn LHB-55-plussers gendernonconformer (zie § 2.1) en dat kenmerk gaat ook samen met meer eenzaamheid (Kuyper 2015a). Al deze mogelijke verklaringen voor de iets verhoogde niveaus van eenzaamheid onder LHB-55-plussers zijn onderzocht met behulp van twee regressiemodellen (tabel 3.6). Deze zijn stapsgewijs opgebouwd. Eerst is gekeken naar de relatie tussen eenzaamheid en seksuele oriëntatie (m_1). Vervolgens zijn de sociaaldemografische kenmerken waarop LHB- en heteroseksuele 55-plussers verschillen toegevoegd, evenals de kenmerken van het sociale netwerk en gendernonconformiteit

om te kijken of de twee groepen 55-plussers nog steeds verschillen als er voor deze verschillen wordt gecorrigeerd (m2).

De significantie van de factor seksuele oriëntatie in model 1 laat zien wat tabel 3.4 ook al liet zien: LHB-55-plussers zijn wat eenzamer dan heteroseksuele 55-plussers. Uit model 2 komt naar voren dat de bijdrage van seksuele oriëntatie aan het model niet meer significant is als er wordt gecorrigeerd voor verschillen in de sociaaldemografische achtergrond, het sociale netwerk en gendernonconformiteit. Dat LHB-55-plussers eenzamer dan heteroseksuele 55-plussers zijn, kan worden verklaard door verschillen in partnerstatus en gendernonconformiteit: ze leveren een unieke bijdrage. LHB-55-plussers zijn vaker single en vaker gendernonconform, en alleenstaande en meer gendernonconforme 55-plussers zijn vaker eenzaam.

Tabel 3.6

Stapsgewijze regressieanalyse voor samenhang tussen achtergrondkenmerken, samenstelling en kwaliteit sociale netwerken en eenzaamheid, 55-plussers, 2014 (in betacoëfficiënten, $n = 734$)^{a, b}

	m1	m2
seksuele oriëntatie (ref.: hetero)	0,08	0,03
sociaaldemografisch		
seks (ref.: man)		-0,003
leeftijd		0,02
opleiding (ref.: laag)		
midden		-0,04
hoog		-0,06
stedelijkheid		0,00
sociaal netwerk		
partnerstatus (ref.: single)		-0,20
gescheiden (ref.: nooit)		0,00
kinderstatus (ref.: kinderen)		
vrijwillig kinderloos		-0,07
onvrijwillig kinderloos		0,05
gendernonconformiteit		0,16

a Er is een significantie niveau van $p < 0,05$ gebruikt. Vetgedrukte betacoëfficiënten geven significante bijdragen aan het model aan.

b Een hogere score op stedelijkheid betekent ruraler wonen, een hogere score op gendernonconformiteit betekent meer gendernonconformiteit en een hogere score op eenzaamheid betekent meer eenzaamheid.

Bron: SCP (LHBO'14)

De hiervoor weergegeven analyses verklaarden waarom LHB-55-plussers iets eenzamer zijn dan heteroseksuele 55-plussers. Binnen de LHB-groep zijn er mogelijk ook onderlinge verschillen in eenzaamheid die gerelateerd kunnen zijn aan LHB-specifieke risico- en beschermingsfactoren. Deze factoren zijn in hoofdstuk 2 uitgebreid besproken. Eerder Nederlands onderzoek laat zien dat de LHB-specifieke risicofactoren mogelijk een aanvullende verklaring bieden voor eenzaamheid onder LHB-55-plussers. Kuyper en Fokkema (2010) lieten zien dat LHB-ouderen die negatieve reacties op hun seksuele oriëntatie hebben meegemaakt, degenen die negatieve reacties verwachten en degenen die geen of minder LHB-vrienden hebben, relatief eenzaam zijn. Tabel 3.7 bevestigt deze bevindingen maar voor een deel: LHB-55-plussers die negatieve reacties op hun seksuele oriëntatie hebben meegemaakt, zijn eenzamer dan degenen die geen negatieve ervaringen hebben. De andere LHB-specifieke risicofactoren spelen echter geen rol van betekenis. Eén andere factor is gerelateerd aan eenzaamheid onder LHB: degenen die meer gendernonconform zijn, zijn eenzamer.

Tabel 3.7

Regressieanalyse voor samenhang tussen LHB-specifieke risicofactoren en eenzaamheid, LHB-55-plussers, 2014 (in betacoëfficiënten, $n = 350$)^{a, b}

		model
oriëntatie	aantrekking (ref.: aantrekking eigen sekse)	0,01
	gendernonconformiteit	0,20
sociaaldemografisch	sekse (ref.: man)	-0,06
	leeftijd	-0,08
	opleiding (ref.: laag)	
	midden	-0,04
	hoog	-0,06
	etniciteit (ref.: autochtoon)	0,04
	belang religie	-0,10
relatie en kinderstatus	inkomen	-0,10
	stedelijkheid	0,03
	partnerstatus (ref.: geen partner)	-0,11
	kinderstatus (ref.: kinderen)	
	vrijwillig kinderloos	-0,03
onvrijwillig kinderloos	0,06	

Tabel 3.7
(Vervolg)

	model
LHB-specifieke risicofactoren	
negatieve ervaringen (ref.: geen)	0,16
openheid (ref.: niemand weet het)	0,13
geïnternaliseerde homonegativiteit	0,13
gedragsaanpassingen	0,01
deelname LHB-wereld	0,07
LHB-vrienden (ref.: geen LHB-vrienden)	-0,02
verklaarde variantie (%)	15

- a Er is een significantieniveau van $p < 0,05$ gebruikt. Vetgedrukte betacoëfficiënten geven significante bijdragen aan het model aan.
- b Een hogere score op leeftijd betekent ouder zijn, een hogere score op religie betekent meer belang hechten aan religie, een hogere score op inkomen betekent meer inkomen, een hogere score op stedelijkheid betekent ruraler wonen, een hogere score op gendernonconformiteit betekent meer gendernonconformiteit, een hogere score op geïnternaliseerde homonegativiteit betekent meer geïnternaliseerde homonegativiteit, een hogere score op gedragsaanpassingen betekent meer gedragsaanpassingen, een hogere score op deelname aan de LHB-wereld betekent meer deelname en een hogere score op eenzaamheid betekent meer eenzaamheid. Voor de items en samenstelling van de schalen voor LHB-specifieke risicofactoren: zie hoofdstuk 2.

Bron: SCP (LHBO'14)

3.6 Samenvatting

De vraag die in dit hoofdstuk centraal stond, was of LHB-55-plussers wat betreft sociale participatie verschillen van hun heteroseksuele leeftijdgenoten. Dat blijkt deels wel en deels niet het geval te zijn. Het sociale netwerk van LHB-55-plussers heeft een andere samenstelling. LHB-55-plussers zijn vaker single, hebben vaker (gewenst en ongewenst) geen kinderen en zijn vaker gescheiden. Ze hebben echter vaker LHB- en heteroseksuele vrienden en als ze deze hebben, dan hebben ze er ook meer en hebben ze hier een betere band mee. De band met hun kinderen is iets minder goed dan de band die heteroseksuele 55-plussers met hun kinderen hebben. Er zijn geen verschillen in het contact dat LHB-55-plussers hebben met ouders, familie, buurtgenoten of vrienden, de frequentie van de contacten en de kwaliteit van die relaties. Ook zijn er geen verschillen in de maatschappelijk participatie naar seksuele oriëntatie: beide groepen verrichten even vaak betaald of onbetaald werk en zijn evenveel lid van dezelfde typen verenigingen. Een verschil doet zich wel voor in de mate van eenzaamheid: LHB-55-plussers zijn iets eenzamer dan hun heteroseksuele leeftijdgenoten. Het verschil is echter klein en komt vooral doordat LHB-55-plussers vaker geen partner hebben. Binnen de LHB-groep is er ook nog een specifieke risicofactor voor eenzaamheid aan te wijzen: negatieve reacties op het LHB zijn.

4 Gezondheid, welbevinden en (mantel)zorg

In Nederland is nog weinig bekend over de gezondheid en het welbevinden van LHB-ouderen, omdat dit nooit goed direct is vergeleken met heteroseksuele ouderen. Op basis van indirecte vergelijking lijken de verschillen in lichamelijke gezondheid verwaarloosbaar (Van den Meerendonk et al. 2003). In buitenlands onderzoek zijn soms verschillen gevonden in psychische stress, depressie en suïcidaliteit in het nadeel van LHB-ouderen (Addis et al. 2009), maar dat is niet altijd het geval (Fredriksen-Goldsen en Muraco 2010).

Het behoren tot een minderheid of onzichtbare groep kan een extra last zijn in het proces van ouder worden (Fredriksen-Goldsen en Muraco 2010). Van den Meerendonk et al. (2003) rapporteerden dat een kwart van de LHB-ouderen ervaart dat het ouder worden een grotere belasting is dan voor een gemiddelde heteroseksuele oudere. Van de 75-plussers ervoer zelfs een derde van de mannen en de helft van de vrouwen dit. Anderzijds laten buitenlandse studies ook zien dat LHB-ouderen in vergelijking met heteroseksuele leeftijdgenoten juist goed met het proces van ouder worden kunnen omgaan (Fredriksen-Goldsen en Muraco 2010; Heaphy et al. 2004).

Met het klimmen der jaren neemt de lichamelijke gezondheid vaak af en dit kan leiden tot meer afhankelijkheid van (mantel)zorg en verpleging of noodgedwongen verhuizing naar een verzorgings- of verpleeghuis. Hoewel ouderen in Nederland steeds langer vitaal blijven, komt er een moment waarop de vitale fase overgaat in de kwetsbare fase (Van Campen 2014). Met het oog op een mogelijke participatiesamenleving waarin steeds meer van de eigen (zorg)netwerken wordt verwacht (Putters 2014; vws 2013), is het van belang om te weten of de situatie van LHB-55-plussers ongunstiger is dan die van heteroseksuele leeftijdgenoten.

Het beeld bestaat dat LHB-ouderen vaker een gebrekkig mantelzorgnetwerk hebben of minder goede ervaringen hebben met zorg vanwege hun seksuele oriëntatie (Addis et al. 2009; Brotman et al. 2003; Butler 2004; Fredriksen-Goldsen en Muraco 2010; Heaphy et al. 2004; Den Heijer 2009; Leyerzaph et al. 2014; Van den Meerendonk et al. 2003).

In dit hoofdstuk brengen we voor LHB- en heteroseksuele 55-plussers diverse aspecten van gezondheid en welbevinden in kaart. We kijken naar levenstevredenheid, de perceptie van het huidige leven ten opzichte van een eerdere levensfase, de eigen gezondheid, psychisch welbevinden en suïcide. Vervolgens brengen we in kaart wat de ervaringen met of verwachtingen van mantelzorg, zorggebruik en het wonen in een zorgomgeving van LHB-55-plussers zijn, en wat hun mening is over maatregelen rondom seksuele diversiteit in een zorgomgeving.

4.1 Tevredenheid met leven en ervaren gezondheid

Het leven in een cijfer

Levenstevredenheid kan op verschillende wijzen worden gemeten. In dit onderzoek is gevraagd hoe mensen hun leven beoordelen met een cijfer van 0 tot 10. LHB-55-plussers

geven hun leven een 6,5. Ze verschillen daarin niet van heteroseksuele leeftijdgenoten, die het leven eveneens een 6,5 gaven.

Levenssituatie: gemakkelijker of moeilijker ten opzichte van vroeger?

Aan LHB- en heteroseksuele 55-plussers zijn vijf stellingen voorgelegd rondom de perceptie van hun levenssituatie en omgang met problemen, waarin ze de huidige situatie vergelijken met twintig jaar geleden. Tabel 4.1 laat zien dat de LHB-groep hier positiever over is dan hun heteroseksuele leeftijdgenoten. Van de LHB-55-plussers zegt 71% nu gemakkelijker met problemen om te gaan, tegenover 64% van de heteroseksuele 55-plussers.

Het aandeel dat zich nu kwetsbaarder voelt, is zelfs bijna twee keer zo laag onder LHB's (17%) als onder heteroseksuelen (30%). Ook voelen LHB's zich ten opzichte van twintig jaar geleden vaker gelukkig (51%) dan heteroseksuelen (41%). Op het gebied van eenzaamheid en angstig zijn, zijn de verschillen verwaarloosbaar.

Uit deze bevindingen is niet af te leiden hoe LHB- en heteroseksuele 55-plussers hun levenssituatie twintig jaar geleden zouden inschatten. We weten dus niet of dit verschil een gevolg is van een daadwerkelijke verbetering van hun levenssituatie, of omdat ze hun eerdere leven anders zijn gaan waarderen. In paragraaf 4.5 gaan we dieper in op factoren die met deze percepties samenhangen.

Tabel 4.1

Perceptie op de eigen levenssituatie vergeleken met twintig jaar geleden, naar seksuele oriëntatie, 55-plussers, 2014 (in procenten en gemiddelden)^{a, b}

	LHB (n = 375)	heteroseksueel (n = 361)
ik ga nu gemakkelijker om met problemen	71	64
ik voel me kwetsbaarder	17	30
ik ben gelukkiger	51	41
ik voel me nu eenzamer	15	13
ik ben sneller bang	12	11
<i>gemiddelde</i>	2,7	2,5

- a Antwoorden zijn gegeven op een vijfpuntsschaal (1 = helemaal eens, 5 = helemaal oneens). De percentages reflecteren 55-plussers die het (helemaal) eens zijn. De gemiddelde schaalscore is dusdanig gecodeerd dat een hoger gemiddelde wijst op een positievere perceptie op de eigen levenssituatie ten opzichte van twintig jaar geleden (min. = 1; max. = 5).
- b Verschillen zijn alleen getoetst voor de gemiddelde score. Vetgedrukte gemiddelden verschillen significant tussen LHB- en heteroseksuele 55-plussers ($p < 0,05$).

Bron: SCP (LHBO'14)

Ervaren gezondheid

Ongeveer de helft van de 55-plussers vindt dat hun gezondheid goed is (tabel 4.2). 20% vindt hun gezondheid zeer goed of uitstekend, terwijl bijna 30% deze als matig of slecht beschouwt. Het gaat hier om de eigen beleving. LHB- en heteroseksuele 55-plussers verschillen hierin niet significant.

Tabel 4.2

Ervaren gezondheid, naar seksuele oriëntatie, LHB- en heteroseksuele 55-plussers, 2014 (in procenten)^a

	LHB (n = 375)	heteroseksueel (n = 361)
matig of slecht	29	28
goed	49	53
uitstekend of zeer goed	22	19

a Verschillen zijn getoetst en daarin is gecontroleerd voor leeftijd, sekse en opleidingsniveau. De percentages verschillen niet significant tussen LHB- en heteroseksuele 55-plussers ($p < 0,05$).

Bron: SCP (LHBO'14)

Naarmate mensen ouder worden, neemt de kans toe dat ze te maken krijgen met ziekten of chronische aandoeningen en belemmeringen. Aan 55-plussers is gevraagd of ze een of meer langdurige ziekten, aandoeningen of handicaps hebben. Deze kunnen te maken hebben met ouderdom, maar dat hoeft niet noodzakelijk het geval te zijn. Iets meer dan de helft geeft aan dat ze met een of meerdere langdurige ziekten, aandoeningen of handicaps kampen (tabel 4.3). LHB's verschillen daarin niet significant van heteroseksuele 55-plussers.

Uiteraard kunnen de gevolgen van een verminderde gezondheid op het dagelijks leven zeer sterk uiteenlopen. Daarom is ook gevraagd in hoeverre de respondenten in het geval van langdurige ziekten, aandoeningen of handicaps belemmeringen in de dagelijkse bezigheden ervaren. Hieruit blijkt dat de heteroseksuele 55-plussers vaker een lichte belemmering in hun gezondheid ervaren (64%) dan de LHB-55-plussers (49%).

Tabel 4.3

Ziekten, aandoeningen en belemmeringen, naar seksuele oriëntatie, LHB- en heteroseksuele 55-plussers, 2014 (in procenten)^a

	LHB (n = 375)	heteroseksueel (n = 361)
heeft een of meerdere langdurige ziekten, aandoeningen of handicaps	54	53
ervaren belemmering hierdoor in dagelijkse bezigheden		
geen belemmering	27	18
lichte belemmering	49	64
sterke belemmering	24	18

a Verschillen zijn getoetst en daarin is gecontroleerd voor leeftijd, sekse en opleidingsniveau. Vetgedrukte percentages verschillen significant tussen LHB- en heteroseksuele 55-plussers ($p < 0,05$).

Bron: SCP (LHBO'14)

4.2 Welbevinden

Psychische problemen

Uit eerder onderzoek onder jongeren en volwassenen in Nederland komt naar voren dat LHB's meer psychische problemen rapporteren dan heteroseksuele personen (Kuyper 2013; Kuyper 2015a; Sandfort et al. 2014). LHB-scholieren rapporteren meer psychosomatische klachten, psychische en gedragsproblemen. LHB-jongvolwassenen en werknemers hebben vaker psychische problemen dan heteroseksuele jongvolwassenen en werknemers (Kuyper 2013; Kuyper 2015a). Uit het Nemesis, het grootschalige Nederlandse onderzoek naar mentale gezondheid, blijkt dat LHB-volwassenen vaker een psychische aandoening, angststoornis of een sociale fobie hebben dan heteroseksuele volwassenen (Sandfort et al. 2014). Internationaal onderzoek naar psychisch welbevinden onder LHB-ouderen laat zien dat die bevindingen mogelijk ook voor die groep opgaan (Addis et al. 2009). In dit onderzoek is gevraagd naar psychische problemen in de vier weken voorafgaand aan het onderzoek, op basis van de MHI-5 (Mental Health Inventory 5). LHB-55-plussers verschilden hierin niet significant van heteroseksuele 55-plussers (tabel 4.4). Weliswaar voelt 23% van de LHB-55-plussers zich vaak tot voortdurend niet kalm en rustig (23%) en niet gelukkig (30%), maar heteroseksuele leeftijdgenoten laten een redelijk vergelijkbaar beeld zien (resp. 21% en 22%). Geconcludeerd kan worden dat een deel van de 55-plussers regelmatig psychische problemen ervaart, maar dat dit niet sterker geldt voor LHB- dan voor heteroseksuele 55-plussers.

Tabel 4.4

Psychische problemen in de vier weken voorafgaand aan het onderzoek, naar seksuele oriëntatie, LHB- en heteroseksuele 55-plussers, 2014 (in procenten en gemiddelden)^{a, b}

	LHB (n = 375)	heteroseksueel (n = 361)
erg zenuwachtig	5	5
erg in de put	4	4
niet kalm en rustig	23	21
neerslachtig en somber	7	5
niet gelukkig	30	22
<i>gemiddelde score</i>	<i>2,3</i>	<i>2,2</i>

a De percentages reflecteren 55-plussers die dit 'vaak', 'meestal' of 'voortdurend' ervaren (positieve items zijn gehercodeerd weergegeven in de tabel).

b De gemiddelden verschillen niet significant tussen LHB- en heteroseksuele 55-plussers ($p < 0,05$). Verschillen zijn alleen getoetst voor de gemiddelde score. De gemiddelde schaalscore is dusdanig gecodeerd dat een hoger gemiddelde wijst op meer psychische problemen (min. = 1; max. = 6). Deze hercodering is overgenomen uit het onderzoek onder LHB-jongeren (Kuyper 2015a).

Bron: SCP (LHBO'14)

Suicide

Uit eerder onderzoek bleek dat suïcide onder LHB-jongeren hoger ligt dan onder heteroseksuele jongeren in Nederland (Kuyper 2015a) en dat wordt internationaal in het algemeen gevonden voor LHB-populaties (Haas et al. 2010). Ook in dit onderzoek vinden we verschillen.

Het blijkt dat 30% van de LHB-55-plussers ooit aan suïcide heeft gedacht (tabel 4.5). Dat is significant hoger dan onder heteroseksuele 55-plussers (22%). Van alle LHB-55-plussers in het onderzoek heeft 7% wel eens een poging tot zelfdoding gedaan en dat is meer dan twee keer zoveel als onder heteroseksuele 55-plussers (3%).

Een belangrijke kanttekening is dat niet bekend is wanneer 55-plussers deze gedachten hadden of pogingen hebben gedaan. De gerapporteerde suïcidaliteit kan dus van recente aard zijn, maar ook eerder in hun leven hebben plaatsgevonden.

Tabel 4.5

Suïcidaliteit, naar seksuele oriëntatie, LHB- en heteroseksuele 55-plussers, 2014 (in procenten)^{a, b}

	LHB (n = 375)	heteroseksueel (n = 361)
ooit serieus aan suïcide gedacht	30	22
suïcidepoging gedaan	7	3

- a Antwoorden over suïcidegedachten zijn gegeven op een zespuntsschaal (1 = nee, nooit; 5 = heel vaak; 6 = dat wil ik niet zeggen). Het laatste antwoord is gecategoriseerd als ontbrekende waarde. De andere waarden zijn gehercodeerd tot 'nooit' en 'ooit'.
- b Verschillen zijn getoetst voor het percentage dat ooit een suïcide gedachte heeft gehad of poging heeft gedaan. Vetgedrukte percentages verschillen significant tussen LHB- en heteroseksuele 55-plussers ($p < 0,05$).

Bron: SCP (LHBO'14)

4.3 Mantelzorg en zorgverwachting

Verschil (verwacht) mantelzorgnetwerk tussen LHB- en heteroseksuele 55-plussers? In een samenleving waarin mensen steeds langer blijven leven en waarbij de maatschappelijke en politieke tendens heerst om zorgafhankelijke mensen langer thuis te laten wonen (vws 2013), groeit het appel op mantelzorg (De Boer en De Klerk 2013). In dit onderzoek is mantelzorg omschreven als 'mogelijke hulp van familieleden en vrienden bij gezondheidsproblemen'. Het gaat bijvoorbeeld om hulp in het huishouden, bij het douchen, bij het invullen van formulieren en het regelen van of meegaan naar doktersafspraken.

Van de 55-plussers in dit onderzoek krijgt 8% mantelzorg (niet in tabel). Dit percentage is hetzelfde voor heteroseksuele 55-plussers. Vanwege de lage aantallen die mantelzorg krijgt (n = 29 bij LHB; n = 29 bij heteroseksuelen), kunnen we niet vaststellen van wie ze mantelzorg ontvangen.

Aan de personen die geen mantelzorg krijgen, is gevraagd bij wie ze denken dat ze terecht kunnen wanneer ze in de toekomst mantelzorg nodig zouden hebben (tabel 4.6). Ongeveer 10% denkt dat ze van niemand mantelzorg kunnen verwachten en daarin verschillen LHB- en heteroseksuele 55-plussers niet. De samenstelling van het mantelzorgnetwerk waarop ze denken te kunnen rekenen, ziet er wel anders uit. Heteroseksuele 55-plussers zien die taak vooral weggelegd voor hun partner (65%) of kinderen (48%). Ze gaan minder uit van familieleden, vriend(inn)en of buurtgenoten. LHB-55-plussers zien minder vaak een rol voor de partner (48%) of kinderen (23%). Dit hangt vooral samen met de bevinding dat ze vaak geen partner of kinderen hebben (zie hoofdstuk 3). Het verschil tussen LHB- en heteroseksuele 55-plussers verdwijnt wanneer uitsluitend naar 55-plussers met partner of met kinderen wordt gekeken (niet in tabel).

LHB-55-plussers denken vaker te kunnen rekenen op andere naasten. Vrienden of vriendinnen worden twee keer zo vaak genoemd door LHB-55-plussers in vergelijking met de heteroseksuele groep (39% versus 18%). Ook verwachten LHB-55-plussers vaker dan heteroseksuele 55-plussers een beroep te kunnen doen op andere familieleden of buurtgenoten. Uit internationaal onderzoek over sociale netwerken van LHB's wordt gesteld dat ze regelmatig *families of choice* vormen (Dewaele et al. 2011; Fredriksen-Goldsen en Muraco 2010; Riggle et al. 2008). Dit wil zeggen dat ze als gevolg van hun seksuele oriëntatie minder hechte banden behouden met hun biologische familie of bloedverwanten (o.a. ouders) en minder vaak gezinsnetwerken opbouwen, waardoor vriendennetwerken een belangrijkere rol krijgen in hun leven. Ze creëren als het ware nieuwe 'families' die als sociale en steunnetwerken kunnen fungeren. In hoofdstuk 3 bleek dat niet-familieleden een belangrijke rol in het sociale netwerk van LHB-55-plussers spelen. Vaker dan heteroseksuele leeftijdgenoten verwachten ze op hen ook een beroep te kunnen doen voor mantelzorg, wanneer dat nodig blijkt. Aangezien die situatie nog niet aan de orde is, kunnen we niet vaststellen of LHB-55-plussers in de toekomst daadwerkelijk net zo goed als heteroseksuele 55-plussers een beroep op hun sociale netwerk kunnen doen voor het ontvangen van mantelzorg.

Tabel 4.6

Verwacht mantelzorgnetwerk, naar seksuele oriëntatie, 55-plussers, 2014 (in procenten)

	LHB (n = 346)	heteroseksueel (n = 332)
verwacht in toekomst te kunnen ontvangen van ^a :		
niemand	13	11
partner	48	65
zoon of dochter	23	48
familie lid	26	19
vriend of vriendin	39	18
buurtgenoten	23	15
anders	7	3

a De percentages zijn berekend voor de groep die geen mantelzorg ontvangt (92%). Vetgedrukte percentages verschillen significant tussen LHB- en heteroseksuele 55-plussers ($p < 0,05$).

Bron: SCP (LHBO'14)

Mantelzorgverwachting en een LHB-oriëntatie

In eerdere onderzoeken en door maatschappelijke organisaties wordt gewezen op het gebrek aan aandacht en zichtbaarheid van homo- en biseksualiteit bij ouderen en in de zorg (Consortium Roze 50+ Nederland 2009; Gay Care 2015; Den Heijer 2009; Leyerzaph et al. 2014; Linschoten en Den Heijer 2011; Schuyf 2011). Inmiddels zijn er enkele LHB-specifieke voorzieningen die zich speciaal op zorgbehoevende LHBT'ers richten. Een ach-

terliggend doel is dat deze groep zich geen zorgen hoeft te maken over de vraag of hun seksuele oriëntatie in de weg staat bij het ontvangen van goede zorg. Voorbeelden zijn Gay Care, een thuiszorgorganisatie gericht op LHBT'ers in de regio Amsterdam, en het L.A. Riethuis, een aanleuncomplex voor 'roze' ouderen in Amsterdam.

In deze paragraaf bekijken we of LHB-55-plussers verwachten dat hun seksuele oriëntatie impact zal hebben op het krijgen van goede (mantel)zorg en op het contact met zorgprofessionals en medebewoners wanneer ze naar een verzorgings- of verpleeghuis verhuizen.

Aan LHB-55-plussers is gevraagd of ze denken dat het ontvangen van (mantel)zorg voor hen gemakkelijker of moeilijker is of zal zijn vanwege hun seksuele oriëntatie (tabel 4.7). De personen die reeds (mantel)zorg ontvangen, hebben de vraag beantwoord voor hun huidige situatie (8%)¹ en het overige deel is gevraagd hoe ze verwachten dat dit in de toekomst zal zijn (92%; tabel 4.7). Het merendeel van de LHB-55-plussers verwacht niet dat (mantel)zorg ontvangen gemakkelijker of moeilijker is of zal zijn omdat ze op seksegenoten vallen. Ongeveer 10% denkt wel dat dit moeilijker is of zal zijn. Er zijn geen significante sekseverschillen.

Tabel 4.7

Verwachtingen gemak (mantel)zorg, vergeleken met heteroseksuelen, LHB-55-plussers, 2014 (in procenten)^a

	totaal LHB (n = 375)	homo-/biseksuele mannen (n = 200)	lesbische/biseksuele vrouwen (n = 175)
gemakkelijker	1	2	1
hetzelfde	89	87	91
moeilijker	10	12	7

a De percentages verschillen niet significant tussen LHB mannen en vrouwen ($p < 0,05$).

Bron: SCP (LHBO'14)

Openheid en omgang in relatie tot zorgprofessionals

Bijna alle LHB-55-plussers in dit onderzoek wonen zelfstandig (98%; tabel 1.2) en slechts een klein deel is zorgbehoevend. In het proces van ouder worden kan er een moment komen waarop deze situatie verandert en LHB-55-plussers afhankelijk worden van thuis-hulp, verzorging of verpleging, of in een ouderen- of zorgcomplex moeten gaan wonen. In dat geval komen ze (weer) voor de vraag te staan of ze open zullen zijn over hun seksuele oriëntatie.

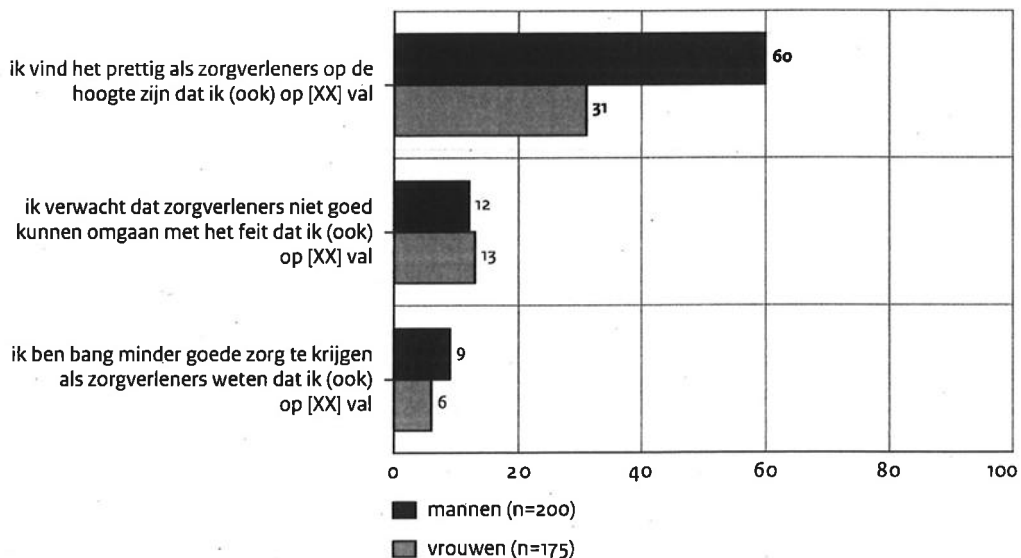
Eerdere onderzoeken lieten zien dat de meerderheid van de LHB-ouderen het prettig vindt om open te zijn naar zorgverleners over hun seksuele oriëntatie (Den Heijer 2009; Van den Meerendonk et al. 2003). In het huidige onderzoek blijkt dat mannelijke

LHB-55-plussers er vaker dan vrouwen belang aan hechten dat zorgprofessionals in een ouderen- of zorgcomplex op de hoogte zijn van hun seksuele oriëntatie (figuur 4.1). 60% vindt openheid prettig, terwijl dit voor een minderheid van de vrouwen geldt. Relatiestatus verklaart het sekseverschil niet volledig. Wanneer uitsluitend wordt gekeken naar de groep die single is of een seksegenoot als partner heeft, dan blijkt nog steeds dat mannen het vaker prettig vinden dan vrouwen dat zorgprofessionals op de hoogte zijn (68% versus 42%).

Ongeveer 10% van de deelnemers lijkt zich zorgen te maken om de houding van zorgprofessionals in verband met hun seksuele oriëntatie. Van zowel LHB-mannen als -vrouwen verwacht ongeveer 12% dat zorgprofessionals niet goed kunnen omgaan met het gegeven dat ze op seksegenoten vallen. Een kleinere groep is bang dat ze minder goede zorg zullen ontvangen wanneer bij zorgprofessionals bekend is dat ze LHB zijn.

Figuur 4.1

Verwachtingen rondom de invloed van seksuele oriëntatie in relatie tot zorgprofessionals in ouderen- of zorgcomplex, LHB-55-plussers, 2014 (in procenten)^a

a Antwoorden zijn gegeven op een vijfpuntsschaal (1 = helemaal eens, 3 = niet eens/niet oneens, 5 = helemaal oneens). De figuur geeft de percentages mannen en vrouwen weer die het (helemaal) eens zijn met de stelling. In de vraagstelling voor de deelnemers stond in plaats van xx 'mannen' in het geval van mannen, en 'vrouwen' in het geval van vrouwen.

Bron: SCP (LHBO'14)

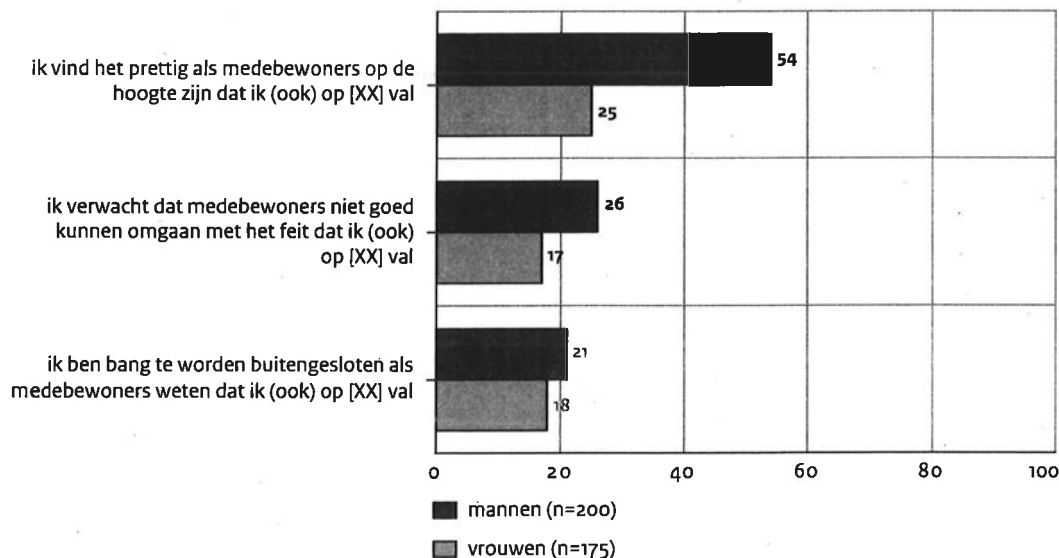
Deze bevindingen zijn beduidend positiever dan in een eerdere onderzoeken naar voren kwam. Daarin werd geconcludeerd dat de helft van de LHB-ouderen verwachtte dat zorgverleners niet goed met hun seksuele oriëntatie zouden kunnen omgaan

(Van den Meerendonk et al. 2003) en een kwart van de homoseksuele en lesbische ouderen dacht dat zorgverleners niet LHB-sensitief zouden zijn (Den Heijer 2009). We kunnen niet vaststellen of LHB-ouderen in de afgelopen jaren een positiever beeld hebben gekregen of dat er sprake van methodologische verschillen is.

Openheid en omgang in relatie tot medebewoners in zorgomgeving
 Wanneer LHB-55-plussers in een ouderen- of zorgcomplex (komen te) wonen, vindt meer dan helft (54%) van de mannen openheid over hun seksuele oriëntatie naar medebewoners prettig. Wederom ligt het aandeel bij vrouwen ongeveer twee keer zo laag (25%; figuur 4.2). Ongeveer 20% van de LHB-55-plussers heeft de verwachting dat medebewoners niet goed zullen omgaan met hun seksuele oriëntatie. Mannen zijn hier iets pessimistischer over dan vrouwen (26% vs. 17%). Wanneer rekening wordt gehouden met de relatiestatus,² dan is dit verschil niet meer significant. Ongeveer 20% is bang te zullen worden buitengesloten als medebewoners weten dat ze op seksegenoten vallen.

Figuur 4.2

Verwachtingen rondom de invloed van seksuele oriëntatie in relatie tot medebewoners in ouderen- of zorgcomplex, LHB-55-plussers, 2014 (in procenten)^a

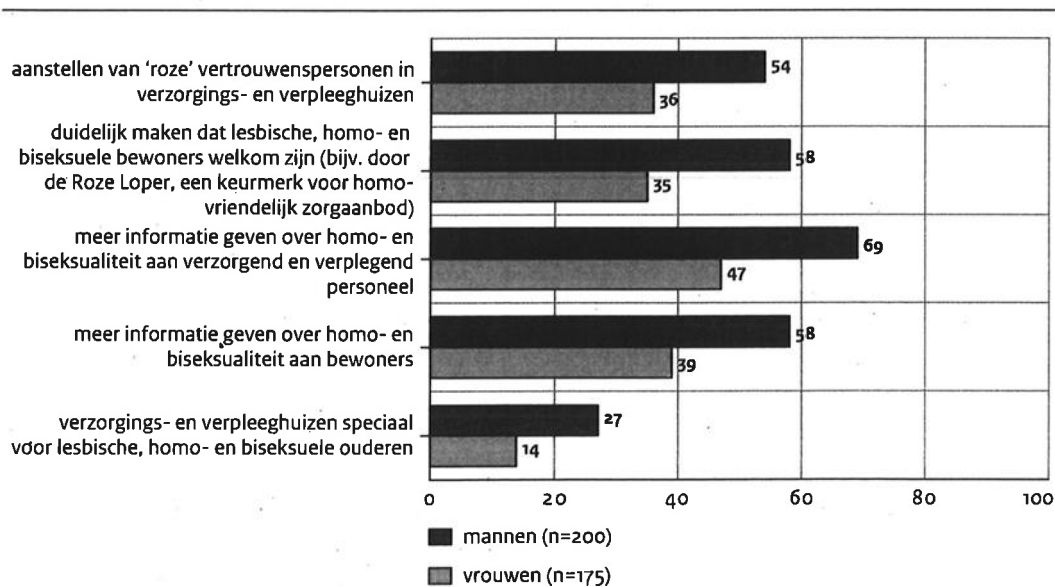
a Antwoorden zijn gegeven op een vijfpuntsschaal (1 = helemaal eens, 3 = niet eens/niet oneens, 5 = helemaal oneens). De figuur geeft de percentages mannen en vrouwen weer die het (helemaal) eens zijn met de stelling. In de vraagstelling voor de deelnemers stond in plaats van xx 'mannen' in het geval van mannen, en 'vrouwen' in het geval van vrouwen.

Bron: SCP (LHBO'14)

Mening over maatregelen rondom seksuele diversiteit in zorgomgeving
 Met het oog op de mogelijkheid dat LHB-55-plussers in de toekomst ooit naar een ouderen- of verzorgings- of verpleeghuis moeten verhuizen, zijn hun enkele stellingen voorgelegd die verband houden met maatregelen rondom seksuele diversiteit (figuur 4.3). Terwijl eerder in dit hoofdstuk bleek dat slechts een kleine groep zich zorgen maakt over mogelijk negatieve gevolgen in relatie tot zorgprofessionals of medebewoners, vindt een aanzienlijk grotere groep dat er wel aandacht moet zijn voor LHB-sensitiviteit in ouderen, verzorgings- of verpleeghuizen. Het verstrekken van informatie over homo- en biseksualiteit aan verzorgend en verplegend personeel wordt het vaakst belangrijk gevonden. Van de mannen vindt 69% dit belangrijk en van de vrouwen 47%. Het aanstellen van 'roze' vertrouwenspersonen en het duidelijk welkom heten van LHB-bewoners vindt meer dan de helft van de mannen en ruim een derde van de vrouwen belangrijk.

Figuur 4.3

Mening over maatregelen rondom seksuele diversiteit in ouderen-, verzorgings- en verpleeghuizen, LHB-55-plussers, 2014 (in procenten)^a

a Antwoorden zijn gegeven op een driepuntsschaal (1 = belangrijk, 2 = niet belangrijk, niet onbelangrijk, 3 = onbelangrijk).

Bron: SCP (LHBO'14)

Er is minder brede interesse van LHB-55-plussers in verzorgings- en verpleeghuizen die zich speciaal op LHB-ouderen richten. Uit eerder onderzoek bleek al dat de animo hiervoor wel bestaat, maar dat het merendeel bij voorkeur in een diverse omgeving woont met ook heteroseksuele medebewoners (Den Heijer 2009; Linschoten en Den Heijer 2011; Van den Meerendonk et al. 2003). LHB-55-plussers lijken het meer van belang te vinden dat

instellingen LHB-vriendelijk zijn. Daarmee wordt bedoeld dat ze openstaan voor, kennis hebben van en sensitief zijn op LHB-specifieke kwesties. Uit eerder onderzoek bleek dat 80% van de homoseksuele en lesbische ouderen in de keuze voor een zorginstelling kijken of er homovriendelijk beleid is (Den Heijer 2009). Ook was er een brede behoefte aan een overzicht van homovriendelijke zorgverleners in de buurt (Van den Meerendonk et al. 2003). De komst van de Roze Loper, een keurmerk voor homovriendelijk zorgaanbod, komt tegemoet aan die behoefte.

4.4 Verschillen naar sekse, seksuele oriëntatie en leeftijd

In de vergelijking tussen LHB- en heteroseksuele 55-plussers was in dit hoofdstuk tot nu toe weinig aandacht voor subgroepen. In deze paragraaf kijken we naar verschillen op basis van sekse, seksuele oriëntatie en leeftijd. Vanwege de kleine omvang van de steekproef moeten de uitkomsten met enige voorzichtigheid worden geïnterpreteerd. Sekseverschillen zijn vooral opvallend in de suïcidegegevens: homo- en biseksuele mannen rapporteren vaker suïcidepogingen dan hun heteroseksuele leeftijdgenoten, terwijl lesbische en biseksuele vrouwen vaker suïcidale gedachten rapporteren. De gevonden verschillen in seksuele oriëntatie voor wat betreft suïcidale gedachten bij vrouwen en suïcidepogingen bij mannen vallen weg wanneer gecontroleerd wordt voor opleidingsniveau en partnerstatus³ (niet in tabel). Eerdergenoemde verschillen naar seksuele oriëntatie in de perceptie van een verbeterde leefsituatie en de verwachting minder mantelzorg te ontvangen dan heteroseksuele leeftijdgenoten lijkt alleen voor homo- en biseksuele mannen te gelden.

De biseksuele groep verschilt niet significant van de homoseksuele/lesbische groep in de rapportage van psychische problemen en suïcide. Ook zijn er rondom de (mantel)zorgverwachting geen verschillen tussen de verschillende seksuele oriëntaties. In de perceptie van hun levenssituatie ten opzichte van twintig jaar geleden lijkt de biseksuele groep meer op de heteroseksuele groep dan op de homoseksuele/lesbische groep.

Binnen de 70-minners blijkt de LHB-groep iets meer psychische problemen, suïcidale gedachten en suïcidepogingen te rapporteren dan heteroseksuele leeftijdgenoten. Bij 70-plussers worden er geen significante verschillen gevonden. Het is niet duidelijk of de jongere groep daadwerkelijk meer ervaring heeft met suïcide of dat hier bijvoorbeeld ook sprake is van een herinneringseffect of groter taboe bij de oudste ouderen. Ook kan het zijn dat de kleine groepsomvang bij 70-plussers ertoe leidt dat verschillen niet goed worden waargenomen.

76 Tabel 4.8

Verschillen naar sekse, seksuele oriëntatie en leeftijd in belangrijkste uitkomstmaten gezondheid en welbevinden, naar seksuele oriëntatie, 55-plussers, 2014
(in procenten en gemiddelden)^{a, b}

	seksuele oriëntatie ^b						leeftijd			
	mannen			vrouwen			< 70 jaar	≥ 70 jaar		
	homo-/ bi- seksueel (n = 200)	hetero- seksueel (n = 170)	lesbisch/ bi- seksueel (n = 175)	hetero- seksueel (n = 191)	lesbisch/ homo- seksueel (n = 191)	bi- seksueel (n = 184)	hetero- seksueel (n = 361)	hetero- seksueel (n = 252)	LHB (n = 92)	hetero- seksueel (n = 109)
Tevredenheid leven (cijfer 0-10)	6,6	6,5	6,3	6,5	6,6	6,4	6,5	6,4	6,6	6,4
ervaren gezondheid (in %)										
uitstekend of zeer goed	26	19	18	19	24	20	19	22	22	18
goed	50	52	49	53	49	49	53	50	47	49
matig of slecht	25	29	34	27	27	31	28	28	32	33
heeft een of meer langdurige ziekten, aandoeningen of handicaps (in %)	51	56	58	50	57	52	53	56	49	55

Tabel 4.8
(Vervolg)

psychische problemen	seksuele oriëntatie ^b				leeftijd					
	mannen		vrouwen		< 70 jaar	≥ 70 jaar				
	homo-/bi-seksueel (n = 200)	lesbisch/bi-seksueel (n = 170)	lesbisch/homo-seksueel (n = 191)	hetero-seksueel (n = 175)	bi-seksueel (n = 184)	hetero-seksueel (n = 361)	LHB (n = 283)	LHB (n = 92)	hetero-seksueel (n = 252)	hetero-seksueel (n = 109)
gemiddelde schaalscore ^c	2,2	2,1	2,5	2,4	2,3	2,2	2,3	2,2	2,2	2,3
suïcide (in %)	29	21	32	22	28	22	33	24	23	6
ooit gedachte gehad	8	2	7	4	7	3	8	8	3	2
perceptie levenssituatie ten opzichte van twintig jaar geleden	2,8	2,6	2,6	2,5	2,8	2,5	2,7	2,6	2,6	2,4
gemiddelde schaalscore ^d										

Tabel 4.8
(Vervolg)

	seksuele oriëntatie ^b				leeftijd						
	mannen		vrouwen		< 70 jaar	≥ 70 jaar					
	homo- bi- seksueel (n = 200)	lesbisch/ bi- seksueel (n = 170)	hetero- seksueel (n = 175)	hetero- seksueel (n = 191)	lesbisch/ homo- seksueel (n = 191)	bi- seksueel (n = 184)	hetero- seksueel (n = 361)	LHB (n = 283)	LHB (n = 252)	hetero- seksueel (n = 92)	hetero- seksueel (n = 109)
verwacht niemand mantelzorg (in %)	15	8	11	14	13	13	12	13	9	13	18

- a Vetgedrukte percentages en gemiddelden verschillen significant tussen de subgroepen ($p < 0,05$). Onder het kopje 'seksue' wordt binnen de groepen mannen en vrouwen gekeken of er verschillen zijn naar seksuele oriëntatie (LHB vs. hetero), onder het kopje 'seksuele oriëntatie' worden biseksuele deelnemers vergeleken met enerzijds lesbische/homoseksuele en anderzijds heteroseksuele 55-plussers en onder het kopje 'leeftijd' wordt binnen de leeftijdsgroep < 70 jaar en de leeftijdsgroep ≥ 70 jaar gekeken of er verschillen naar seksuele oriëntatie zijn (LHB vs. hetero).
- b Er zijn twee verschillen getoetst: biseksueel versus lesbisch/homoseksueel en biseksueel versus heteroseksueel. De vetgedrukte getallen geven aan van welke groep de biseksuele 55-plussers verschillen. Bijvoorbeeld: bij psychische problemen verschillen biseksuele 55-plussers van heteroseksuele 55-plussers, maar niet van homoseksuele/lesbische 55-plussers.
- c Een hoger gemiddelde wijst op meer psychische problemen in de vier weken voorafgaand aan het onderzoek (min. = 1; max. = 6).
- d Een hoger gemiddelde wijst op een positievere perceptie op de eigen levenssituatie ten opzichte van twintig jaar geleden (min. = 1; max. = 5).

Bron: SCP (LHBO'14)

4.5 Risicofactoren welbevinden en (mantel)zorgverwachting binnen LHB-55-plussers

Binnen de LHB-groep hebben we bekeken of er factoren zijn die met een verminderd welbevinden en (mantel)zorgverwachting samenhangen. We kijken allereerst naar drie aspecten van het welbevinden, namelijk de levenstevredenheid (waarbij men het eigen leven beoordeelt met een cijfer), psychische problemen in de vier weken voorafgaand aan het onderzoek en de perceptie van de levenssituatie ten opzichte van twintig jaar geleden (tabel 4.9). Vervolgens richten we ons op de vraag welke factoren verband hebben met de verwachting van een ontbrekend mantelzorgnetwerk en de verwachting dat mantelzorg moeilijker is te ontvangen vanwege een LHB-oriëntatie (tabel 4.10).

Door in samenhang naar de effecten van seksuele aantrekking, ervaren gender-nonconformiteit, sociaaldemografische kenmerken, relatie- en kinderstatus en LHB-specifieke factoren te kijken, ontstaat meer inzicht in risicofactoren.⁴ We maken vooraf de kanttekening dat door de kleine omvang van de steekproef de uitkomsten met enige voorzichtigheid moeten worden geïnterpreteerd.

Welbevinden

Op basis van seksuele aantrekking, etniciteit, religie en stedelijkheid worden nauwelijks of geen verschillen gevonden. Van de sociaaldemografische kenmerken of de gezins-samenstelling lijkt vooral het hebben van een relatie met een seksegenoot een beschermende factor te zijn voor het welbevinden. Een hogere leeftijd en een hoger inkomen zijn gunstig. Naarmate LHB-55-plussers ouder zijn en een hoger inkomen hebben, rapporteren ze een hogere mate van levenstevredenheid en minder psychische problemen. Lesbische en biseksuele vrouwen rapporteren meer psychische problemen dan homo- en biseksuele mannen. We merken hierbij wel op dat vrouwen ook in de algemene bevolking meer psychische problemen ervaren dan mannen (Driessen 2011). De LHB-55-plussers die ongewenst kinderloos zijn, zijn vaker wat negatiever over hun levenssituatie ten opzichte van twintig jaar geleden dan degenen met kinderen.

In ons onderzoek werden verschillende verbanden gevonden tussen LHB-specifieke factoren en het welbevinden. Vooral geïnternaliseerde homonegativiteit en het meemaken van negatieve reacties vanwege de seksuele oriëntatie blijken een risicofactor voor een verminderd welbevinden. Dit is ook in ander onderzoek gevonden (D'Augelli en Grossman 2001; Fredriksen-Goldsen en Muraco 2010; Kuypers 2015a). LHB-55-plussers die een negatieve houding ten opzichte van hun seksuele oriëntatie hebben, zijn ook minder tevreden over hun leven, hebben een minder positieve perceptie over hun levenssituatie ten opzichte van twintig jaar geleden en rapporteren vaker psychische problemen. Het is denkbaar dat deze mensen minder tevreden zijn met wie ze zijn en dat dit ook impact heeft op de beleving van hun welbevinden. Andersom kan het ook zijn dat mensen die in het algemeen negatiever in het leven staan ook meer moeite hebben met hun seksuele oriëntatie. Het meemaken van negatieve reacties hangt ook samen met psychische problemen en de perceptie over hun levenssituatie ten opzichte van twintig jaar geleden.

Tabel 4.9

Multivariate samenhang tussen achtergrondkenmerken, LHB-specifieke factoren en welbevinden, LHB-55-plussers, 2014 (in betacoëfficiënten, n = 350)^{a, b}

		levens- tevreden- heid ^c (in beta)	psychische problemen ^d (in beta)	perceptie levenssituatie vergeleken met twintig jaar geleden ^e (in beta)
oriëntatie	aantrekking (ref.: aantrekking eigen sekse)	0,07	-0,08	0,12
	gendernonconformiteit	-0,06	0,03	-0,11
sociaal- demografisch	sekse (ref.: man)	-0,05	0,16	-0,10
	leeftijd	0,17	-0,13	-0,02
	opleiding (ref.: laag)			
	midden	0,06	-0,01	-0,02
	hoog	-0,03	0,01	-0,13
	ethniciteit (ref.: autochtoon)	0,00	0,01	0,05
	belang religie	0,07	-0,02	0,06
	inkomen	0,12	-0,18	0,03
stedelijkheid	-0,04	0,01	0,03	
relatie en kinderstatus	partnerstatus (ref.: geen partner)			
	relatie met seksegenoot	0,25	-0,04	0,15
	relatie met andere sekse	-0,02	0,04	-0,10
	kinderstatus (ref.: kinderen)			
	vrijwillig kinderloos	0,04	-0,10	-0,04
onvrijwillig kinderloos	-0,10	0,06	-0,18	
LHB- specifieke factoren	negatieve ervaringen (ref.: geen)	-0,09	0,14	-0,14
	openheid (ref.: niemand weet het)	0,06	-0,03	-0,01
	geïnternaliseerde homonegativiteit	-0,19	0,22	-0,37
	gedragsaanpassingen	0,00	0,03	-0,06
	deelname LHB-wereld	0,03	0,03	0,06
	LHB-vrienden (ref.: geen LHB- vrienden)	0,01	0,03	0,01

Tabel 4.9
(Vervolg)

	levens- tevreden- heid ^c (in beta)	psychische problemen ^d (in beta)	perceptie levenssituatie vergeleken met twintig jaar geleden ^e (in beta)
verklaarde variantie (%)	18	18	29

- a Er is een significantieniveau van $p < 0,05$ gebruikt. Vetgedrukte betacoëfficiënten geven significante bijdragen aan het model aan. Positieve betacoëfficiënten (groter dan 0) geven een positief effect aan, negatieve betacoëfficiënten (kleiner dan 0) een negatief effect.
- b Een hogere score op leeftijd betekent ouder zijn, een hogere score op religie betekent meer belang hechten aan religie, een hogere score op inkomen betekent meer inkomen, een hogere score op stedelijkheid betekent ruraler wonen, een hogere score op gendernonconformiteit betekent meer gendernonconformiteit, een hogere score op geïnternaliseerde homonegativiteit betekent meer geïnternaliseerde homonegativiteit, een hogere score op gedragsaanpassingen betekent meer gedragsaanpassingen, een hogere score op deelname aan LHB-wereld betekent meer deelname en een hogere score op eenzaamheid betekent meer eenzaamheid. Voor de items en samenstelling van de schalen voor LHB-specifieke risicofactoren: zie hoofdstuk 2.
- c Levenstevredenheid van negatief naar positief, ofwel een hogere score reflecteert een positievere beoordeling van hun leven.
- d Psychische problemen in de vier weken voorafgaand aan het onderzoek, van weinig naar veel.
- e De beoordeling loopt van negatief naar positief, ofwel een hogere score reflecteert een positievere beoordeling van de eigen levenssituatie over het kunnen omgaan met problemen, gelukkig zijn, minder kwetsbaar zijn, minder eenzaam zijn en minder snel bang zijn ten opzichte van twintig jaar geleden.

Bron: SCP (LHBO'14)

Ook dat is in lijn met andere onderzoeken die laten zien dat het meemaken van die reacties een negatieve impact op iemands welbevinden kan hebben (Baams 2014; Van Bergen et al. 2013; Kuiper 2015a).

Of LHB-55-plussers open zijn over hun seksuele oriëntatie, zich regelmatig aanpassen, actiever onderdeel zijn van de LHB-wereld en LHB-vrienden hebben, lijken geen duidelijke risico- of weerbaarheidsfactor te zijn voor het welbevinden, net zoals de mate van gender-nonconformiteit niet relevant lijkt.

Mantelzorg

Voor de verwachting dat men kan terugvallen op een mantelzorgnetwerk kan het hebben van een partner een positief effect hebben (tabel 4.10). Van de LHB-55-plussers die single zijn, verwacht 26% dat niemand mantelzorg zal verlenen wanneer ze daar behoefte aan hebben (niet in tabel). Onder de LHB-55-plussers met een partner van de andere sekse verwacht 7% dat niemand mantelzorg zal bieden en dat geldt voor 3% van degene met een seksegenoot als partner.

Het is opvallend dat het hebben van kinderen niet samenhangt met de verwachtingen over een mantelzorgnetwerk. Nadere analyse laat zien dat er wel een bivariaat effect is, maar dat dit in de multivariate analyse wegvalt, waarschijnlijk door het grote effect van de partnerstatus.

Van de LHB-specifieke factoren hangt vooral het meemaken van negatieve ervaringen in het jaar voorafgaand aan het onderzoek samen met de verwachting niet te kunnen terugvallen op een mantelzorgnetwerk of de verwachting dat de seksuele oriëntatie hierin een belemmering kan vormen. Het kan zijn dat mensen die te maken krijgen met stigmatisering en negatieve bejegening sceptischer of terughoudender zijn in het zoeken of vragen van hulp (Fredriksen-Goldsen en Muraco 2010). De LHB-55-plussers die negatief bejegend zijn, hebben die verwachting bijna drie keer zo vaak (30%) als degene die geen negatieve reacties hebben gehad (11%; niet in tabel).

Tabel 4.10

Multivariate samenhang achtergrondkenmerken, LHB-specifieke factoren en verwachting omtrent mantelzorg, LHB-55-plussers, 2014 (in odds ratio, n = 350)^{a, b}

		verwachting: niemand voor mantelzorg ^c (in odds ratio)	verwachting: mantelzorg ontvangen moeilijker vanwege LHB-oriëntatie (in odds ratio)
oriëntatie	aantrekking (ref.: aantrekking eigen sekse)	0,92	0,72
	gendernonconformiteit	1,55	1,05
sociaal- demografisch	sekse (ref.: man)	0,92	0,98
	leeftijd	1,01	0,97
	opleiding (ref.: laag)		
	midden	0,64	1,90
	hoog	0,94	2,26
	ethniciteit (ref.: autochtoon)	0,76	1,22
	belang religie	0,80	1,05
	inkomen	0,91	0,90
	stedelijkheid	0,95	1,02
relatie & kinderstatus	partnerstatus (ref.: geen partner)		
	relatie met seksegenoot	0,11	0,76
	relatie met andere sekse	0,44	0,50
	kinderstatus (ref.: kinderen)		
	vrijwillig kinderloos	2,02	1,90
	onvrijwillig kinderloos	1,47	2,46

Tabel 4.10
 (Vervolg)

		verwachting: niemand voor mantelzorg ^c (in odds ratio)	verwachting: mantelzorg ontvangen moeilijker vanwege LHB-oriëntatie (in odds ratio)
LHB-specifieke factoren	negatieve ervaringen (ref.: geen)	3,01	3,03
	openheid (ref.: niemand weet het)	1,04	0,90
	geïnternaliseerde homonegativiteit	1,70	1,71
	gedragsaanpassingen	2,02	1,82
	deelname LHB-wereld	1,26	1,02
	LHB-vrienden (ref.: geen LHB-vrienden)	1,66	1,36
verklaarde variantie (%)		20	14

- a Er is een significantieniveau van $p < 0,05$ gebruikt. Vetgedrukte odds ratio's geven significante bijdragen aan het model aan. Effecten zijn sterker naarmate de odds ratio's verder van 1 afliggen. De analyses in de laatste kolom zijn uitgevoerd op basis van ordinale regressie analyse, waarbij odds ratio's zijn gepresenteerd.
- b Een hogere score op leeftijd betekent ouder zijn, een hogere score op religie betekent meer belang hechten aan religie, een hogere score op inkomen betekent meer inkomen, een hogere score op stedelijkheid betekent ruraler wonen, een hogere score op gendernonconformiteit betekent meer gendernonconformiteit, een hogere score op geïnternaliseerde homonegativiteit betekent meer geïnternaliseerde homonegativiteit, een hogere score op gedragsaanpassingen betekent meer gedragsaanpassingen, een hogere score op deelname aan LHB-wereld betekent meer deelname en een hogere score op eenzaamheid betekent meer eenzaamheid. Voor de items en samenstelling van de schalen voor LHB-specifieke risicofactoren: zie hoofdstuk 2.
- c Het gaat hier om de groep die nu geen mantelzorg krijgt en die verwacht dat niemand mantelzorg zal verlenen wanneer ze dat nodig hebben.

Bron: SCP (LHBO'14)

4.6 Samenvatting

De gezondheid, het welbevinden en het mantelzorgnetwerk van LHB-55-plussers is behoorlijk vergelijkbaar met dat van heteroseksuele leeftijdgenoten. Ze verschillen niet in levenstevredenheid, ervaren gezondheid, de mate waarin ze langdurige ziekten, aandoeningen of handicaps hebben of psychische problemen ervaren. Ook het beeld dat LHB-55-plussers een minder goed mantelzorgnetwerk hebben (Fredriksen-Goldsen en Muraco 2010; Den Heijer 2009; Van den Meerendonk et al. 2003), wordt maar deels bevestigd in dit onderzoek. De grote meerderheid verwacht dat iemand mantelzorg zal geven wanneer dat nodig is, en het aandeel dat dit niet verwacht (8%), is even groot als onder heteroseksuele 55-plussers. Wel ziet het mantelzorgnetwerk waarop LHB-55-plussers ver-

wachten een beroep te kunnen doen er iets anders uit. Aangezien ze vaker geen partner en kinderen hebben, worden deze personen minder vaak aangemerkt. Daar staat tegenover dat ze wel twee keer zo vaak verwachten dat vrienden of vriendinnen mantelzorg zullen verlenen.

LHB-55-plussers rapporteren vaker dan heteroseksuele leeftijdgenoten dat ze ooit suïcidale gedachten hebben gehad en suïcidepogingen hebben gedaan. Het is niet duidelijk of dit recentelijke ervaringen zijn of tot een (ver) verleden behoren.

De perceptie van de eigen levenssituatie ten opzichte van twintig jaar geleden is juist positiever bij LHB-55-plussers dan bij heteroseksuele 55-plussers. Of dit vooral iets zegt over een ongunstigere levenssituatie in een eerdere levensfase of over een vergrote weerbaarheid is niet te zeggen.

In algemene zin kunnen we concluderen dat de gezondheid, het welbevinden en het verwachte mantelzorgnetwerk van LHB-55-plussers geen reden tot zorg zijn. Daarbij merken we wel op dat deze steekproef vooral vitale 55-plussers bevatte. Of het welbevinden van meer zorgbehoevende en oudere mensen eveneens niet verschilt tussen LHB- en heteroseksuele ouderen, en of beide groepen daadwerkelijk net zo goed een beroep op mantelzorg kunnen doen in hun sociale kring is nog te bezien.

Er zijn binnen de groep LHB-55-plussers enkele risico- en beschermingsfactoren voor een verminderd welbevinden. LHB-55-plussers die een negatieve houding tegenover hun seksuele oriëntatie hebben, lopen meer risico op een verminderd welbevinden. Het meemaken van negatieve reacties is niet van invloed op hoe men het eigen leven beoordeelt, maar heeft wel effect op de psychische problemen in de vier weken voorafgaand aan het onderzoek, en de perceptie van de eigen levenssituatie ten opzichte van twintig jaar geleden. Negatieve reacties kunnen stress geven en ongewenste emoties met zich meebrengen, wat mogelijk geen impact heeft op hoe men het eigen leven als geheel beoordeelt, maar wel op het dagelijks welbevinden.

Terwijl in ander onderzoek blijkt dat biseksuele personen een lager welbevinden hebben dan lesbische en homoseksuele jongvolwassenen en werknemers (Barker et al. 2012; Dewaele et al. 2008; Jorm et al. 2002; Kuyper 2013; Kuyper 2015a), is een biseksuele oriëntatie in dit onderzoek geen duidelijke risicofactor. Verschillen tussen LHB-55-plussers worden meer verklaard door relatiestatus (wel of geen relatie hebben en de sekse van de relatiepartner) dan tot wie ze zich voelen aangetrokken.

In de literatuur komt vaak naar voren dat vooral de 70-plussers problemen kunnen ondervinden met een niet-heteroseksuele oriëntatie in vergelijking met LHB-70-minners, aangezien de oudste groep minder de vruchten heeft kunnen plukken van de groeiende maatschappelijke acceptatie van homoseksualiteit, emancipatieontwikkelingen en de seksuele revolutie (Butler 2004; Fredriksen-Goldsen en Muraco 2010; Heaphy et al. 2004). In dit onderzoek blijkt juist dat 55-69-jarige LHB's vaker rapporteerden ooit suïcidale gedachten te hebben (gehad) of een poging tot zelfdoding te hebben gedaan dan hun leeftijdgenoten, terwijl dit voor 70-plussers niet geldt. Binnen LHB-55-plussers rapporteert de jongere groep bovendien een lagere mate van levenstevredenheid en meer psychische problemen.

Tot slot valt op dat er geen sterk verband is tussen gendernonconformiteit en welbevinden.

Een minderheid van de LHB-55-plussers denkt dat de LHB-oriëntatie gevolgen heeft voor het krijgen van (mantel)zorg of voor contact met zorgprofessionals of medebewoners. Degene die negatieve reacties hebben gehad, hebben vaker het idee dat hun seksuele oriëntatie impact op het krijgen van (mantel)zorg zal hebben. Een kleine groep zou later graag in een speciale woonomgeving gericht op LHB-ouderen wonen. Een veel groter aandeel vindt homovriendelijkheid van ouderen-, verzorgings- of verpleeghuizen van belang en ziet graag aandacht voor informatieverstrekking aan zorgprofessionals en medebewoners.

Noten

- 1 Van de 29 personen antwoordden 28 dat ze denken dat het krijgen van (mantel)zorg hetzelfde is en dus niet gemakkelijker of moeilijker vanwege hun seksuele oriëntatie.
- 2 Mannen hebben vaker een seksegenoot als partner, terwijl vrouwen vaker een seksegenoot van de andere sekse als partner hebben (zie § 2.1).
- 3 Suïcide houdt verband met opleidingsniveau (Ten Have et al. 2011) en partnerstatus (Kposowa 2000). LHB- en heteroseksuele 55-plussers verschillen in partnerstatus en opleidingsniveau (zie hoofdstuk 1).
- 4 In hoofdstuk 3 zijn stapsgewijs achtergrondkenmerken en LHB-specifieke factoren in de regressie-modellen toegevoegd. Voor de aspecten die we in dit hoofdstuk bekijken, bleek dat alle gevonden relaties met achtergrondkenmerken nagenoeg hetzelfde bleven na toevoeging van de LHB-specifieke kenmerken. Daarom presenteren we hier alleen de volledige modellen, inclusief LHB-specifieke kenmerken.

5 Samenvatting en slotbeschouwing

In een tijd waarin het aandeel ouderen in Nederland snel groeit (Van Campen 2014) en waarin ons land een mogelijke transitie richting een participatiesamenleving doormaakt, is er veel politieke en maatschappelijke aandacht voor ouderen (Putters 2014; vws 2013). Kunnen ze nog goed meedoen? Zijn hun sociale netwerken voldoende toegerust om zo lang mogelijk zelfstandig te kunnen blijven wonen en niet eenzaam te worden? Vanuit het beleidsperspectief is het van belang om kwetsbare groepen in beeld te hebben. Lesbische, homoseksuele en biseksuele (LHB-) 55-plussers vormen mogelijk zo'n kwetsbare groep en daarom staan zij centraal in het huidige rapport. Het rapport gaat in op welke LHB-specifieke ervaringen LHB-55-plussers in Nederland hebben en hoe het is gesteld met hun sociale participatie, gezondheid, psychisch welbevinden en (mantel)zorgverwachting. Ook is er aandacht voor hun ervaringen in vergelijking met eerdere levensfasen. Daar waar mogelijk zijn de uitkomsten vergeleken met heteroseksuele 55-plussers.

De deelnemers aan dit onderzoek zijn geworven via een algemeen online panel. Eerdere studies wierven hun deelnemers via de LHB-gemeenschap (bv. via mailinglijsten van LHB-organisaties), maar onderzoek toont aan dat die wervingsmethode tot vertekende resultaten leidt (Kuyper et al. 2015): deelnemers rapporteren dan veel meer negatieve ervaringen, zijn meer open over hun oriëntatie, zijn minder vaak biseksueel en rapporteren meer gezondheidsproblemen. Aan een online panel zitten echter wat betreft representativiteit van de steekproef ook haken en ogen. Zo zijn bijvoorbeeld migranten ondervertegenwoordigd in panels en heeft niet iedereen (en zeker ouderen niet) toegang tot internet. Voor het huidige onderzoek zijn via het panel vooral vitale 55-plussers geworven. Bijna alle deelnemers wonen zelfstandig, slechts een klein deel maakt gebruik van mantelzorg en een ruime meerderheid ervaart de eigen gezondheid als goed. Dit rapport gaat dus vooral over relatief gezonde, vitale 55-plussers. De groep 55-plussers die niet zelfstandig woont, is niet in het onderzoek vertegenwoordigd, evenals de groep die al gebruikmaakt van (mantel)zorg. Oudere en ongezonde mensen zijn dus niet in de onderzoekspopulatie terechtgekomen.

De LHB-groep hebben we in dit rapport, in lijn met andere Nederlandse en buitenlandse studies, gedefinieerd aan de hand van hun aantrekking tot seksegenoten. Dat betekent niet dat men ook uiting aan die aantrekking geeft. Sterker nog: we zien dat een aanzienlijke minderheid zichzelf heteroseksueel benoemt en een partner van het andere geslacht heeft. Dat moet bij de interpretatie van de resultaten in het achterhoofd worden gehouden.

Verschillen tussen LHB- en heteroseksuele 55-plussers in sociale participatie en welbevinden

De huidige generatie 55-plussers is opgegroeid in een tijd dat acceptatie van homo- en biseksualiteit beduidend minder gunstig was in de samenleving dan nu het geval is.

Met die geschiedenis in het achterhoofd is het opvallend dat er veel meer overeenkomsten dan verschillen zijn op het gebied van sociale participatie, gezondheid en welbevinden tussen LHB- en heteroseksuele 55-plussers.

De sociale netwerken van LHB- en heteroseksuele 55-plussers zien er iets anders uit, maar zijn er geen indicaties dat het veel slechter (of beter) gaat met LHB- dan met heteroseksuele 55-plussers. Zo maken kinderen en/of een partner minder vaak deel uit van het sociale netwerk van LHB's, maar vrienden en vriendinnen des te vaker. In de literatuur worden deze sociale netwerken wel eens *families of choice* genoemd (Dewaele et al. 2011; Fredriksen-Goldsen en Muraco 2010; Riggle et al. 2008). LHB-55-plussers beoordelen de kwaliteit van de verschillende sociale relaties even goed als heteroseksuele 55-plussers, en ook de contactfrequentie met sociale relaties is hetzelfde. De enige uitzondering hierop vormt de kwaliteit van het contact met kinderen (heteroseksuele 55-plussers beoordelen dat iets positiever) en vrienden (LHB-55-plussers beoordelen dat iets positiever).

LHB-55-plussers hebben vaker contact met hun vrienden. Wel zijn LHB-55-plussers iets eenzamer dan heteroseksuele leeftijdgenoten, maar het gevonden verschil is klein. De mate van maatschappelijke participatie is hetzelfde voor wat betreft lidmaatschappen van verenigingen, maatschappelijke of politieke organisaties. Een aspect waarop de groepen wel verschillen is arbeidsongeschiktheid: LHB-55-plussers zijn ruim twee keer zo vaak arbeidsongeschikt (12% vs. 5%). Dit verschil blijft bestaan wanneer rekening wordt gehouden met andere achtergrondkenmerken. Ook in eerder onderzoek bleek dat LHB-ouderen vaker arbeidsongeschikt zijn (Van den Meerendonk et al. 2003). Over de redenen hiervoor is niets bekend.

De gezondheid en het welbevinden van LHB- en heteroseksuele 55-plussers is nagenoeg hetzelfde. Ze geven aan even tevreden te zijn met hun leven, ervaren dezelfde mate van (goede) gezondheid en belemmeringen en rapporteren evenveel psychische problemen in de vier weken voorafgaand aan het onderzoek. Wel hebben LHB-55-plussers vaker ooit suïcidale gedachten gehad (30%) en een poging tot zelfdoding gedaan (7%).

Als 55-plussers hun huidige leven in het licht van hun eerdere ervaringen bezien, dan beoordelen de LHB-respondenten hun situatie vaak positiever dan heteroseksuele respondenten. LHB-55-plussers hebben vaker dan heteroseksuele 55-plussers een positievere perceptie van hun huidige levenssituatie en omgang met problemen als hun wordt gevraagd dit te vergelijken met twintig jaar geleden. LHB-55-plussers is ook gevraagd hoe ze hun leven zouden vergelijken met dat van heteroseksuele leeftijdgenoten. Ongeveer een derde van de LHB-55-plussers zegt dat ze denken dat ze een moeilijker leven hebben gehad dan hun heteroseksuele leeftijdgenoten. Een even grote groep vindt dat ze in vergelijking met heteroseksuele seksegenoten van hun leeftijd beter met problemen kunnen omgaan en 40% geeft aan zich vrijer te voelen en een interessanter leven te hebben (gehad).

LHB-specifieke ervaringen

Niet alle aspecten van LHB-55-plussers zijn direct met de ervaringen van heteroseksuele leeftijdgenoten te vergelijken. Ervaringen zoals negatieve bejegening op basis van seksu-

ele oriëntatie of afwegingen hier al dan niet open over te zijn, spelen alleen een rol bij LHB's. Dit noemen we in dit rapport 'LHB-specifieke ervaringen'.

Van de LHB-55-plussers is 31% naar niemand open over de LHB-oriëntatie. Volledige geslotenheid over de seksuele oriëntatie hangt sterk samen met relatiestatus.

LHB-55-plussers met een partner van dezelfde sekse zijn bijna altijd wel naar iemand open, terwijl geslotenheid naar bijna iedereen gangbaar is onder LHB-55-plussers met een partner van de andere sekse. De groep die naar niemand open is over de LHB-oriëntatie vindt vaker dat het eigen leven ten opzichte van heteroseksuele leeftijdgenoten van dezelfde sekse moeilijker is (geweest), maar ze zijn niet eenzamer en hebben niet meer mentale problemen, enzovoort.

De meeste LHB-55-plussers hebben een positieve houding tegenover hun seksuele oriëntatie. Toch is een behoorlijke groep niet helemaal op zijn of haar gemak. Ze schamen zich bijvoorbeeld voor hun gevoelens of voelen zich ongelukkig bij de gedachte aan hun seksuele oriëntatie. In de literatuur wordt dit 'geïnternaliseerde homonegativiteit' genoemd. LHB-55-plussers met een biseksuele oriëntatie en die een relatie met iemand van de andere sekse hebben, rapporteren een hogere mate van geïnternaliseerde homonegativiteit. Een negatieve houding ten opzichte van de eigen seksuele oriëntatie hangt duidelijk samen met een verminderd welbevinden. Het ligt voor de hand om te veronderstellen dat een negatieve kijk op de eigen seksuele oriëntatie impact heeft op het welbevinden, al zou het ook kunnen zijn dat mensen die in het algemeen minder positief in het leven staan ook vaker problemen hebben om hun seksuele oriëntatie te aanvaarden.

Een kleine groep van de LHB-55-plussers heeft in de twaalf maanden voorafgaand aan het onderzoek te maken gehad met negatieve reacties vanwege de seksuele oriëntatie (12%). Het aandeel dat zich vanwege de seksuele oriëntatie regelmatig of vaak aanpast in gedrag, uiterlijk of door het mijden van specifieke plekken is ook niet groot (15%). Degenen die wel negatieve reacties hebben gehad, lopen meer risico op eenzaamheid, ervaren meer psychische problemen, hebben verhoudingsgewijs een negatievere kijk op hun levenssituatie ten opzichte van twintig jaar geleden en zijn minder positief gestemd over (mantel)zorg in de toekomst. Negatieve reacties krijgen op een minderheidsstatus komt ook uit de literatuur naar voren als belangrijke risicofactor voor het welzijn (Meyer 2003; Schmitt et al. 2014). Eerdere ervaringen met stigmatisering kunnen LHB-55-plussers bovendien zorgelijker of sceptischer stemmen over de toekomst als zorgbehoevende (Fredriksen-Goldsen en Muraco 2010).

Naast de risicowerking van geïnternaliseerde homonegativiteit en homonegativiteit geuit door anderen vonden we ook een beschermende factor die specifiek voor LHB's geldt: sociale contacten met andere LHB's. Degenen die hierin meer actief zijn, schatten in dat hun leven vrijer en interessanter is dan dat van hun heteroseksuele leeftijdgenoten en dat ze beter met problemen kunnen omgaan. Ook is de houding naar de eigen seksuele oriëntatie vaker positiever geworden in de afgelopen twintig jaar als men vaker naar LHB-specifieke bijeenkomsten gaat of LHB-specifieke tijdschriften/websites leest. Het deel uitmaken van LHB-netwerken is het enige aspect waarop we – na correctie voor andere kenmerken –

nog steeds grote verschillen vinden tussen mannen en vrouwen: mannen mengen zich meer in de LHB-wereld.

Verwachtingen omtrent (mantel)zorg

LHB-ouderen die gebruikmaken van (mantel)zorg en LHB-ouderen in instellingen zijn in dit onderzoek grotendeels buiten beeld gebleven. De vraag of het schrikbeeld – dat maatschappelijke organisaties en LHBT-belangenorganisaties soms schetsen – dat LHB-ouderen ‘terug de kast in gaan’ wanneer ze zorgbehoevend zijn op grote schaal voorkomt, kan daarom niet goed worden beantwoord.

De huidige generatie LHB-55-plussers die nog niet van zorg afhankelijk is, ziet de toekomst zonnig in. Een grote meerderheid verwacht dat iemand hun mantelzorg zal geven als dat nodig is. Het aandeel dat verwacht dat niemand dat zal doen, ligt gelijk aan dat aandeel onder heteroseksuele 55-plussers (8%). Wel ziet het mantelzorgnetwerk waarop LHB-55-plussers verwachten een beroep te kunnen doen er iets anders uit. Zij merken partners en kinderen minder vaak aan als mogelijke mantelzorgers en verwachten veel vaker dat vrienden de mantelzorg voor hun rekening nemen. Dit reflecteert de andere samenstelling van hun sociale netwerk (vaker single, vaker kinderloos, meer vrienden).

In het geval dat LHB-55-plussers moeten verhuizen naar een verzorgings- of verpleeghuis, verwacht ongeveer 10% dat zorgprofessionals niet goed kunnen omgaan met hun LHB-oriëntatie of dat ze minder goede zorg zullen krijgen. Een grotere groep is bang dat medebewoners er niet goed mee kunnen omgaan. Zo is ongeveer 20% van de LHB-55-plussers bang te worden uitgesloten door medebewoners. De behoefte aan LHB-specifieke verzorgings- en verpleeghuizen is gering bij de LHB-deelnemers. Men ziet liever dat er aandacht voor seksuele diversiteit is in ouderen-, verzorgings- en verpleeghuizen, zoals het verstrekken van informatie over homo- en bisexualiteit aan personeel en bewoners.

Sociaaldemografische verschillen

Net zoals er meer overeenkomsten dan verschillen zijn tussen LHB- en heteroseksuele 55-plussers, zijn er ook meer overeenkomsten dan verschillen tussen sociaaldemografische groepen. Dat geldt voor mannen en vrouwen, voor hoger- en lageropgeleiden, voor homo- en biseksuelen, voor degenen met en zonder kinderen, voor stadsbewoners en degenen in de dorpen en voor religieuzen en niet-religieuzen. Dit is in sommige gevallen opvallend. Zo komen biseksuele personen in andere onderzoeken vaak als risicogroep naar voren als ze worden vergeleken met homoseksuele of lesbische deelnemers (Barker et al. 2012; Dewaele et al. 2008; Jorm et al. 2002; Kuyper 2013; Kuyper 2015a). In ons onderzoek zijn er echter geen verschillen tussen 55-plussers met een biseksuele en homoseksuele aantrekkings voor wat betreft eenzaamheid, levenstevredenheid, psychische problemen en mantelzorgverwachting. Of dit door de onderzoeksmethode komt (bv. het gebruik van een panel voor de werving) of dat het onderscheid tussen een homo- en biseksuele oriëntatie op latere leeftijd minder relevant is, is niet bekend.

Het enige sociaaldemografische kenmerk waarop we een aantal verschillen zien, is leeftijd. LHB-70-plussers zijn minder vaak open over hun oriëntatie, hebben een negatievere

houding ten opzichte van hun eigen gevoelens en maken minder deel uit van de LHB-wereld. Daarentegen verschillen ze in de rapportage van psychische problemen en suïcide minder vaak van hun heteroseksuele leeftijdgenoten dan dat LHB-70-minners van hun leeftijdgenoten verschillen. Juist het welbevinden van de LHB-70-minners steekt in negatieve zin af. Hoe kunnen we dit duiden? Het is belangrijk om op te merken dat het hier om zelfrapportage gaat. We kunnen niet uitsluiten dat 70-plussers minder bereid zijn om te rapporteren over gevoelige problemen in het mentaal welbevinden of suïcide. Ook was in het onderzoek de groepsomvang van 70-plussers kleiner, waardoor eventuele verschillen tussen LHB en heteroseksuele personen minder goed waar te nemen zijn. Er zijn echter ook inhoudelijke verklaringen denkbaar. De 70-minners zijn opener over hun gevoelens voor seksegenoten en krijgen hier ook vaker negatieve reacties op. Daarnaast zijn ze opgegroeid na de seksuele revolutie, wat er mogelijk toe leidt dat ze zich minder willen neerleggen bij non-acceptatie en stigmatisering en hier meer stress van ervaren. Misschien is de groep 70-plussers meer berustend in de minderheidspositie die ze hebben. Ze hebben zelf ook meer moeite met hun seksuele oriëntatie, maar ondervinden minder stress als gevolg van negatieve LHB-specifieke ervaringen.

Aandachtspunten

De boodschap van dit rapport is overwegend positief. LHB-55-plussers vormen in vergelijking met hun heteroseksuele leeftijdgenoten geen kwetsbare groep op terreinen zoals sociale participatie, gezondheid en verwachtingen omtrent (mantel)zorg. Met deze positieve boodschap moet echter een aantal zaken die aandacht behoeven niet uit het zicht verdwijnen.

Ten eerste zijn er twee aspecten waarop LHB- en heteroseksuele 55-plussers wel degelijk verschillen en in het nadeel van de LHB-groep, namelijk arbeidsongeschiktheid en suïcidaliteit. Beide zaken kunnen betrekking op ervaringen in eerdere levensfasen hebben. Hoewel we niet precies weten waardoor de arbeidsongeschiktheid wordt veroorzaakt, zou het kunnen dat deze van psychische aard is. Het is mogelijk dat deze arbeidsongeschiktheid is ontstaan in de tijd dat de Algemene wet gelijke behandeling nog niet was ingevoerd en LHB's nog veel met discriminatie en uitsluiting te maken kregen. De arbeidsongeschiktheid kan ook samenhangen met chronische ziekten; denk bijvoorbeeld aan hiv, maar ook aan leefstijlgerelateerde ziekten (zoals middelengebruik) die onder LHB's relatief veel voorkomen (Rosario et al. 2014). Hetzelfde geldt voor het verhoogde aandeel in het denken aan suïcide en het hebben gedaan van een suïcidepoging. Dat kunnen gedachten en ervaringen uit het verleden zijn, maar deze kunnen uiteraard ook meer recent hebben plaatsgevonden. Hoe dan ook, de verhoogde suïcidaliteit onder LHB-deelnemers is in lijn met eerdere SCP-onderzoeken naar bijvoorbeeld LHB-jongeren en de brede groep LHB-volwassenen (Keuzenkamp et al. 2012; Kuypers 2015a) en een grote internationale onderzoeksbasis (bv. Mustanski et al. 2014; Plöderl et al. 2013). Verdiepend onderzoek op dit terrein onder LHB's naar het hoe, wat, wanneer en waarom van deze gedachten en pogingen is ons inziens dan ook gewenst.

Een tweede aspect is van belang met het oog op debatten over de mogelijke participatie-samenleving waarin steeds meer van eigen zorgnetwerken wordt verwacht (Putters 2014; vws 2013). Dit aspect is de toereikendheid van de mantelzorgnetwerken van ouder wordende LHB's. LHB-55-plussers denken even vaak te kunnen rekenen op mantelzorg als hun heteroseksuele leeftijdgenoten, maar ze rekenen daarbij wel op andere sociale contacten. Terwijl heteroseksuele 55-plussers partners en kinderen vaker aanduiden als potentiële mantelzorgers, geven LHB's vaker aan op hun vrienden te rekenen. De vraag is of dat zorgpotentieel van vrienden in daadwerkelijk nodige zorg omgezet zal worden als het moment daar is. Er zijn redenen om aan te nemen dat dit niet zo is. Uit onderzoek naar mantelzorg komt naar voren dat vrienden geneigd zijn een ander type hulp te bieden, minder tijd investeren in mantelzorg en ook minder geneigd zijn om daadwerkelijk zorg te gaan verlenen (De Boer et al. 2009; Broese van Groenou 2011; Broese van Groenou en Van Tilburg 2007; Egging et al. 2011; Hoefman 2009). Vrienden, kinderen en partners wijken niet af in de hoeveelheid emotionele steun die ze willen geven, maar vrienden leveren wel minder vaak dan bijvoorbeeld kinderen of een partner persoonlijke verzorging of administratieve hulp. Als er zorg wordt verleend, dan geven partners ook meer uren zorg, gevolgd door kinderen en op de laatste plaats vrienden. Kinderen bieden ook vaker hulp in situaties met een zwaardere taakomvang. Aan de andere kant kan het bij LHB-ouderen die hulp nodig hebben juist anders uitpakken. Voor het wel of niet verlenen van mantelzorg maakt ook de kwaliteit van de relatie uit en hoe vaak men contact heeft. LHB-55-plussers scoren in dat opzicht beter dan hun heteroseksuele leeftijdgenoten: zij zien hun vrienden vaker en beoordelen de relatie ook positiever. Misschien kunnen ouder wordende LHB's eerder op hun vrienden terugvallen bij een zorgbehoefte dan hun heteroseksuele leeftijdgenoten. Hun vrienden fungeren al lange tijd als *family of choice* en misschien is dat ook in tijden van tegenspoed het geval. Aan de andere kant: de vrienden van LHB-ouderen zijn mogelijk zelf ook al wat ouder, waardoor het bieden van zorg moeilijker wordt. Kortom, we kunnen op dit moment niet aangeven of de verwachtingen omtrent (mantel)zorg voor LHB- en heteroseksuele ouderen reëel zijn en welke groep er mogelijk minder op mantelzorg kan rekenen in de toekomst.

Tot slot is het van belang om in het achterhoofd te houden dat dit onderzoek betrekking heeft op een vitale groep 55-plussers. Deze groep is weliswaar bezig met de tweede helft van het leven en hun leven heeft zich (deels) in andere tijden afgespeeld, maar het betreft niet een groep die al van zorg afhankelijk is of niet meer thuis kan wonen. Voor deze groep spelen mogelijk andere kwesties. Op dit moment is het SCP-onderzoek 'Ouderen in instellingen II' in uitvoering. In dit onderzoek zijn ook vragen over seksuele oriëntatie opgenomen. Dit biedt (bij voldoende respons) mogelijk zicht op de situatie van LHB-ouderen in instellingen, en ook op de houding van medebewoners en personeel over LHB-zaken.

Tot slot

Uit eerder Nederlands onderzoek naar LHB-55-plussers kwam vooral een beeld naar voren dat zij meer risico lopen op negatieve of ongunstigere ervaringen dan heteroseksuele

leeftijdgenoten (Van den Meerendonk et al. 2003; Schuyf 1996). Dit werd verklaard vanuit het perspectief dat LHB-ouderen zijn opgegroeid en leven in een samenleving waarin de sociale acceptatie homoseksualiteit lager was, waardoor hun leven moeilijker is geweest dan dat van heteroseksuele leeftijdgenoten. Internationaal onderzoek wees er al op dat dit beeld bijstelling behoeft en moet worden herzien (Fredriksen-Goldsen en Muraco 2010; Heaphy et al. 2004). Dat lijkt ook te gelden voor het beeld over LHB-55-plussers in Nederland. De LHB-55-plussers die aan dit onderzoek meededen, waren over het algemeen niet slechter af dan hun heteroseksuele leeftijdgenoten. De discrepantie met eerder onderzoek kunnen we door verschillende factoren verklaren. Ten eerste waren eerdere onderzoeken gebaseerd op deelnemers die via LHB-kanalen (zoals adressenlijsten of verenigingen) geworven werden. Dat leidt tot een hogere prevalentie van problematiek (Kuyper et al. 2015). Ten tweede is in dit onderzoek meer ruimte voor mogelijke positieve gevolgen van het ouder worden als LHB. Buitenlandse studies laten zien dat juist gestigmatiseerde groepen zoals LHB-ouderen door het leren omgaan met hun gestigmatiseerde seksuele oriëntatie vaardigheden opdoen die hen in staat stellen om ook andere nare gebeurtenissen beter te trotseren (Herrick et al. 2014). Zo laten verschillende studies zien dat LHB-ouderen beter zijn in het accepteren van de minder leuke kanten van ouder worden (Addis et al. 2009; Brotman et al. 2003; Fredriksen-Goldsen en Muraco 2010; Friend 1990; Orel 2004; Riggle et al. 2008). Een voorbeeld hiervan is het leren omgaan met het verlies van contacten als gevolg van een *coming out*. Dat helpt bij het omgaan met het verlies als gevolg van ouderdom. Kortom, het proces van accepteren van de eigen gestigmatiseerde LHB-oriëntatie helpt bij het ontwikkelen van adaptieve copingstrategieën voor het omgaan met de vooroordelen die bij het ouder worden horen (Orel 2004). Dat zien we ook terug in de Nederlandse cijfers: LHB-55-plussers lijken hun persoonlijke emancipatieproces te hebben vormgegeven en geven aan dat ze denken dat hun leven moeilijker is geweest dan dat van heteroseksuele leeftijdgenoten, maar dat ze ook een interessanter leven hebben gehad en nu beter met problemen kunnen omgaan. Ook is, in vergelijking met eerder onderzoek, door het uitschakelen van de vertekening die optreedt als deelnemers uit de LHB-gemeenschap worden geworven, een aanzienlijk deel van de huidige steekproef weliswaar LHB in termen van aantrekking, maar niet in termen van zelfidentificatie of partnerkeuze. De groepen LHB- en heteroseksuele ouderen overlappen in dat opzicht meer dan in eerdere studies het geval was. Tot slot is het van belang om te beseffen dat onderzoek naar LHB-ouderen aan twee maatschappelijke fluctuaties onderhevig is: het maatschappelijke beeld en de participatie van 55-plussers verandert en het maatschappelijke beeld en de participatie van LHB's verandert. Zo werken mensen tegenwoordig (verplicht) langer door, blijft men langer gezond en is de wettelijke gelijkheid van LHB's en heteroseksuelen en de houding ten opzichte van seksuele minderheden sterk verbeterd en het beleid geïntensifieerd (Harbers et al. 2013; Kuyper 2015b; Pommer en Van der Torre 2013). Beide groepen zijn in beweging en daardoor is 55 jaar of ouder en LHB zijn anno 2015 iets anders dan ten tijde van eerdere onderzoeken in 1995 of 2003.

Summary and discussion

The over-55s and sexual orientation Experiences of older lesbian, gay, bisexual and heterosexual people

At a time when the share of older people in the Dutch population is growing rapidly (Van Campen 2014), and when the Netherlands may be moving towards becoming a 'participation society', the older generation is attracting a good deal of attention from politicians and society (Putters 2014; vws 2013). Are they still able to participate fully in society? Are their social networks adequately equipped to enable them to continue living independently for as long as possible and prevent them from becoming lonely? From a policy perspective, it is important not to lose sight of vulnerable groups. Lesbian, gay and bisexual (LGB) people aged over 55 may be such a vulnerable group, and are the focus of this report. The report describes the LGB-specific experiences of LGB over-55s in the Netherlands and their situation in terms of social participation, health status and mental well-being and their expectations as regards (formal or informal) care. The report also looks at their experiences compared with earlier life phases. Where possible, the findings are compared with the experiences of heterosexual over-55s.

The participants in this study were recruited from a general online panel. Earlier studies have recruited participants from the LGB community (e.g. via mailing lists of LGB organisations), but research has shown that this recruitment method leads to distortion of the results (Kuyper et al. 2015): participants report far more negative experiences, are more open about their sexual orientation, are less often bisexual and report more health problems. On the other hand, there are issues with the representativeness of the sample when using an online panel. For example, migrants are underrepresented on panels and not everyone (and especially older people) has access to the Internet. The participants recruited for the present study were mainly vital over-55s: almost all participants were living independently in the community, only a small proportion were in receipt of informal care and a large majority perceived their own health as good. Consequently, this report mainly describes the situation for relatively healthy and vital over-55s. People aged over 55 who do not live independently are not represented in the study, and nor are those who are already using formal or informal care. Older and unhealthy people were therefore not included in the study population.

In line with other Dutch and international studies, in this report we define LGBs on the basis of their attraction to members of the same sex. This does not mean that they actually give expression to that attraction. A sizeable minority describe themselves as heterosexual and have a partner of the opposite sex. This needs to be borne in mind when interpreting the results.

Differences in social participation and well-being of LGB and heterosexual over-55s
 The present generation of over-55s grew up in a time when homosexuality and bisexuality were much less widely accepted in society as they are today. Given that background, it is striking that there are far more correspondences than differences between LGB and heterosexual over-55s as regards social participation, health status and well-being.

The social networks of LGB and heterosexual over-55s are different, but there are no indications that LGBs are in a worse (or better) position than their heterosexual peers.

For example, the social networks of LGBs less often contain children and/or a partner, but more often include friends. The literature sometimes describes these social networks as *families of choice* (Dewaele et al. 2011; Fredriksen-Goldsen & Muraco 2010; Riggle et al. 2008). LHB over-55s rate the quality of their different social relations just as highly as their heterosexual counterparts, and have the same contact frequency with those relations.

The only exception is the quality of the contact with children (which heterosexual over-55s rate slightly more positively) and friends (which LGB over-55s rate slightly more positively). LGB over-55s have more contact with their friends; although they are nonetheless slightly more lonely than their heterosexual peers, the difference in loneliness is small.

The degree of social participation is the same in terms of memberships of associations, civil-society or political organisations. One aspect on which the two groups do differ is incapacity for work: LGB over-55s are unfit for work more than twice as often (12% versus 5%). This difference remains after controlling for other background characteristics. Earlier research has also produced the same finding (Van den Meerendonk et al. 2003). Nothing is known about the reasons for this.

The health and well-being of LGB and heterosexual over-55s is virtually identical. They report that they are satisfied with their lives, experience the same degree of (good) health and impairments and report the same degree of psychological problems in the four weeks prior to the study. LGB over-55s do more often report that they have at some time had suicidal thoughts (30%) and attempted suicide (7%).

When asked to view their lives in the light of early experiences, over-55 LGB respondents often rate their situation more positively than heterosexual respondents. LGB over-55s more often take a positive view than their heterosexual peers of their present life situation and how they deal with problems when asked to compare this with 20 years ago. LGB over-55s were also asked how they would compare their lives with those of their heterosexual counterparts. Roughly a third thought they had had more difficult lives than their heterosexual peers. Roughly the same proportion thought they are able to deal with problems better than heterosexuals of the same sex and age and 40% said they feel freer and have (had) a more interesting life.

LGB-specific experiences

Not all aspects of the lives of LGB over-55s can be directly compared with the experiences of heterosexuals in the same age group. Experiences such as negative treatment by others based on their sexual orientation, or the decision on whether or not to be open about

that orientation, are for example only relevant for LGBs. In this report we use the term 'LGB-specific experiences' for this.

Some 31% of LGB over-55s do not come out to anyone about their sexual orientation. Being completely closed about their sexual orientation is closely associated with relationship status: LGB over-55s with a same-sex partner are almost always open to someone about their orientation, whereas virtually all those with a partner of the opposite sex keep their orientation secret. Those who are not open to anyone about their LGB orientation more often feel that their lives are or have been more difficult than those of heterosexual peers of the same sex, but they are not any more lonely, do not have more mental problems, and so on.

Most LGB over-55s have a positive attitude towards their own sexual orientation. Yet there is a sizeable group who are not entirely at ease, for example feeling ashamed of their feelings or being unhappy about their sexual orientation. This is described in the literature as 'internalised homonegativity'. LGB over-55s with a bisexual orientation who are in a relationship with someone of the opposite sex report higher levels of internalised homonegativity. There is a clear association between a negative attitude to one's own sexual orientation and reduced well-being. It is logical to assume that a negative view of one's own sexual orientation has an impact on well-being, though it might also be the case that people who are less positive in their lives in general also more often have difficulty in accepting their sexual orientation.

A small group of LGB over-55s in our study had experienced negative reactions on account of their sexual orientation during the 12 months preceding the study (12%). The percentage who had regularly modified their behaviour or appearance or avoided specific locations because of their sexual orientation is also not large (15%). Those who have experienced negative reactions are more at risk of loneliness, experience more psychological problems, have a relatively negative view of their life situation compared with 20 years ago and are less optimistic about formal and informal care in the future. Receiving negative reactions to a minority status is also shown in the literature to be an important risk factor for well-being (Meyer 2003; Schmitt et al. 2014). Earlier experiences with stigmatisation can moreover make LGB over-55s more worried or sceptical about the future if they should need care (Fredriksen-Goldsen & Muraco 2010).

In addition to the risks posed by internalised homonegativity and homonegativity expressed by others, there is also a protective factor that applies specifically for LGBs, namely social contacts with other LGBs. Those who engage more actively in those contacts rate their lives as freer and more interesting than those of their heterosexual peers, and also believe that they are better able to deal with problems. Those who more often go to LGB-specific gatherings or read LGB-specific magazines or websites have also developed a more positive attitude to their own sexual orientation over the last 20 years. Being part of LGB networks is the only aspect where – after controlling for other characteristics – we still find greater differences between men and women: men engage more with the LGB world.

Expectations concerning formal/informal care

This study largely ignored older LGBs who are already using formal or informal care and those living in institutions. The question of whether the nightmare scenario – as sometimes posited by civil-society organisations and LGB interest groups – of older LGBs going ‘back into the closet’ when they develop a need for care occurs on a wide scale, is therefore one to which we are unable to give a satisfactory answer.

The present generation of LGB over-55s who are not yet dependent on care are optimistic about the future. A large majority believe that someone will provide them with informal care when they need it. The percentage who expect that no one will do anything for them is the same as among heterosexual over-55s (8%). The informal care network that LGB over-55s think they will be able to rely on is however slightly different from that of their heterosexual peers: they less often denote partners and children as potential informal carers and much more often think that friends will provide the informal care they need. This reflects the different composition of their social networks (more often single, more often childless, more friends).

If LGB over-55s should need to move into a residential care or nursing home, roughly 10% believe that care professionals will have difficulty dealing with their LGB orientation, or that they will receive less good care. A larger group is afraid that fellow residents will have difficulty with their sexual orientation. Roughly 20% are afraid of being excluded by fellow residents. The demand for LGB-specific care and nursing homes is low among the LGB participants in this study. They would prefer to see attention for sexual diversity in retirement, care and nursing homes, such as the provision of information about homosexuality and bisexuality to staff and residents.

Sociodemographic differences

Just as there are more correspondences than differences between LGB and heterosexual over-55s, so there are also more correspondences than differences between sociodemographic groups. This applies for men and women, people with a higher and lower education level, gays and bisexuals, people with and without children, city-dwellers and those living in villages and religious and non-religious people. In some cases this is striking. For example, in other research bisexuals often emerge as an at-risk group when compared with homosexual or lesbian participants (Barker et al. 2012; Dewaele et al. 2008; Jorm et al. 2002; Kuyper 2013; Kuyper 2015a). In our study, however, we found no differences between over-55s with a bisexual or homosexual attraction in terms of loneliness, life satisfaction, psychological problems and expectations regarding informal care. Whether this is due to our research method (e.g. the use of a panel to recruit participants) or the fact that the distinction between homosexual and bisexual orientation is less relevant in older people, is unknown.

The only sociodemographic characteristic where we do find a number of differences is age. LGBs aged 70 and over are less often open about their sexual orientation, have a more negative attitude towards their own feelings and less often engage with the LGB world. On the other hand, they less often differ from their heterosexual peers in reporting men-

tal health problems and suicidal tendencies than younger LGBs differ from their peers. In fact, the well-being of LGBs aged under 70 stands out in a negative sense. How can this be explained? It is important to note that these findings are based on self-report, and the possibility cannot be ruled out that those aged over 70 are less willing to report on sensitive problems in relation to mental well-being or suicide. Moreover, the number of over-70s in our study was smaller, which means that any differences between LGB and heterosexual respondents were less readily observed. Substantive explanations are however also possible. People aged under 70 are more open about their same-sex feelings and also more often receive negative reactions to those feelings. They also grew up after the sexual revolution, which may mean they are less willing to accept rejection and stigmatisation, in turn causing them more stress. Those aged over 70 may be more accepting of their position as a minority. They themselves also have more difficulty with their sexual orientation, but suffer less stress from negative LGB-specific experiences.

Points for attention

The message in this report is a predominantly positive one. Compared with their heterosexual peers, LGBs aged 55 and over are not a vulnerable group in areas such as social participation, health and expectations in relation to formal or informal care. However, there are a number of caveats to this positive message which warrant attention.

First, there are two aspects in which LGB and heterosexual over-55s do differ, and to the detriment of the LGB group: incapacity for work and suicidal tendencies. Both aspects may be related to experiences in earlier phases of life. Although we do not know precisely what causes the increased incapacity for work, it may be that it is related to mental health issues. It is possible that this incapacity for work arose at a time when the Dutch Equal Treatment Act had not yet been implemented and LGBs were still subject to a great deal of discrimination and exclusion. The incapacity for work may also be related to chronic diseases, for example HIV, but also illnesses related to lifestyle (such as substance use) which are relatively common among LGBs (Rosario et al. 2014). The same applies for the higher proportion who have thought about and/or attempted suicide. These may be thoughts and experiences from the past, but could of course also have occurred more recently. In any event, the increased suicidal thoughts and tendencies among LGB participants in the study are in line with the findings of earlier SCP studies, for example on young LGBs and the wider group of LGB adults (Keuzenkamp et al. 2012; Kuyper 2015a), as well as a large international research base (e.g. Mustanski et al. 2014; Plöderl et al. 2013). Further research among LGBs to investigate the how, what, when and why of these thoughts and attempts is therefore desirable in our view.

A second aspect that is important in view of the debates about a possible move to a 'participation society' in which more and more is expected from people's own care networks (Putters 2014; vws 2013) is the adequacy of the informal care networks of older LGBs. LGBs aged over 55 believe they will be able to rely on informal care just as often as their heterosexual peers, but that reliance is focused on different social contacts. While heterosexual over-55s more often identify partners and children as potential informal carers, LGBs more

often say they will rely on friends. The question then is whether this 'care potential' of friends will actually be converted into the necessary care if and when the time comes. There are reasons to think that this may not be the case. Research on informal care shows that friends are inclined to offer a different type of help, invest less time in informal care and are also less inclined actually to provide care (De Boer et al. 2009; Broese van Groenou 2011; Broese van Groenou & Van Tilburg 2007; Egging et al. 2011; Hoefman 2009). There is no difference between friends, children and partners in the amount of emotional support they are willing to give, but friends less often provide personal care or administrative help than children or a partner, for example. And when care is provided, partners also give more hours of care, followed by children and friends in last place. Children also offer help more often in situations requiring more intensive care. On the other hand, the situation can turn out quite differently for older LGBs who need help. The quality of relationships and frequency of contact are also relevant for whether or not informal care is provided, and LGB over-55s score better in this respect than their heterosexual peers: they see their friends more often and rate their relationships with them more positively. It may therefore be that older LGBs will be better able to rely on their friends than their heterosexual peers if and when they require care. Their friends have for a long time functioned as a *family of choice*, and this may also hold in more difficult times. On the other hand, the friends of older LGBs may themselves also be growing older, and may therefore find it more difficult to provide care. In short, we cannot say at this juncture whether the expectations of older LGBs and heterosexuals as regards informal care are realistic, nor which group may be less able to rely on informal care in the future.

Finally, it is important to bear in mind that this study describes a group of vital over-55s. This group may have embarked on the second half of their lives, and may have lived their lives (in part) in other times, but they are not a group who are already dependent on care or who are no longer able to live at home. Different issues may be at the forefront for this group. The second SCP study on older people living in residential care (*Ouderen in instellingen II*) is currently under way, and also includes questions about sexual orientation. Provided the response rate is sufficient, this may offer an insight into the situation of older LGBs living in care and nursing homes, as well as into the attitudes of fellow residents and staff towards LGB issues.

Conclusion

One of the main findings in earlier research on LGBs aged 55 and over is that they are at greater risk of negative or more unfavourable experiences than their heterosexual peers (Van den Meerendonk et al. 2003; Schuyf 1996). This has been explained from the perspective that older LGBs grew up and lived in a society where there was less social acceptance of homosexuality than today, making their lives more difficult than those of their heterosexual peers. International research has already shown that this image needs to be revisited and revised (Fredriksen-Goldsen & Muraco 2010; Heaphy et al. 2004). The same appears to apply for perceptions about LGB over-55s in the Netherlands: those who took part in this study were generally no worse off than their heterosexual peers. Several factors enable us

to explain the discrepancy compared with earlier research. First, earlier studies were based on participants recruited via LGB channels (such as mailing lists or LGB associations). This leads to a higher prevalence of problems (Kuyper et al. 2015). Second, there was more scope in this study for the potentially positive consequences of growing older as an LGB. International studies have shown that stigmatised groups such as older LGBs, by learning to deal with their stigmatised sexual orientation, acquire skills that enable them to better withstand other unpleasant events (Herrick et al. 2014). For example, several studies show that older LGBs are more accepting of the less enjoyable aspects of growing older (Addis et al. 2009; Brotman et al. 2003; Fredriksen-Goldsen & Muraco 2010; Friend 1990; Orel 2004; Riggle et al. 2008). An example of this is learning to deal with the loss of contacts as a result of coming out. This experience helps them to deal with loss due to ageing. In short, the process of accepting their own stigmatised LGB orientation helps them to develop adaptive coping strategies for dealing with the prejudices that are associated with growing older (Orel 2004). This is also reflected in the Dutch figures: LGB over-55s appear to have shaped their personal emancipation process and report that, while they feel their lives have been more difficult than those of their heterosexual peers, they have also had more interesting lives and are now better able to deal with problems. Compared with earlier research, eliminating the distortion that occurs when participants are recruited from the LGB community means that, whilst a substantial proportion of our study sample are LGB in terms of their sexual attractions, this is not reflected in their self-identification or partner choice. In this regard, there is more overlap between older LGBs and heterosexuals than in earlier studies. Finally, it is important to realise that research on older LGBs is subject to two societal variables: the social perception and participation of the over-55s is changing, and so is the social perception and participation of LGBs. For example, people today (are required to) continue working for longer, and also remain healthy for longer, and the legally enshrined equality of LGBs and heterosexuals, as well as attitudes to sexual minorities, have greatly improved, while policy in this area has intensified (Harbers et al. 2013; Kuyper 2015b; Pommer & Van der Torre 2013). Both groups are undergoing change, and as a consequence, being aged 55 or older and LGB is a different proposition in 2015 that it was at the time of earlier studies dating from 1995 or 2003.

Literatuur

- Addis, S., M. Davies, G. Greene, S. MacBride-Stewart en M. Shepherd (2009). The health, social care and housing needs of lesbian, gay, bisexual and transgender older people: a review of the literature. In: *Health and Social Care in the Community*, jg. 17, nr. 6, p. 647-658.
- Baams, L. (2014). *Blooming Sexuality. A biopsychosocial perspective on adolescent romantic and sexual development* (proefschrift). Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Balsam, K.F. en J.J. Mohr (2007). Adaptation to sexual orientation stigma: A comparison of bisexual and lesbian/gay adults. In: *Journal of Counseling Psychology*, jg. 54, nr. 3, p. 306-319.
- Barker, M., C. Richards, R. Jones, H. Bowes-Catton, T. Plowman, J. Yockney en M. Morgan (2012). *The bisexuality report: bisexual inclusion in LGBT equality and diversity*. Geraadpleegd op 13 augustus 2015 via <http://www.bisexualindex.org.uk/uploads/Main/TheBisexualityReport.pdf>.
- Bergen, D.D. van, H.W.M. Bos, J. van Lisdonk, S. Keuzenkamp en T.G.M. Sandfort (2013). Victimization and suicidality among Dutch lesbian, gay and bisexual youth. In: *American Journal of Public Health*, jg. 103, nr. 1, p. 70-72.
- Beusekom, G. van, L. Baams, H.M.W. Bos, G. Overbeek en T.G.M. Sandfort (nog te verschijnen). Gender nonconformity, homophobic peer victimization, and mental health: How same-sex attraction and biological sex matter. In: *The Journal of Sex Research*.
- Boer, A. de, en M. de Klerk (2013). *Informeel zorg in Nederland. Een literatuurstudie naar mantelzorg en vrijwilligerswerk in de zorg*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Boer, A. de, M. Broese van Groenou en J. Timmermans (2009). *Mantelzorg. Een overzicht van de steun van en aan mantelzorgers in 2007*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Broese van Groenou, M. (2011). Sociale kwetsbaarheid. In: C. van Kampen (red.), *Kwetsbare ouderen* (p. 121-134). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Broese van Groenou, M. en T. van Tilburg (2007). Het zorgpotentieel in de netwerken van ouderen. In: A. de Boer, *Toekomstverkenning informele zorg* (p. 45-64). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Brotman, S., B. Ryan en R. Cormier (2003). The health and social service needs of gay and lesbian elders and their families in Canada. In: *The Gerontologist*, jg. 43, nr. 2, p. 192-202.
- Butler, S.S. (2004). Gay, lesbian, bisexual, and transgender (GLBT) elders. In: *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, jg. 9, nr. 4, p. 25-44.
- Campen, C. van (2014). Ouderen: vitaal en kwetsbaar. In: J. van Vliet en J.S. Jukema (red.), *Perspectieven op ouder worden en de sociaal professional* (p. 25-35). Den Haag: Boom Lemma uitgevers.
- CBS (2013). *Internetgebruik ouderen fors toegenomen*. Geraadpleegd op 6 augustus 2015 via www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/vrije-tijd-cultuur/publicaties/artikelen/archief/2013/2013-4005-wm.htm.
- Collier, K.L. (2014). *Sexual and gender prejudice among adolescents and enacted stigma at school* (proefschrift). Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Conger, J.J. (1975). Proceedings of the American Psychological Association, Incorporated, for the year 1974: Minutes of the annual meeting on the Council of Representatives. In: *American Psychologist*, jg. 30, p. 620-651.
- Consortium Roze 50+ Nederland (2009). *De onzichtbaarheid voorbij*. Geraadpleegd op 15 juni 2015 via <https://www.roze50plus.nl/>.

LITERATUUR

- D'Augelli, A.R. en A.H. Grossman (2001). Disclosure of sexual orientation, victimization, and mental health among lesbian, gay, and bisexual older adults. In: *Journal of Interpersonal Violence*, jg. 16, nr. 10, p. 1008-1027.
- D'Augelli, A.R., A. Grossman en M. Starks (2006). Childhood gender atypicality, victimization, and PTSD among lesbian, gay, and bisexual youth. In: *Journal of Interpersonal Violence*, jg. 21, nr. 11, p. 1462-1482.
- Dempsey, D., L. Hillier en L. Harrison (2001). Gendered (s)explorations among same-sex attracted young people in Australia. In: *Journal of Adolescence*, jg. 24, nr. 1, p. 67-81.
- Dewaele, A., M. van Houtte, N. Cox en J. Vincke (2008). *De schoolloopbaan van holebi- en heterojongeren*. Antwerpen: Drukkerij Peten/Universiteit Hasselt, Steunpunt Gelijkekansenbeleid.
- Dewaele, A., N. Cox, W. van den Berghe en J. Vincke (2011). Families of choice? Exploring the supportive networks of lesbians, gay men, and bisexuals. In: *Journal of Applied Social Psychology*, jg. 41, nr. 2, p. 312-331.
- Diamond, L.M. (2008). *Sexual fluidity: understanding women's love and desire*. Cambridge: Harvard University Press.
- Driessen, M. (2011). *Geestelijke ongezondheid in Nederland in kaart gebracht. Een beschrijving van de MH-5 in de gezondheidsmodule van het Permanent Onderzoek Leefsituatie*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Egging, S., A.H. de Boer en N.L. Stevens (2011). Zorgzame vrienden en burens als mantelzorgers van oudere volwassenen: een vergelijking met kinderen. In: *Tijdschrift voor Gerontologische Geriatrie*, jg. 42, p. 243-255.
- Felten, H., J. van Hoof en J. Schuyf (2010). Wees jezelf, maar wees niet anders: heterojongeren over homo- en biseksualiteit. In: S. Keuzenkamp (red.), *Steeds gewoner, nooit gewoon. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland* (p. 54-75). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Fokkema, T. en L. Kuyper (2006). Hogere eenzaamheid onder homoseksuele ouderen in Nederland: Kwestie van een zwakkere sociale inbedding? In: *Tijdschrift voor Seksuologie*, jg. 30, nr. 3, p. 126-137.
- Fokkema, T. en L. Kuyper (2009). The relation between social embeddedness and loneliness among older lesbian, gay, and bisexual adults in the Netherlands. In: *Archives of Sexual Behavior*, jg. 38, nr. 2, p. 264-275.
- Fredriksen-Goldsen, K.I. en A. Muraco (2010). Aging and sexual orientation: A 25-year review of the literature. In: *Research on Aging*, jg. 32, nr. 3, p. 372-413.
- Friend, R.A. (1990). Older lesbian and gay people: A theory of successful aging. In: *Journal of Homosexuality*, jg. 20, nr. 3-4, p. 99-118.
- Gay Care (2015). Geraadpleegd op 6 augustus 2015 via www.gay-care.nl.
- Grossman, A.H., A.R. D'Augelli en T.S. O'Connell (2001). Being lesbian, gay, bisexual, and 60 or older in North America. In: *Journal of Gay & Lesbian Social Services*, jg. 13, nr. 4, p. 23-40.
- Gulløy, E. en T. Normann (2010). *Sexual identity and living conditions. Evaluation of the relevance of living conditions and data collection*. Oslo: Kongsvinger.
- Haas, A.P., M. Eliason, V.M. Mays, R.M. Mathy, S.D. Cochran, A.R. D'Augelli, M.M. Silverman, P.W. Fisher, T. Hughes, M. Rosario, S.T. Russell, E. Malley, J. Reed, D.A. Litts, E. Haller, R.L. Sell, G. Remafedi, J. Bradford, A.L. Beautrais, G.K. Brown, G.M. Diamond, M.S. Friedman, R. Garofalo, M.S. Turner, A. Hollibaugh en P.J. Clayton (2010). Suicide and suicide risk in lesbian, gay, bisexual, and transgender populations: Review and recommendations. In: *Journal of Homosexuality*, jg. 58, nr. 1, p. 10-51.
- Harbers, M., P. Achterberg, N. Hoeymans, S. Kooiker en C. van Campen (2013). *Gezondheid en zorg*. In: R. Bijl, J. Boelhouwer, E. Pommer en N. Sonck, *De sociale staat van Nederland* (p. 155-180). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

- Have, M. ten, S. van Dorsselaer, M. Tuithof en R. de Graaf (2011). *Nieuwe gegevens over suïcidaliteit in de bevolking. Resultaten van de 'Netherlands Mental Health Survey and Incidence Study-2' (NEMESIS-2)*. Utrecht: Trimbos.
- Heaphy, B., A.K.T. Yip en D. Thompson (2004). Ageing in a non-heterosexual context. In: *Aging & Society*, jg. 24, nr. 6, p. 881-902.
- Herrick, A., R. Stall, H. Goldhammer, J.E. Egan en K.H. Mayer (2014). Resilience as a research framework and as a cornerstone of prevention research for gay and bisexual men. Theory and evidence. In: *Aids Behavior*, jg. 18, nr. 1, p. 1-9.
- Heijer, R. den (2009). *De behoefte aan woonvoorzieningen voor homoseksuele ouderen (m/v) in Nederland* (master thesis). Amsterdam: VU Amsterdam.
- Hoefman, R. (2009). Aanbieders van mantelzorg. In: A. de Boer, M. Broese van Groenou en J. Timmermans, *Mantelzorg. Een overzicht van de steun van en aan mantelzorgers in 2007* (p. 29-44). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Jorm, A.F., A.E. Korten, B. Rodgers, P.A. Jacomb en H. Christensen (2002). Sexual orientation and mental health: results from a community survey of young and middle-aged adults. In: *The British Journal of Psychiatry*, jg. 180, nr. 5, p. 423-427.
- Keuzenkamp, S. en D. Bos (2007). *Out in the Netherlands. Acceptance of homosexuality in the Netherlands*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Keuzenkamp, S. (red.) (2010). *Steeds gewoner, nooit gewoon. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Keuzenkamp, S. en R. Steenbeek (2012). *Vragen naar seksuele oriëntatie in de Nationale Enquête Arbeidsomstandigheden (NEA)*. Notitie voor het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/TNO.
- Keuzenkamp, S., N. Kooiman en J. van Lisdonk (2012). *Niet te ver uit de kast. Ervaringen van homo- en biseksuelen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Klein, van der M., L. Buijs en F. Hermens (2014). *Meer gewicht in de schaal. Gay-Straight Allianties als strategie in LHBT-beleid*. Utrecht/Amsterdam: Verweij Jonker Instituut / Universiteit van Amsterdam.
- Kooiman, N. (2012). Zelfacceptatie, psychisch welbevinden en suïcidaliteit. In: S. Keuzenkamp, N. Kooiman en J. van Lisdonk, *Niet te ver uit de kast. Ervaringen van homo- en biseksuelen in Nederland* (p. 66-77). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kooiman, N. en S. Keuzenkamp (2012). Veilig over straat? In: S. Keuzenkamp, N. Kooiman en J. van Lisdonk, *Niet te ver uit de kast. Ervaringen van homo- en biseksuelen in Nederland* (p. 30-41). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kooiman, N. en J. van Lisdonk (2012). Openheid over seksuele voorkeur in een homovriendelijke samenleving. In: S. Keuzenkamp, N. Kooiman en J. van Lisdonk, *Niet te ver uit de kast. Ervaringen van homo- en biseksuelen in Nederland* (p. 17-29). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kposowa, A.J. (2000). Marital status and suicide in the National Longitudinal Mortality Study. In: *Journal of Epidemiology and Community Health*, jg. 54, nr. 4, p. 254-261.
- Kuyper, L. (2011). *Sexual orientation and health. General and minority stress factors explaining health differences between lesbian, gay, bisexual, and heterosexual individuals* (proefschrift). Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Kuyper, L. (2013). *Seksuele oriëntatie en werk. Ervaringen van lesbische, homoseksuele, biseksuele en heteroseksuele werknemers*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

LITERATUUR

- Kuyper, L. (2015a). *Seksuele oriëntatie en jongeren. Ervaringen van en opvattingen over lesbische, homoseksuele, biseksuele en heteroseksuele jongeren*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kuyper, L. (2015b). *Wel trouwen, niet zoenen. De houding van de Nederlandse bevolking tegenover lesbische, homoseksuele, biseksuele en transgender personen 2015*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kuyper, L. en T. Fokkema (2010). Loneliness among older LGB adults: The role of minority stress. In: *Archives of Sexual Behavior*, jg. 39, nr. 5, p. 1117-1180.
- Kuyper, L., H. Fernee en S. Keuzenkamp (2015). A comparative analysis of a community and general sample of lesbian, gay, and bisexual individuals (doi 10.1007/s10508-014-0457-1).
- Leyerzaph, H., M. Visse, A. de Beer en T. Abma (2014). *Op weg naar betere roze ouderenzorg. Via gelijkwaardige ontmoeting en erkenning van 'verschil' naar ruimte voor seksuele diversiteit*. Amsterdam: VU Medisch Centrum/EMGO+.
- Linschoten, M. en R. den Heijer (2011). De zin en onzin van verzorgingshuizen voor roze vijftigplussers. In: A. Swinnen (red.), *Seksualiteit van ouderen. Een multidisciplinaire benadering* (p. 101-109). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Lisdonk, J. van (2014). *Living with intersex/DSD. An exploratory study of the social situation of persons with intersex/DSD*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Meerendonk, B. van den, R. Adriaensen en I. Vanwesenbeeck (2003). *Op weg naar een vrolijke herfst? Zorgbehoeften van en zorgverlening aan lesbische en homoseksuele ouderen in Nederland: Onderzoek in het kader van het project 'Vrolijke Herfst'*. Utrecht: Rutgers Nisso Groep / Schorerstichting.
- Meyer, I.H. (2003). Prejudice, social stress, and mental health in lesbian, gay, and bisexual populations: Conceptual issues and research evidence. In: *Psychological Bulletin*, jg. 129, nr. 5, p. 674-697.
- Mustanski, B., R. Andrews, A. Herreck, R. Stall en P.W. Schnarrs (2014). A syndemic of psychosocial health disparities and associations with risk for attempting suicide among young sexual minority men. In: *American Journal of Public Health*, jg. 104, nr. 2, p. 287-294.
- Orel, N.A. (2004). Gay, lesbian, and bisexual elders. In: *Journal of Gerontological Social Work*, jg. 43, nr. 2-3, p. 57-77.
- Plöderl, M., E.J. Wagenmakers, P. Tremblay, R. Ramsay, K. Kralovec, C. Fartacek en R. Fartacek (2013). Suicide risk and sexual orientation. A critical review. In: *Archives of Sexual Behavior*, jg. 42, nr. 5, p. 715-727.
- Pommer, E. en A. van der Torre (2013). Bevolking, economie en tijd: Het maatschappelijk speelveld nader afgebakend. In: R. Bijl, J. Boelhouwer, E. Pommer en N. Sonck, *De sociale staat van Nederland* (p. 23-54). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Putters, K. (2014). *Rijk geschakeerd. Op weg naar de participatiesamenleving*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Rieger, G. en R.C. Savin-Williams (2012). Gender nonconformity, sexual orientation, and psychological well-being. In: *Archives of Sexual Behavior*, jg. 41, nr. 3, p. 611-621.
- Rieger, G., J.A. Linsenmeier, L. Gygay en J.M. Bailey (2008). Sexual orientation and childhood gender nonconformity: Evidence from home videos. In: *Developmental Psychology*, jg. 44, nr. 1, p. 46-58.
- Rieger, G., J.A. Linsenmeier, L. Gygay en J.M. Bailey (2010). Dissecting 'gaydar': accuracy and the role of masculinity-femininity. In: *Archives of Sexual Behavior*, jg. 39, nr. 1, p. 124-140.
- Riggle, E.D.B., J.S. Whitman, A. Olson, S.S. Rostosky en S. Strong (2008). The positive aspects of being a lesbian or gay man. In: *Professional Psychology: Research and Practice*, jg. 39, nr. 2, p. 210-217.

- Rosario, M., S.L. Reisner, H.L. Corliss, D. Wypij, A.L. Frazier en S.B. Austin (2014). Disparities in depressive distress by sexual orientation in emerging adults: The roles of attachment and stress paradigms. In: *Archives of Sexual Behavior*, jg. 43, nr. 5, p. 901-916.
- Russell, S.T., A.L.S.W. Ryan, R.B. Toomey, M.S.W. Diaz en J. Sanchez (2011). Lesbian, gay, bisexual, and transgender adolescent school victimization: Implications for young adult health and adjustment. In: *Journal of School Health*, jg. 81, nr. 5, p. 223-230.
- Sandfort, T.G.M., R. de Graaf, M. ten Have, Y. Ransome en P. Schnabel (2014). Same-sex sexuality and psychiatric disorders in the second Netherlands Mental Health Survey and Incidence Study (NEMESIS-2): a replication and expansion. In: *LGBT Health*, jg. 1, nr. 4, p. 292-301.
- Schmitt, M.T., N.R. Branscombe, T. Postmes en A. Garcia (2014). The consequences of perceive discrimination for psychological well-being: A meta-analytic review. In: *Psychological Bulletin*, jg. 140, nr. 4, 921-948.
- Schuylf, J. (1996). *Oud roze: De positie van lesbische en homoseksuele ouderen in Nederland*. Utrecht: Homostudies/ISOR.
- Schuylf, J. (2011). *De roze oudere is bijna een gewoon mens. Groenboek tweede roze belweek, 2011*. Utrecht: Consortium Roze 50plus.
- Sengers, W.J. (1969). Homosexualiteit. In: P. Lichtenauer (red.), *Sexualiteit in Nederland* (p. xx-xx). Amsterdam: De Geïllustreerde Pers nv.
- Skidmore, W.C., J.A.W. Linsenmeier en J.M. Bailey (2006). Gender nonconformity and psychological distress in lesbians and gay men. In: *Archives of Sexual Behavior*, jg. 35, nr. 6, p. 685-697.
- TK 2012/2013. *Hoofdlijnenbrief emancipatiebeleid 2013-2016*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2012/2013, 30420, nr. 177.
- Toomey, R.B., C. Ryan, R.M. Diaz, N.A. Card en S.T. Russell (2010). Gender-nonconforming lesbian, gay, bisexual, and transgender youth: School victimization and young adult psychosocial adjustment. In: *Developmental Psychology*, jg. 46, nr. 6, p. 1580-1589.
- Ussel, J. van (1969). De veranderde taboes. In: P. Lichtenauer (red.), *Sexualiteit in Nederland*. Amsterdam: De Geïllustreerde Pers nv.
- vws (2013). *Beleidsbrief Van systemen naar mensen*. Den Haag: ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
- Zantinge, E.M. (2014). Hoeveel mensen zijn eenzaam? Versie 4.17, 23 juni 2014. In: *Volksgezondheid Toekomst Verkenning, Nationaal Kompas Volksgezondheid*. Bilthoven: RIVM. Geraadpleegd op 9 december 2014 via <http://www.nationaalkompas.nl/gezondheid-en-ziekte/functioneren-en-kwaliteit-van-leven/eenzaamheid/hoeveel-mensen-zijn-eenzaam/>.

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt twee keer per jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma is te vinden op de website van het scp: www.scp.nl.

SCP-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn in gedrukte vorm verkrijgbaar bij de (internet)boekhandel en zijn als pdf gratis te downloaden via www.scp.nl. Een complete lijst is te vinden op www.scp.nl/publicaties.

Sociaal en Cultureel Rapporten

Betrekkelijke betrokkenheid. Studies in sociale cohesie. Sociaal en Cultureel Rapport 2008. ISBN 978 90 377 0368-9

Wisseling van de wacht: generaties in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2010. Andries van den Broek, Ria Bronneman-Helmers en Vic Veldheer (red.). ISBN 978 90 377 0505 8

Een beroep op de burger. Minder verzorgingsstaat, meer eigen verantwoordelijkheid? Sociaal en Cultureel Rapport 2012.

Vic Veldheer, Jedid-Jah Jonker, Lonneke van Noije, Cok Vrooman (red.). ISBN 978 90 377 0623 9

Vershil in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2014. Cok Vrooman, Mérove Gijsberts, Jeroen Boelhouwer (red.). ISBN 978 90 377 0724 3

SCP-publicaties 2014

- 2014-1 *Kansen voor vakmanschap in het mbo. Een verkenning (2014).* Monique Turkenburg m.m.v. Lenie van den Bulk (CBD-groep) en Ria Vogels (SCP). ISBN 978 90 377 0637 6
- 2014-2 *Jaarrapport integratie 2013. Participatie van migranten op de arbeidsmarkt (2014).* Willem Huijnk, Mérove Gijsberts, Jaco Dagevos. ISBN 978 90 377 0697 0
- 2014-3 *Ervaren discriminatie in Nederland (2013).* Iris Andriessen, Henk Fernee en Karin Wittebrood. ISBN 978 90 377 0672 7 (elektronische publicatie)
- 2014-4 *Samenvatting en conclusies van Sterke steden, gemengde wijken (2014).* Jeanet Kullberg, Matthieu Permentier, m.m.v. Emily Miltenburg. ISBN 978 90 377 0696 3 (elektronische publicatie)
- 2014-5 *Perceived discrimination in the Netherlands (2014).* Iris Andriessen, Henk Fernee en Karin Wittebrood. ISBN 978 90 377 0699 4 (elektronische publicatie)
- 2014-6 *De Wmo-uitgaven van gemeenten in 2010 (2014).* Barbara Wapstra, Lieke Salomé en Nelleke Koppelman. ISBN 978 90 377 0698 7 (elektronische publicatie)
- 2014-7 *Burgermacht op eigen kracht? Een brede verkenning van ontwikkelingen in burgerparticipatie (2014).* Pepijn van Houwelingen, Anita Boele, Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0635 2
- 2014-8 *Uitstappers en doorzetters. De persoonlijke en sociale context van sportdeelname en tijdsbesteding aan sport (2014).* Annet Tiessen-Raaphorst (red.), Remko van den Dool en Ria Vogels. ISBN 978 90 377 0700 7
- 2014-9 *Who cares in Europe. A comparison of long-term care for the over-50s in sixteen European countries (2014).* Debbie Verbeek-Oudijk, Isolde Woittiez, Evelien Eggink en Lisa Putman. ISBN 978 90 3770 681 9 (elektronische publicatie)

- 2014-10 *Geloven binnen en buiten verband. Godsdienstige ontwikkelingen in Nederland (2014)*. Joep de Hart. ISBN 978 90 377 0636 9
- 2014-11 *Replicatie van het meetinstrument voor sociale uitsluiting (2014)*. Stella Hoff. ISBN 978 90 377 0674 1 (elektronische publicatie)
- 2014-12 *Vraag naar arbeid 2013 (2014)*. Patricia van Echtelt, Jan Dirk Vlasblom, Marian de Voogd-Hamelink. ISBN 978 90 377 0707 6
- 2014-13 *De Wmo in beweging; Evaluatie Wet maatschappelijke ondersteuning 2010-2012 (2014)*. Mariska Kromhout, Peteke Feijten, Frieke Vonk, Mirjam de Klerk, Anna Maria Marangos, Wouter Mensink, Maaïke den Draak, Alice de Boer, m.m.v. Jurjen Iedema. ISBN 978 90 377 0706 9
- 2014-14 *Anders in de klas. Evaluatie van de pilot Sociale veiligheid LHBV-jongeren op school (2014)*. Freek Bucx en Femke van der Sman, m.m.v. Charlotte Jalvingh. ISBN 978 90 377 0703 8
- 2014-15 *Leven met intersekse/DSD. Een verkennend onderzoek naar de leefsituatie van personen met intersekse/DSD (2014)*. Jantine van Lisdonk. ISBN 978 90 377 0705 2 (elektronische publicatie)
- 2014-16 *Leergeld. Veranderingen in de financiële positie van het voortgezet onderwijs en verschillen tussen besturen (2014)*. Lex Herweijer, Evelien Eggink, Evert Pommer, Jedid-Jah Jonker, m.m.v. Ingrid Ooms en Saskia Jansen. ISBN 978 90 377 0708 3
- 2014-17 *Verdelen op niveaus. Een multiniveaumodel voor de verdeling van het inkomensdeel van de Participatiewet over gemeenten (2014)*. Arjan Soede en Maroesjka Versantvoort ISBN 978 90 377 0711 3 (elektronische publicatie)
- 2014-18 *De Wmo in beweging. Beknopte samenvatting. Evaluatie Wet maatschappelijke ondersteuning 2010-2012 (2014)*. Mariska Kromhout, Peteke Feijten, Frieke Vonk, Mirjam de Klerk, Anna Maria Marangos, Wouter Mensink, Maaïke den Draak, Alice de Boer, m.m.v. Jurjen Iedema. ISBN 978 90 377 0712 0
- 2014-19 *Anders in de klas. Journalistieke samenvatting. Evaluatie van de pilot Sociale veiligheid LHBV-jongeren op school (2014)*. Karolien Bais, Freek Bucx, Femke van der Sman, m.m.v. Charlotte Jalvingh. ISBN 978 90 377 0713 7 (elektronische publicatie)
- 2014-20 *Rijk geschakeerd. Op weg naar de participatiesamenleving (2014)*. Kim Putters. ISBN 978 90 377 0715 1
- 2014-21 *Ouderenmishandeling. Advies over onderzoek naar aard en omvang van misbruik en geweld tegen ouderen in afhankelijkheidsrelaties (2014)*. Inger Plaisier en Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0716 8 (elektronische publicatie)
- 2014-22 *Huwelijksmigratie in Nederland. Achtergronden en leefsituatie van huwelijksmigranten (2014)*. Leen Sterckx, Jaco Dagevos, Willem Huijnk, Jantine van Lisdonk. ISBN 978 90 377 0702 1
- 2014-23 *Living with intersex/DSD. An exploratory study of the social situation of persons with intersex/DSD (2014)*. Jantine van Lisdonk. ISBN 978 90 377 0717 5.
- 2014-24 *Poolse, Bulgaarse en Roemeense kinderen in Nederland. Een verkenning van hun leefsituatie (2014)*. Ria Vogels, Mérove Gijsberts en Maaïke den Draak. ISBN 978 90 377 0719 9 (elektronische publicatie)
- 2014-25 *Krimp in de kinderopvang. Ouders over kinderopvang en werk (2014)*. Wil Portegijs, Mariëlle Cloïn en Ans Merens. ISBN 978 90 377 0718 2.
- 2014-26 *Op zoek naar bewijs II. Evaluatieontwerpen onderwijs- en cultuurmaatregelen (2014)*. Monique Turkenburg, Lex Herweijer, Andries van den Broek, Iris Andriessen. ISBN 978 90 377 0720 5 (elektronische publicatie)

- 2014-27 *Hulp geboden. Een verkenning van de mogelijkheden en grenzen van (meer) informele hulp* (2014). Mirjam de Klerk, Alice de Boer, Sjoerd Kooiker, Inger Plaisier, Peggy Schyns. ISBN 978 90 377 0721 2
- 2014-28 *Dichtbij huis. Lokale binding en inzet van dorpsbewoners* (2015). Lotte Vermeij, m.m.v. Anja Steenbekkers. ISBN 978 90 377 0722 9
- 2014-29 *Burn-out : verbanden tussen emotionele uitputting, arbeidsmarktpositie en Het Nieuwe Werken* (2014). Patricia van Echtelt (red.). ISBN 978 90 377 0723 6 (elektronische publicatie)
- 2014-30 *Bevrijd of beklemd? Werk, inhuur, inkomen en welbevinden van zzp'ers.* (2014). Edith Josten, Jan Dirk Vlasblom, Cok Vrooman. ISBN 978 90 377 0710 6 (elektronische publicatie)
- 2014-31 *Natuur en Cultuur. Een vergelijkende verkenning van betrokkenheid en beleid* (2014). Anja Steenbekkers en Andries van den Broek. ISBN 978 90 377 0726 7 (elektronische publicatie)
- 2014-32 *De acceptatie van homoseksualiteit door etnische en religieuze groepen in Nederland* (2014). Willem Huijnk. ISBN 978 90 377 0704 5
- 2014-33 *Vershil in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2014* (2014). Cok Vrooman, Mérove Gijsberts, Jeroen Boelhouwer (red.). ISBN 978 90 377 0724 3
- 2014-34 *Verenigd in verandering. Grote maatschappelijke organisaties en ontwikkelingen in de Nederlandse civil society* (2014). Hanneke Posthumus, Josje den Ridder en Joep de Hart. ISBN 978 90 377 0725 0
- 2014-35 *Jongeren en seksuele oriëntatie. Ervaringen van en opvattingen over lesbische, homoseksuele, biseksuele en heteroseksuele jongeren* (2015). Lisette Kuyper. ISBN 978 90 377 0727 4
- 2014-36 *Zorg beter begrepen. Verklaringen voor de groeiende vraag naar zorg voor mensen met een verstandelijke beperking* (2014). Isolde Woittiez, Lisa Putman, Evelien Eggink en Michiel Ras. ISBN 978 90 377 0729 8
- 2014-37 *Emancipatiemonitor 2014* (2014). Ans Merens (SCP), Marion van den Brakel (CBS) (red.). ISBN 978 90 377 0728 1
- 2014-38 *Aan het werk vanuit een bijstands- of werkloosheidsuitkering* (2014). Karin Wittebrood en Iris Andriesen. ISBN 978 90 377 0733 5 (elektronische publicatie)
- 2014-39 *Armoedesignalement 2014* (2014). ISBN 978 90 377 0730 4
- 2014-40 *Kostenverschillen in de jeugdzorg. Een verklaring van verschillen in kosten tussen gemeenten* (2014). Michiel Ras, Evert Pommer, Klarita Sadiraj. ISBN 978 90 377 0554 6 (elektronische publicatie)
- 2014-41 *De hoofdzaken van het Sociaal en Cultureel Rapport 2014* (2014). Cok Vrooman, Mérove Gijsberts en Jeroen Boelhouwer. Journalistieke samenvatting door Karolien Bais. ISBN 978 90 377 0692 5
- 2014-43 *Culturele activiteiten in 2012: bezoek, beoefening en steun* (Het culturele draagvlak, deel 13) (2014). Andries van den Broek. ISBN 978 90 377 0736 6 (elektronische publicatie)

SCP-publicaties 2015

- 2015-1 *Rapportage sport 2014* (2015). Annet Tiessen-Raaphorst. ISBN 978 90 377 0731 1
- 2015-2 *Media:Tijd in beeld. Dagelijkse tijdsbesteding aan media en communicatie* (Het culturele draagvlak, deel 14) (2015). Nathalie Sonck, Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0732 8
- 2015-3 *Aanbod van arbeid 2014. Arbeidsdeelnamen, flexibilisering en duurzame inzetbaarheid.* (2015). Jan Dirk Vlasblom, Patricia van Echtelt, Marian de Voogd-Hamelink. ISBN 978 90 377 0595 9
- 2015-4 *Zicht op zorggebruik. Ontwikkelingen in het gebruik van huishoudelijke hulp, persoonlijke verzorging en verpleging tussen 2004 en 2011* (2015). Inger Plaisier, Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0641 3
- 2015-5 *Surveying ethnic minorities. The impact of survey design on data quality* (2015). Joost Kappelhof. ISBN 978 90 377 0545 4

- 2015-6 *Maten voor gemeenten. Prestaties en uitgaven van de lokale overheid in de periode 2007-2012* (2015). Evert Pommer, Ingrid Ooms, Saskia Jansen. ISBN 978 90 377 0738 0
- 2015-7 *Concurrentie tussen mantelzorg en betaald werk* (2015). Edith Josten, Alice de Boer. ISBN 978 90 377 0550 8
- 2015-8 *Langer in Nederland. Ontwikkelingen in de leefsituatie van migranten uit Polen en Bulgarije in de eerste jaren na migratie* (2015). Mérove Gijsberts (SCP), Marcel Lubbers (Radboud Universiteit). ISBN 978 90 377 0571 3
- 2015-9 *Gisteren vandaag. Erfgoedbelangstelling en erfgoedbeoefening (Het culturele draagvlak, deel 15)* (2015). Andries van den Broek, Pepijn van Houwelingen. ISBN 978 90 377 0665 9
- 2015-10 *Vrouwen, mannen en de hulp aan (schoon)ouders* (2015). Alice de Boer, Mirjam de Klerk, Ans Merens. ISBN 978 90 377 0745 8 (elektronische publicatie)
- 2015-11 *Jeugdzorg: verschil tussen budget en contract. Een voorbeeld uit de regio* (2015). Evert Pommer, Klarita Sadiraj. ISBN 978 90 377 0737 3 (elektronische publicatie)
- 2015-12 *Wel trouwen, niet zoenen. De houding van de Nederlandse bevolking tegenover lesbische, homoseksuele, biseksuele en transgender personen 2015* (2015). Lisette Kuypers. ISBN 978 90 377 0742 7
- 2015-13 *Migranten uit Midden- en Oost-Europese landen in Nederland door de tijd gevolgd. Een vergelijking tussen twee panelonderzoeken* (2015). Mérove Gijsberts (SCP), Marcel Lubbers (RU), Jaco Dagevos (SCP/EUR), Joost Jansen (EUR), Godfried Engbersen (EUR), Erik Snel (EUR). ISBN 978 90 377 0744 1 (elektronische publicatie)
- 2015-14 *Ouderenmishandeling in Nederland. Inzicht in kennis over omvang en achtergrond van ouderen die slachtoffer zijn van ouderenmishandeling* (2015). Inger Plaisier, Mirjam de Klerk (red.) ISBN 978 90 377 0748 9
- 2015-15 *De onderkant van de arbeidsmarkt in 2025* (2015). Marloes de Graaf-Zijl, Edith Josten, Stefan Boeters, Evelien Eggink, Jonneke Bolhaar, Ingrid Ooms, Adri den Ouden, Isolde Woittiez. ISBN 978 90 377 0742 7 (elektronische publicatie)
- 2015-16 *Op afkomst afgewezen. Onderzoek naar discriminatie op de Haagse arbeidsmarkt* (2015). Iris Andriessen, Barbara van der Ent, Manu van der Linden, Guido Dekker. ISBN 978 90 377 0746 5
- 2015-17 *Co-wonen in context. Samenwonende generaties, mantelzorg en de kostendelersnorm in de AOW* (2015). Cok Vrooman, Alice de Boer, Jean Marie Wildeboer Schut, Isolde Woittiez, Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0750 2 (elektronische publicatie)
- 2015-18 *Niet van de straat. De lokale samenleving in globaliserende, groeiende steden* (2015). Lotte Vermeij, Jeanet Kullberg. ISBN 978 90 377 0753 3 (elektronische publicatie)
- 2015-19 *Wmo- en AWBZ-voorzieningen 2009-2012; Een nulmeting* (2015). Ab van der Torre, Lisa Putman. ISBN 978 90 377 0539 3
- 2015-20 *Vraag naar arbeid 2015* (2015). Patricia van Echtelt, Roelof Schellingerhout, Marian de Voogd-Hamelink. ISBN 978 90 377 0754 0
- 2015-21 *Nederland in Europees perspectief. Tevredenheid, vertrouwen en opinies* (2015). Jeroen Boelhouwer, Gerbert Kraaykamp, Ineke Stoop. (red.). ISBN 978 90 377 0756 4
- 2015-22 *Opvoeden in niet-westerse migrantengezinnen. Een terugblik en verkenning* (2015). Freek Bucx, Simone de Roos (red.). ISBN 978 90 377 0673 4
- 2015-23 *Vijf jaar Caribisch Nederland. Gevolgen voor de bevolking* (2015). Evert Pommer, Rob Bijl (red.). ISBN 978 90 377 0755 7

- 2015-24 *Meer democratie, minder politiek? Een studie van de publieke opinie in Nederland* (2015). Josje den Ridder, Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0757 1
- 2015-25 *Pensioenen: solidariteit en keuzevrijheid. Opvattingen van werkenden over aanvullende pensioenen* (2015). Stella Hoff. ISBN 978 90 377 0758 8 (elektronische publicatie)
- 2015-26 *Vijfjaar Caribisch Nederland | Journalistieke samenvatting. Gevolgen voor de bevolking* (2015). Evert Pommer, Rob Bijl (ed.); samengevat door Karolien Bais. ISBN 978 90 377 760 1 (elektronische publicatie)
- 2015-27 *Verzorgd in Europa: kerncijfers 2011. Een vergelijking van de langdurige zorg van 50-plussers in zestien Europese landen* (2015). Debbie Verbeek-Oudijk, Isolde Woittiez, Evelien Eggink, Lisa Putman. ISBN 978 90 377 0761 8 (elektronische publicatie)
- 2015-28 *Roemeense migranten. De leefsituatie in Nederland kort na migratie* (2015). Mérove Gijsberts (SCP), Marcel Lubbers (RU). ISBN 978 90 377 0763 2
- 2015-29 *Keuzeruimte in de langdurige zorg. Veranderingen in het samenspel van zorgpartijen en cliënten.* (2015). Mariëlle Non (CPB), Ab van der Torre (SCP), Esther Mot (CPB), Evelien Eggink (SCP), Pieter Bakx (EUR), Rudy Douven (CPB). ISBN 978 90 377 0762 5 (elektronische publicatie).
- 2015-30 *55-plussers en seksuele oriëntatie. Ervaringen van lesbische, homoseksuele, biseksuele en heteroseksuele 55-plussers.* (2015). Jantine van Lisdonk, Lisette Kuiper. ISBN 978 90 377 0766 3
- 2015-32 *Pensions: solidarity and choice. Opinions of working people on supplementary pensions.* (2015). Stella Hoff. ISBN 978 90 377 0771 7 (elektronische publicatie)

Overige publicaties

- Burgerperspectieven 2014 | 1* (2014). Paul Dekker en Josje den Ridder. ISBN 978 90 377 0701 4
- Burgerperspectieven 2014 | 2* (2014). Lonneke van Noije, Josje den Ridder, Hanneke Posthumus. ISBN 978 90 377 0714 4
- Burgerperspectieven 2014 | 3* (2014). Paul Dekker en Josje den Ridder, m.m.v. René Gude. ISBN 978 90 377 0653 6
- Burgerperspectieven 2014 | 4* (2014). Josje den Ridder, Maaïke den Draak, Pepijn van Houwelingen en Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0735 9
- Burgerperspectieven 2015 | 1* (2015). Paul Dekker, Josje den Ridder. ISBN 978 90 377 0740 3
- Burgerperspectieven 2015 | 2* (2015). Josje den Ridder, Paul Dekker, Pepijn van Houwelingen. ISBN 978 90 377 0751 9
- Burgerperspectieven 2015 | 3* (2015). Paul Dekker, Pepijn van Houwelingen, Tom van der Meer. ISBN 978 90 377 0759 5
- Gescheiden werelden?* (2014). Mark Bovens, Paul Dekker en Will Tiemeijer (red.). ISBN 978 90 377 0734 2. Gezamenlijke uitgave van het SCP en de WRR.

[Redacted]

Van: [Redacted]
Verzonden: woensdag 2 december 2015 17:16
Aan: [Redacted]
Onderwerp: Voortgangsrapportage Emancipatie

Dag [Redacted]

Zie hieronder mijn bijdrage voor de Voortgangsrapportage. Ik wacht nog op akkoord van VWS over het stuk over ouderen, maar ik verwacht niet veel opmerkingen.

Groet,
[Redacted]

Onderzoek lhb ouderen

In opdracht van OCW publiceerde het SCP op 10 december het onderzoek '55-plussers en seksuele oriëntatie'. Het onderzoek vergelijkt lhb-55-plussers met heteroseksuele 55-plussers. Uit het onderzoek blijkt dat de gezondheid, het welbevinden en het verwachte mantelzorgnetwerk van lhb-55-plussers niet sterk afwijkt van hun heteroseksuele leeftijdsgenoten. Het onderzoeksrapport laat echter tevens zien dat lhb-55-plussers die een negatieve houding tegenover hun seksuele oriëntatie hebben, meer risico lopen op een verminderd welbevinden. De steun die VWS en OCW geven aan de GSA Ouderen (COC en ANBO), die moet leiden tot empowerment van lhbt-ouderen en kennisvergroting van lhbt binnen de zorg moet ertoe bijdragen dat het welbevinden van lhbt-ouderen verder verbetert.

EU voorzitterschap LHBT

Ik gebruik het Nederlands EU voorzitterschap voor het verder brengen van de Europese LHBT agenda. Op aandringen van Nederland presenteerde de Europese Commissie in december een Europees LHBT actieplan. Het verschijnen van het actieplan is voor mij aanleiding om mij ons EU voorzitterschap in te zetten voor Raadsconclusies over LHBT.

Raad van Europa CDDECS

Met het aflopen van het mandaat voor de Committee on Social Cohesion, Human Dignity and Equality (CDDECS) kent de Raad van Europa geen stuurgroep meer die sturing geeft aan het werk aangaande LHBT van de organisatie. Ik maak mij er binnen de Raad van Europa sterk voor dat LHBT in een alternatieve stuurgroep wordt ondergebracht.

Van: [redacted]
Verzonden: maandag 7 december 2015 17:09
Aan: [redacted]
Onderwerp: RE: Voortgangsrapportage Emancipatie

Als jij een korte tekstsuggestie doet die we op kunnen nemen in het onderstaande stuk dan ga ik mijn best doen.

Onderzoek lhb ouderen

In opdracht van OCW publiceerde het SCP op 10 december het onderzoek '55-plussers en seksuele oriëntatie'. Het onderzoek vergelijkt lhb-55-plussers met heteroseksuele 55-plussers. Uit het onderzoek blijkt dat de gezondheid, het welbevinden en het verwachte mantelzorgnetwerk van lhb-55-plussers niet sterk afwijkt van hun heteroseksuele leeftijdsgenoten. Het onderzoeksrapport laat echter tevens zien dat lhb-55-plussers die een negatieve houding tegenover hun seksuele oriëntatie hebben, meer risico lopen op een verminderd welbevinden. De steun die VWS en OCW geven aan de GSA Ouderen (COC en ANBO), die moet leiden tot empowerment van lhbt-ouderen en kennisvergroting van lhbt binnen de zorg moet ertoe bijdragen dat het welbevinden van lhbt-ouderen verder verbetert.

.....
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
Directie Emancipatie
 Postbus 16375
 2500 BJ Den Haag
 Mob: [redacted]
 [redacted]@minocw.nl

.....
Volg Directie Emancipatie op:
<https://www.facebook.com/LHBTministerieOCW>
<https://twitter.com/emancipatieocw>

Van: [redacted] [mailto:[redacted]@minvws.nl]
Verzonden: maandag 7 december 2015 16:54
Aan: [redacted]
Onderwerp: RE: Voortgangsrapportage Emancipatie

Dit jaar wordt het project Roze Loper 3.0 afgerond, dat lijkt me toch goed om hierin op te nemen?

Groet,

Van: [redacted] [mailto:[redacted]@minocw.nl]

Verzonden: maandag 7 december 2015 16:51

Aan: [redacted]

Onderwerp: RE: Voortgangsrapportage Emancipatie

Ja, het wordt een heel korte brief en geen volledige rapportage. Onze minister wil het beperken tot een korte brief met alleen de aandacht voor de extra accenten die zij in de MTR heeft gemaakt, dus niet per dossier de stand van zaken.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Directie Emancipatie

Postbus 16375

2500 BJ Den Haag

Mob: [redacted]

[redacted]@minocw.nl

Volg Directie Emancipatie op:

<https://www.facebook.com/LHBTministerieOCW>

<https://twitter.com/emancipatieocw>

Van: [redacted] [mailto:[redacted]@minvws.nl]

Verzonden: maandag 7 december 2015 15:35

Aan: [redacted]

CC: [redacted]

Onderwerp: RE: Voortgangsrapportage Emancipatie

Hoi [redacted]

Is dit het enige wat meegaat in de brief? Is het niet belangrijk ook andere input van de diverse ministeries mee te nemen?

Wij hebben natuurlijk ook Roze Loper 3.0 lopen en daar is vanuit VWS natuurlijk hard aan getrokken.

Groet,

[redacted]

Van: [redacted] [mailto:[redacted]@minocw.nl]

Verzonden: maandag 7 december 2015 15:31

Aan: [redacted]

Onderwerp: RE: Voortgangsrapportage Emancipatie

Dank!

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
Directie Emancipatie
Postbus 16375
2500 BJ Den Haag
Mob: [redacted]
[redacted]@minocw.nl

Volg Directie Emancipatie op:
<https://www.facebook.com/LHBTministerieOCW>
<https://twitter.com/emancipatieocw>

Van: [redacted] [mailto:[redacted]@minvws.nl]
Verzonden: maandag 7 december 2015 15:31
Aan: [redacted]
Onderwerp: RE: Voortgangsrapportage Emancipatie

Hoi [redacted]
Wat mij betreft prima.
Groet,
[redacted]

Van: [redacted] [mailto:[redacted]@minocw.nl]
Verzonden: woensdag 2 december 2015 17:14
Aan: [redacted]
Onderwerp: Voortgangsrapportage Emancipatie

Hey [redacted]

Er zal een zeer korte Voortgangsbrief Emancipatie naar de Kamer gestuurd worden eind januari. Ik voeg graag een kort stukje toe over het lhb-ouderonderzoek. Kun jij je vinden in onderstaande?

Onderzoek lhb ouderen

In opdracht van OCW publiceerde het SCP op 10 december het onderzoek '55-plussers en seksuele oriëntatie'. Het onderzoek vergelijkt lhb-55-plussers met heteroseksuele 55-plussers. Uit het onderzoek blijkt dat de gezondheid, het welbevinden en het verwachte mantelzorgnetwerk van lhb-55-plussers niet sterk afwijkt van hun heteroseksuele leeftijdsgenoten. Het onderzoeksrapport laat echter tevens zien dat lhb-55-plussers die een negatieve houding tegenover hun seksuele oriëntatie hebben, meer risico lopen op een verminderd welbevinden. De steun die VWS en OCW geven aan de GSA Ouderen (COC en ANBO), die moet leiden tot empowerment van lhbt-ouderen en kennisvergroting van lhbt binnen de zorg moet ertoe bijdragen dat het welbevinden van lhbt-ouderen verder verbetert.

Groet,
[redacted]

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Directie Emancipatie

Postbus 16375

2500 BJ Den Haag

Mob: [redacted]

[redacted]@minocw.nl

Volg Directie Emancipatie op:

<https://www.facebook.com/LHBTministerieOCW>

<https://twitter.com/emancipatieocw>

[Redacted]

Van: [Redacted]
Verzonden: donderdag 10 december 2015 8:53
Aan: [Redacted] @minocw.nl [Redacted] Prins, [Redacted] @minvws.nl
Onderwerp: Jacqueline
FW: COC wil wettelijke normen voor LHBT-vriendelijke ouderenzorg

Dag allen,

Het SCP onderzoek over LHB ouderen is zojuist gepubliceerd:
http://www.scp.nl/Publicaties/Alle_publicaties/Publicaties_2015/55_plussers_en_seksuele_oriëntatie.
Woordvoering (Odie) is op de hoogte. Wij besteden aandacht aan het onderzoek via onze sociale media.

Ik zie dat COC een persbericht heeft uitgedaan (zie mails hieronder) en dat er vanmiddag bij Omroep Max en Radio 1 over het onderzoek gesproken zal worden. In de woordvoering richt COC zich op de (verwachte) problemen van LHBT's in de zorg. Belangrijk om te weten is dat het onderzoek hier niet over gaat. Het onderzoek gaat over vitale, op zichzelf wonende ouderen en met hen gaat het net zo goed als met heteroseksuele ouderen.

OCW en VWS steunen de Gay-Straight Alliantie Ouderen in het aanpakken van de (verwachte) problemen van LHBT's binnen de zorg.

[Redacted] mochten er vragen komen, ik ben per mail bereikbaar. Bel vooral als het dringend is. Ik zal je de mail die ik eerder naar [Redacted] stuurde doorsturen.

Groet,

[Redacted]

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
Directie Emancipatie
Postbus 16375
2500 BJ Den Haag
Mob: [Redacted]
[Redacted] @minocw.nl

Volg Directie Emancipatie op:
<https://www.facebook.com/LHBTministerieOCW>
<https://twitter.com/emancipatieocw>

Van: COC Nederland - [Redacted] [mailto:[Redacted]@coc.nl]
Verzonden: donderdag 10 december 2015 8:27
Aan: [Redacted]

CC: [redacted]

Onderwerp: FW: COC wil wettelijke normen voor LHBT-vriendelijke ouderenzorg

Hoi [redacted]

Onderstaand het bericht wat vannacht verstuurd is door COC n.a.v. het rapport. We hebben het grootste aanknopingspunt, de vrees voor negatieve reacties in de zorg eruit gehaald en het mantelzorgpunt benoemd.

Vanmiddag om 17.40 op NPO2 bij Omroep Max, Hallo Nederland wordt SCP geïnterviewd en is Roze 50+ ambassadeur Gon Teunissen te zien als reactie op het rapport. Ik meen dat COC Haaglanden ook benaderd is door Radio 1, daar zijn wij verder niet bij betrokken. Ik zal het bericht ook delen op onze FB pagina van Roze 50+ en jullie pagina in de gaten houden.

Veel plezier in Helsinki!

Groet, [redacted]

Met vriendelijke groet,

Team Roze 50+

Tel. [redacted]

www.roze50plus.nl

www.rozezorg.nl

Van: COC Pers [<mailto:info=coc.nl@mail250.suw14.mcdlv.net>] Namens COC Pers

Verzonden: donderdag 10 december 2015 0:14

Aan: COC Nederland medewerkers <medewerkers@coc.nl>

Onderwerp: COC wil wettelijke normen voor LHBT-vriendelijke ouderenzorg

COC wil wettelijke normen voor LHBT-vriendelijke ouderenzorg

COC Nederland wil dat er wettelijke normen komen voor LHBT-vriendelijke ouderenzorg. Daarmee reageert de belangenorganisatie op het donderdag verschenen rapport *55-plussers en seksuele oriëntatie* van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP).

Een aanzienlijke groep oudere LHBT's is bang voor negatieve reacties van medebewoners in ouderenzorginstellingen (20 procent) of vreest dat het personeel niet kan omgaan met hun seksuele identiteit (10 procent), zo blijkt uit het SCP rapport. Dat beeld wordt bevestigd door eerder onderzoek van het Tijdschrift voor Verzorgenden, waaruit volgde dat slechts 13 procent van de verzorgenden zegt dat er op hun werk aandacht is voor homoseksuele ouderen.

Roze 50+ (een samenwerkingsverband van ANBO en het COC) verstrekt zogenaamde Roze Loper-certificaten aan ouderen- en thuiszorginstellingen die voldoen aan normen op het gebied van LHBT-vriendelijkheid. Zo'n 100 (ouderen-) zorginstellingen beschikken over zo'n certificaat. Om te bevorderen dat alle instellingen in Nederland LHBT-vriendelijk worden, pleit het COC nu voor wettelijke normen.

Uit het SCP-onderzoek blijkt dat het met 'roze' 55-plussers over het algemeen goed gaat. De groep is even gezond, heeft even goede sociale contacten en is even tevreden over het leven als heteroseksuele 55-plussers. Kinderen en/of een partner maken minder vaak deel uit van hun sociale netwerk, maar vrienden en vriendinnen des te vaker. Veertig procent geeft aan dat ze zich vrij voelen en een interessant leven hebben (gehad).

Daar staat tegenover dat bijna een derde (31 procent) van de roze 50-plussers nooit open is over seksuele identiteit en dat 7 procent ooit een zelfmoordpoging deed (ruim twee maal vaker dan heteroseksuele 55-plussers (3%)). Ongeveer 20 procent ervaart (enige) schaamte of ongelukkige gevoelens over de eigen seksuele identiteit.

Roze ouderen verwachten volgens het SCP-onderzoek over het algemeen dat ze mantelzorg van vrienden zullen krijgen als ze zorgbehoevend worden. Het SCP betwijfelt of dat een reële verwachting is, aangezien de vrienden van 55-plussers over het algemeen ook wat ouder zullen zijn, waardoor het bieden van zorg moeilijker wordt.

Roze 50+ zet de komende jaren in op het versterken van sociale netwerken tussen oudere en jongere LHBT's. Daarmee wil het samenwerkingsverband onder meer bereiken dat er daadwerkelijk mantelzorg voor roze ouderen beschikbaar is. Bovendien blijkt uit het SCP onderzoek dat sociale contacten met andere LHBT's leiden tot een positiever beeld van de eigen seksuele identiteit.

Noot voor de redactie, niet voor publicatie:

Voor meer informatie kunt u contact opnemen met perswoordvoering van COC Nederland

(geen sms functie)

[volg ons op Twitter](#) | [like ons op Facebook](#) | [stuur door](#)

Copyright © 2015 COC Nederland, All rights reserved.

Our mailing address is:

COC Nederland
Nieuwe Herengracht 49
Amsterdam, NH 1011RN
Netherlands

[Add us to your address book](#)

Op regelmatige basis ontvangt u via email persberichten van COC Nederland. U staat bij COC Nederland geregistreerd als instantie die onze persberichten graag wil ontvangen. Mocht u onze persberichten toch liever niet (meer) of via een ander e-mailadres willen ontvangen, vragen wij u een e-mail te sturen naar [\[redacted\]@coc.nl](#). Wij zullen uw wijzigingen doorvoeren in onze database. Indien wij geen reply ontvangen, gaan wij ervan uit dat u op de hoogte wilt blijven van ons nieuws.

[Klik hier om u af te melden](#) | [Mijn gegevens updaten](#)

This email was scanned by BitDefender.

[REDACTED]

Van: COC Nederland [REDACTED] [REDACTED]@coc.nl>
Verzonden: donderdag 10 december 2015 8:56
Aan: [REDACTED]@minvws.nl)
CC: [REDACTED] COC Nederland [REDACTED]
Onderwerp: FW: COC wil wettelijke normen voor LHBT-vriendelijke ouderenzorg
Bijlagen: Persbericht 55-plussers en seksuele oriëntatie.pdf

Goedemorgen [REDACTED]

Dank je voor het leuke gesprek gister! Fijn om zo weer even bij te praten over de stand van zaken. Je ontvangt van ons snel een voorstel over de Europese conferentie tijdens Europride, zodat je de minister of staatssecretaris kan vragen voor de opening. A.s. maandag weet ik definitief de datum van de conferentie, vermoedelijk dus maandag 25 juli.

Onderstaand tref je het persbericht aan wat vannacht verstuurd is door COC, namens Roze 50+, in reactie op het uitgekomen SCP rapport over LHB ouderen. Bijgaand ook het persbericht van het SCP over dit rapport. We hebben het grootste aanknopingspunt, de vrees voor negatieve reacties in de zorg eruit gehaald en het mantelzorgpunt benoemd. Goed om te lezen dat het op zich goed gaat met roze ouderen, ik durf te zeggen dat dat ook komt door onze aanpak die we dankzij de bijdrage van het Ministerie van VWS en OCW kunnen realiseren. ☺

Ook vind ik een opmerking in het rapport nog een aanknopingspunt wat pleit voor de aanpak met ons Roze 50+ netwerk:

“Het deelnemen aan de lhb-wereld hangt positief samen met de houding tegenover de eigen seksuele oriëntatie. Degene die meer onderdeel van de lhb-wereld zijn, vinden ook vaker dat hun leven ten opzichte van heteroseksuele leeftijdgenoten van dezelfde sekse interessanter en vrijer is en dat ze beter met problemen kunnen omgaan. Het deel uitmaken van lhb-netwerken is het enige aspect waarop we nog steeds grote verschillen vinden tussen mannen en vrouwen: mannen mengen zich meer in de lhb-wereld.”

COC zou COC niet zijn als we er niet een punt uithaalden waar het nog niet goed genoeg gaat. In de Wet Langdurige Zorg zijn er aanwijzingen van met respect omgaan met de persoonlijke leefwereld van de cliënt, maar dat is in onze beleving te weinig specifiek beschreven. Laten we in het nieuwe jaar hier samen nog eens naar kijken, mede afhankelijk van de reacties op het rapport.

Vanmiddag om 17.40 op NPO2 bij Omroep Max in het programma “Hallo Nederland” wordt SCP geïnterviewd en is Roze 50+ ambassadeur [REDACTED] te zien als reactie op het rapport.

Met vriendelijke groet,

Team Roze 50+

Tel. [REDACTED]

www.roze50plus.nl
www.rozezorg.nl

Van: COC Pers [mailto:info=coc.nl@mail250.suw14.mcdlv.net] Namens COC Pers

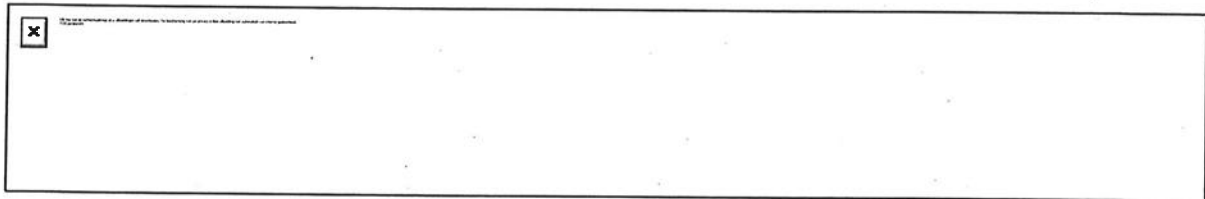
Verzonden: donderdag 10 december 2015 0:14

Aan: COC Nederland medewerkers <medewerkers@coc.nl>

Onderwerp: COC wil wettelijke normen voor LHBT-vriendelijke ouderenzorg

COC wil wettelijke normen voor LHBT-vriendelijke ouderenzorg - 12/10/2015

[Bekijk de nieuwsbrief in browser.](#)

COC wil wettelijke normen voor LHBT-vriendelijke ouderenzorg

COC Nederland wil dat er wettelijke normen komen voor LHBT-vriendelijke ouderenzorg. Daarmee reageert de belangenorganisatie op het donderdag verschenen rapport *55-plussers en seksuele oriëntatie* van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP).

Een aanzienlijke groep oudere LHBT's is bang voor negatieve reacties van medebewoners in ouderenzorginstellingen (20 procent) of vreest dat het personeel niet kan omgaan met hun seksuele identiteit (10 procent), zo blijkt uit het SCP rapport. Dat beeld wordt bevestigd door eerder onderzoek van het Tijdschrift voor Verzorgenden, waaruit volgde dat slechts 13 procent van de verzorgenden zegt dat er op hun werk aandacht is voor homoseksuele

ouderen.

Roze 50+ (een samenwerkingsverband van ANBO en het COC) verstrekt zogenaamde Roze Loper-certificaten aan ouderen- en thuiszorginstellingen die voldoen aan normen op het gebied van LHBT-vriendelijkheid. Zo'n 100 (ouderen-) zorginstellingen beschikken over zo'n certificaat. Om te bevorderen dat alle instellingen in Nederland LHBT-vriendelijk worden, pleit het COC nu voor wettelijke normen.

Uit het SCP-onderzoek blijkt dat het met 'roze' 55-plussers over het algemeen goed gaat. De groep is even gezond, heeft even goede sociale contacten en is even tevreden over het leven als heteroseksuele 55-plussers. Kinderen en/of een partner maken minder vaak deel uit van hun sociale netwerk, maar vrienden en vriendinnen des te vaker. Veertig procent geeft aan dat ze zich vrij voelen en een interessant leven hebben (gehad).

Daar staat tegenover dat bijna een derde (31 procent) van de roze 50-plussers nooit open is over seksuele identiteit en dat 7 procent ooit een zelfmoordpoging deed (ruim twee maal vaker dan heteroseksuele 55-plussers (3%)). Ongeveer 20 procent ervaart (enige) schaamte of ongelukkige gevoelens over de eigen seksuele identiteit.

Roze ouderen verwachten volgens het SCP-onderzoek over het algemeen dat ze mantelzorg van vrienden zullen krijgen als ze zorgbehoevend worden. Het SCP betwijfelt of dat een reële verwachting is, aangezien de vrienden van 55-plussers over het algemeen ook wat ouder zullen zijn, waardoor het bieden van zorg moeilijker wordt.

Roze 50+ zet de komende jaren in op het versterken van sociale netwerken tussen oudere en jongere LHBT's. Daarmee wil het samenwerkingsverband onder meer bereiken dat er daadwerkelijk mantelzorg voor roze ouderen beschikbaar is. Bovendien blijkt uit het SCP onderzoek dat sociale contacten met andere LHBT's leiden tot een positiever beeld van de eigen seksuele identiteit.

Noot voor de redactie, niet voor publicatie:

Voor meer informatie kunt u contact opnemen met perswoordvoering van COC Nederland

[REDACTED] (geen sms functie)

[volg ons op Twitter](#) | [like ons op Facebook](#) | [stuur door](#)

Copyright © 2015 COC Nederland, All rights reserved.

Our mailing address is:

COC Nederland
Nieuwe Herengracht 49
Amsterdam, NH 1011RN
Netherlands

[Add us to your address book](#)

Op regelmatige basis ontvangt u via email persberichten van COC Nederland. U staat bij COC Nederland geregistreerd als instantie die onze persberichten graag wil ontvangen. Mocht u onze persberichten toch liever niet (meer) of via een ander e-mailadres willen ontvangen, vragen wij u een e-mail te sturen naar info@coc.nl. Wij zullen uw wijzigingen doorvoeren in onze database. Indien wij geen reply ontvangen, gaan wij ervan uit dat u op de hoogte wilt blijven van ons nieuws.

[Klik hier om u af te melden](#) | [Mijn gegevens updaten](#)

This email was scanned by BitDefender.

[REDACTED]

Van: [REDACTED]
Verzonden: donderdag 10 december 2015 9:15
Aan: Prins, Jacqueline
CC: [REDACTED] (@minvws.nl)
Onderwerp: Re: COC wil wettelijke normen voor LHBT-vriendelijke ouderenzorg

Graag ook [REDACTED] aanhaken. Ik ben met M in Schotland vandaag.

Verstuurd vanaf mijn iPhone

Op 10 dec. 2015 om 08:11 heeft Prins, Jacqueline <j.prins@minocw.nl> het volgende geschreven:

[REDACTED] een korte woordvoeringslijn lijkt me wel nuttig.
Kun je een paar bullits aanleveren voor Com?
Grt
Jacqueline

Verstuurd vanaf mijn

Op 10 dec. 2015 om 08:53 heeft [REDACTED] @minocw.nl> het volgende geschreven:

Dag allen,

Het SCP onderzoek over LHB ouderen is zojuist gepubliceerd:
http://www.scp.nl/Publicaties/Alle_publicaties/Publicaties_2015/55_plussers_en_seksuele_orientatie. Wordvoering [REDACTED] is op de hoogte. Wij besteden aandacht aan het onderzoek via onze sociale media.

Ik zie dat COC een persbericht heeft uitgedaan (zie mails hieronder) en dat er vanmiddag bij Omroep Max en Radio 1 over het onderzoek gesproken zal worden. In de woordvoering richt COC zich op de (verwachte) problemen van LHBT's in de zorg. Belangrijk om te weten is dat het onderzoek hier niet over gaat. Het onderzoek gaat over vitale, op zichzelf wonende ouderen en met hen gaat het net zo goed als met heteroseksuele ouderen.

OCW en VWS steunen de Gay-Straight Alliantie Ouderen in het aanpakken van de (verwachte) problemen van LHBT's binnen de zorg.

[REDACTED] mochten er vragen komen, ik ben per mail bereikbaar. Bel vooral als het dringend is. Ik zal je de mail die ik eerder naar [REDACTED] stuurde doorsturen.

Groet,
[REDACTED]

<image002.jpg>

<image003.png>

.....
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
Directie Emancipatie
Postbus 16375
2500 BJ Den Haag
Mob: [redacted]
[redacted]@minocw.nl

.....
Volg Directie Emancipatie op:
<https://www.facebook.com/LHBTministerieOCW>
<https://twitter.com/emancipatieocw>

Van: COC Nederland [redacted] [mailto:[redacted]@coc.nl]

Verzonden: donderdag 10 december 2015 8:27

Aan: [redacted]

CC: [redacted]

Onderwerp: FW: COC wil wettelijke normen voor LHBT-vriendelijke ouderenzorg

Hoi [redacted]

Onderstaand het bericht wat vannacht verstuurd is door COC n.a.v. het rapport. We hebben het grootste aanknopingspunt, de vrees voor negatieve reacties in de zorg eruit gehaald en het mantelzorgpunt benoemd.

Vanmiddag om 17.40 op NPO2 bij Omroep Max, Hallo Nederland wordt SCP geïnterviewd en is Roze 50+ ambassadeur [redacted] te zien als reactie op het rapport. Ik meen dat COC Haaglanden ook benaderd is door Radio 1, daar zijn wij verder niet bij betrokken. Ik zal het bericht ook delen op onze FB pagina van Roze 50+ en jullie pagina in de gaten houden.

Veel plezier in Helsinki!

Groet, [redacted]

Met vriendelijke groet,

Team Roze 50+

Tel: [redacted]

<image001.jpg>

www.roze50plus.nl

www.rozezorg.nl

Van: COC Pers [mailto:info=coc.nl@mail250.suw14.mcdlv.net] Namens COC Pers

Verzonden: donderdag 10 december 2015 0:14

Aan: COC Nederland medewerkers <medewerkers@coc.nl>

Onderwerp: COC wil wettelijke normen voor LHBT-vriendelijke ouderenzorg

PERSBERICHT

volg het COC

COC wil wettelijke normen voor LHBT-vriendelijke ouderenzorg

COC Nederland wil dat er wettelijke normen komen voor LHBT-vriendelijke ouderenzorg. Daarmee reageert de belangenorganisatie op het donderdag verschenen rapport *55-plussers en seksuele oriëntatie* van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP).

Een aanzienlijke groep oudere LHBT's is bang voor negatieve reacties van medebewoners in ouderenzorginstellingen (20 procent) of vreest dat het personeel niet kan omgaan met hun seksuele identiteit (10 procent), zo blijkt uit het SCP rapport. Dat beeld wordt bevestigd door eerder onderzoek van het Tijdschrift voor Verzorgenden, waaruit volgde dat slechts 13 procent van de verzorgenden zegt dat er op hun werk aandacht is voor homoseksuele ouderen.

Roze 50+ (een samenwerkingsverband van ANBO en het COC) verstrekt zogenaamde Roze Loper-certificaten aan ouderen- en thuiszorginstellingen die voldoen aan normen op het gebied van LHBT-vriendelijkheid. Zo'n 100 (ouderen-) zorginstellingen beschikken over zo'n certificaat. Om te bevorderen dat alle instellingen in Nederland LHBT-vriendelijk worden, pleit het COC nu voor wettelijke normen.

Uit het SCP-onderzoek blijkt dat het met 'roze' 55-plussers over het algemeen goed gaat. De groep is even gezond, heeft even goede sociale contacten en is even tevreden over het leven als heteroseksuele 55-plussers. Kinderen en/of een partner maken minder vaak deel uit van hun sociale netwerk, maar vrienden en vriendinnen des te vaker. Veertig procent geeft aan dat ze zich vrij voelen en een interessant leven hebben (gehad).

Daar staat tegenover dat bijna een derde (31 procent) van de roze 50-plussers nooit open is over seksuele identiteit en dat 7 procent ooit een zelfmoordpoging deed (ruim twee maal

vaker dan heteroseksuele 55-plussers (3%)). Ongeveer 20 procent ervaart (enige) schaamte of ongelukkige gevoelens over de eigen seksuele identiteit.

Roze ouderen verwachten volgens het SCP-onderzoek over het algemeen dat ze mantelzorg van vrienden zullen krijgen als ze zorgbehoevend worden. Het SCP betwijfelt of dat een reële verwachting is, aangezien de vrienden van 55-plussers over het algemeen ook wat ouder zullen zijn, waardoor het bieden van zorg moeilijker wordt.

Roze 50+ zet de komende jaren in op het versterken van sociale netwerken tussen oudere en jongere LHBT's. Daarmee wil het samenwerkingsverband onder meer bereiken dat er daadwerkelijk mantelzorg voor roze ouderen beschikbaar is. Bovendien blijkt uit het SCP onderzoek dat sociale contacten met andere LHBT's leiden tot een positiever beeld van de eigen seksuele identiteit.

Noot voor de redactie, niet voor publicatie:

Voor meer informatie kunt u contact opnemen met perswoordvoering van COC Nederland

[redacted] (geen sms functie)

[volg ons op Twitter](#) | [like ons op Facebook](#) | [stuur door](#)

Copyright © 2015 COC-Nederland, All rights reserved.

Our mailing address is:

COC Nederland
Nieuwe Herengracht 49
Amsterdam, NH 1011RN
Netherlands

[Add us to your address book](#)

Op regelmatige basis ontvangt u via email persberichten van COC Nederland. U staat bij COC Nederland geregistreerd als instantie die onze persberichten graag wil ontvangen. Mocht u onze persberichten toch liever niet (meer) of via een ander e-mailadres willen ontvangen, vragen wij u een e-mail te sturen naar [\[redacted\]@coc.nl](#). Wij zullen uw wijzigingen doorvoeren in onze database. Indien wij geen reply ontvangen, gaan wij ervan uit dat u op de hoogte wilt blijven van ons

nieuws.

[Klik hier om u af te melden](#) | [Mijn gegevens updaten](#)

This email was scanned by BitDefender.

<image002.jpg>

<image003.png>

<image001.jpg>

[REDACTED]

Van: Prins, Jacqueline
Verzonden: donderdag 10 december 2015 9:40
Aan: [REDACTED]
Onderwerp: Re: COC wil wettelijke normen voor LHBT-vriendelijke ouderenzorg

Dank je [REDACTED]

Verstuurd vanaf mijn

Op 10 dec. 2015 om 09:28 heeft [REDACTED] <[\[REDACTED\]@minocw.nl](mailto:[REDACTED]@minocw.nl)> het volgende geschreven:

Dag Jacqueline en anderen,

Bij deze een samenvatting en een korte woordvoeringslijn n.a.v. het onderzoek van SCP.

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

Groet,

.....
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
Directie Emancipatie
Postbus 16375
2500 BJ Den Haag
Mob. [REDACTED]
[REDACTED]@minocw.nl

.....
Volg Directie Emancipatie op:
<https://www.facebook.com/LHBTministerieOCW>
<https://twitter.com/emancipatieocw>

Van: Prins, Jacqueline
Verzonden: donderdag 10 december 2015 9:11
Aan: [REDACTED]
CC: [REDACTED]@minvws.nl);
Onderwerp: Re: COC wil wettelijke normen voor LHBT-vriendelijke ouderenzorg

[REDACTED] een korte woordvoeringslijn lijkt me wel nuttig.
Kun je een paar bullits aanleveren voor Com?
Grt
Jacqueline

Verstuurd vanaf mijn [REDACTED]

Op 10 dec. 2015 om 08:53 heeft [REDACTED]@minocw.nl> het volgende geschreven:

Dag allen,

Het SCP onderzoek over LHB ouderen is zojuist gepubliceerd:
http://www.scp.nl/Publicaties/Alle_publicaties/Publicaties_2015/55_plussers_en_seksuele_oriëntatie. Woordvoering (Odie) is op de hoogte. Wij besteden aandacht aan het onderzoek via onze sociale media.

Ik zie dat COC een persbericht heeft uitgedaan (zie mails hieronder) en dat er vanmiddag bij Omroep Max en Radio 1 over het onderzoek gesproken zal worden. In de woordvoering richt COC zich op de (verwachte) problemen van LHBT's in de zorg. Belangrijk om te weten is dat het onderzoek hier niet over gaat. Het onderzoek gaat over vitale, op zichzelf wonende ouderen en met hen gaat het net zo goed als met heteroseksuele ouderen.

OCW en VWS steunen de Gay-Straight Alliantie Ouderen in het aanpakken van de (verwachte) problemen van LHBT's binnen de zorg.

[redacted] mochten er vragen komen, ik ben per mail bereikbaar. Bel vooral als het dringend is. Ik zal je de mail die ik eerder naar [redacted] stuurde doorsturen.

Groet,

[redacted]
<image002.jpg>

<image003.png>

.....
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Directie Emancipatie

Postbus 16375

2500 BJ Den Haag

Mob: [redacted]

[redacted]@minocw.nl

.....
Volg Directie Emancipatie op:

<https://www.facebook.com/LHBTministerieOCW>

<https://twitter.com/emancipatieocw>

Van: COC Nederland [redacted] [mailto:[redacted]@coc.nl]

Verzonden: donderdag 10 december 2015 8:27

Aan: [redacted]

CC: [redacted]

Onderwerp: FW: COC wil wettelijke normen voor LHBT-vriendelijke ouderenzorg

Hoi [redacted]

Onderstaand het bericht wat vannacht verstuurd is door COC n.a.v. het rapport. We hebben het grootste aanknopingspunt, de vrees voor negatieve reacties in de zorg eruit gehaald en het mantelzorgpunt benoemd.

Vanmiddag om 17.40 op NPO2 bij Omroep Max, Hallo Nederland wordt SCP geïnterviewd en is Roze 50+ ambassadeur [redacted] te zien als reactie op het rapport. Ik meen dat COC Haaglanden ook benaderd is door Radio 1, daar zijn wij verder niet bij betrokken. Ik zal het bericht ook delen op onze FB pagina van Roze 50+ en jullie pagina in de gaten houden.

Veel plezier in Helsinki!

Groet, [redacted]

Met vriendelijke groet,

Team Roze 50+

Tel: [redacted]

<image001.jpg>

www.roze50plus.nl

www.rozezorg.nl

Van: COC Pers [<mailto:info=coc.nl@mail250.suw14.mcdlv.net>] Namens COC Pers

Verzonden: donderdag 10 december 2015 0:14

Aan: COC Nederland medewerkers <medewerkers@coc.nl>

Onderwerp: COC wil wettelijke normen voor LHBT-vriendelijke ouderenzorg

COC wil wettelijke normen voor LHBT-vriendelijke
ouderenzorg - 12/10/2015

[Bekijk de nieuwsbrief in
browser.](#)

PERSBERICHT

volg het COC

COC wil wettelijke normen voor LHBT-vriendelijke ouderenzorg

COC Nederland wil dat er wettelijke normen komen voor LHBT-vriendelijke ouderenzorg. Daarmee reageert de belangenorganisatie op het donderdag verschenen rapport *55-plussers en seksuele oriëntatie* van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP).

Een aanzienlijke groep oudere LHBT's is bang voor negatieve reacties van medebewoners in

ouderenzorginstellingen (20 procent) of vreest dat het personeel niet kan omgaan met hun seksuele identiteit (10 procent), zo blijkt uit het SCP rapport. Dat beeld wordt bevestigd door eerder onderzoek van het Tijdschrift voor Verzorgenden, waaruit volgde dat slechts 13 procent van de verzorgenden zegt dat er op hun werk aandacht is voor homoseksuele ouderen.

Roze 50+ (een samenwerkingsverband van ANBO en het COC) verstrekt zogenaamde Roze Loper-certificaten aan ouderen- en thuiszorginstellingen die voldoen aan normen op het gebied van LHBT-vriendelijkheid. Zo'n 100 (ouderen-) zorginstellingen beschikken over zo'n certificaat. Om te bevorderen dat alle instellingen in Nederland LHBT-vriendelijk worden, pleit het COC nu voor wettelijke normen.

Uit het SCP-onderzoek blijkt dat het met 'roze' 55-plussers over het algemeen goed gaat. De groep is even gezond, heeft even goede sociale contacten en is even tevreden over het leven als heteroseksuele 55-plussers. Kinderen en/of een partner maken minder vaak deel uit van hun sociale netwerk, maar vrienden en vriendinnen des te vaker. Veertig procent geeft aan dat ze zich vrij voelen en een interessant leven hebben (gehad).

Daar staat tegenover dat bijna een derde (31 procent) van de roze 50-plussers nooit open is over seksuele identiteit en dat 7 procent ooit een zelfmoordpoging deed (ruim twee maal vaker dan heteroseksuele 55-plussers (3%)). Ongeveer 20 procent ervaart (enige) schaamte of ongelukkige gevoelens over de eigen seksuele identiteit.

Roze ouderen verwachten volgens het SCP-onderzoek over het algemeen dat ze mantelzorg van vrienden zullen krijgen als ze zorgbehoevend worden. Het SCP betwijfelt of dat een reële verwachting is, aangezien de vrienden van 55-plussers over het algemeen ook wat ouder zullen zijn, waardoor het bieden van zorg moeilijker wordt.

Roze 50+ zet de komende jaren in op het versterken van sociale netwerken tussen oudere en jongere LHBT's. Daarmee wil het samenwerkingsverband onder meer bereiken dat er daadwerkelijk mantelzorg voor roze ouderen beschikbaar is. Bovendien blijkt uit het SCP onderzoek dat sociale contacten met andere LHBT's leiden tot een positiever beeld van de eigen seksuele identiteit.

Noot voor de redactie, niet voor publicatie:

Voor meer informatie kunt u contact opnemen met perswoordvoering van COC Nederland [REDACTED]

[REDACTED] (geen sms functie)

[volg ons op Twitter](#) | [like ons op Facebook](#) | [stuur door](#)

Copyright © 2015 COC Nederland, All rights reserved.

Our mailing address is:

COC Nederland
Nieuwe Herengracht 49
Amsterdam, NH 1011RN
Netherlands

[Add us to your address book](#)

Op regelmatige basis ontvangt u via email persberichten van COC Nederland. U staat bij COC Nederland geregistreerd als instantie die onze persberichten graag wil ontvangen. Mocht u onze persberichten toch liever niet (meer) of via een ander e-mailadres willen ontvangen, vragen wij u een e-mail te sturen naar [REDACTED]@coc.nl. Wij zullen uw wijzigingen doorvoeren in onze database. Indien wij geen reply ontvangen, gaan wij ervan uit dat u op de hoogte wilt blijven van ons nieuws.

[Klik hier om u af te melden](#) | [Mijn gegevens updaten](#)

This email was scanned by BitDefender.

EMBARGO TOT DONDERDAG 10 DECEMBER 2015, 0:01 UUR

Rijnstraat 50
Postbus 16164
2500 BD Den Haag
T 070 340 70 00
www.scp.nl

Inlichtingen bij

@scp.nl

PERSBERICHT

Verschillen tussen lesbische, homoseksuele, biseksuele en heteroseksuele 55-plussers beperkt

, 10 december 2015

- Er zijn meer overeenkomsten dan verschillen tussen lesbische, homoseksuele, biseksuele (LHB) en heteroseksuele 55-plussers: zij zijn even gezond, hebben even goede sociale contacten die ze even vaak zien en zijn even tevreden met hun leven.
- Wel rapporteren LHB 55-plussers meer arbeidsongeschiktheid (12% versus 5%) en meer gedachten aan zelfmoord en/of pogingen daartoe (gedachten: 30% versus 22%; pogingen: 7% versus 3%).
- Ongeveer een op de tien (12%) van de LHB 55-plussers kreeg negatieve reacties op zijn/haar oriëntatie in het afgelopen jaar. Drie op de tien (31%) is naar niemand open over de gevoelens voor seksegenoten.
- Ongeveer een op de tien LHB 55-plussers verwacht dat toekomstige zorgverleners niet goed met hun seksuele oriëntatie kunnen omgaan en een op de vijf verwacht dat medebewoners van een tehuis er problemen mee gaan hebben.
- Beide groepen verwachten in de toekomst mantelzorg vanuit hun sociale netwerk. LHBs verwachten zorg van vrienden, heteroseksuelen van kinderen en partner.

Dit blijkt uit de SCP-publicatie *55-plussers en seksuele oriëntatie. Ervaringen van lesbische, homoseksuele, biseksuele en heteroseksuele 55-plussers* die verschijnt op 10 december, de Dag van de Mensenrechten [redacted] en [redacted] schreven dit rapport op verzoek van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW), verantwoordelijk voor het beleid op het gebied van homo-emancipatie. Het rapport is gebaseerd op een landelijk onderzoek onder 375 LHB en 361 vitale, zelfstandig wonende heteroseksuele 55-plussers.

Weinig verschillen in welzijn

Er zijn weinig verschillen in het welzijn tussen LHB- en heteroseksuele 55-plussers. Ze zijn even tevreden met hun leven, ervaren dezelfde mate van (goede) gezondheid en lichamelijke belemmeringen en rapporteren evenveel

psychische problemen. Wel hebben LHB 55-plussers vaker ooit aan suicide gedacht (30% vs. 22%) of een poging daartoe gedaan (7% vs. 3%). Ook zijn LHB 55-plussers vaker arbeidsongeschikt. Onbekend is of dit samenhangt met bijvoorbeeld psychische problemen in een eerdere levensfase.

LHB 55-plussers beoordelen het huidige leven in het licht van eerdere ervaringen positiever dan heteroseksuele 55-plussers. Zij denken dat ze een moeilijker leven hebben gehad, maar dat ze nu beter in staat zijn met problemen om te gaan en dat hun leven ook interessanter is.

Andere samenstelling sociale netwerken

Heteroseksuele 55-plussers hebben vaker kinderen en een partner. Als LHB 55-plussers kinderen hebben, dan hebben zij daar een minder goede band mee. Daar staat tegenover dat LHB 55-plussers meer vrienden hebben die zij ook regelmatig zien en waarmee zij een betere band hebben. Deze andere samenstelling van het netwerk keert ook terug als men gevraagd wordt naar verwachten omtrent mantelzorg: LHB 55-plussers rekenen voor toekomstige mantelzorg op vrienden, heteroseksuele 55-plussers op hun kinderen en partner.

Wisselende verwachtingen omtrent zorg

De meeste LHB 55-plus deelnemers aan het onderzoek zien de dag waarop zij wel zorg nodig hebben positief tegemoet, maar ongeveer een op de tien verwacht minder goede zorg te krijgen of dat zorgverleners niet goed met hun seksuele oriëntatie kunnen omgaan. De verwachtingen omtrent het gedrag van medebewoners zijn negatiever: ongeveer een op de vijf LHB 55-plussers verwacht uitsluiting van medebewoners of geen goede omgang met hun seksuele oriëntatie.

Deel LHB 55-plussers negatieve reacties en in de kast

Ongeveer een derde (31%) van de LHB 55-plussers heeft niemand in de omgeving die weet dat zij zich (ook) aangetrokken voelen tot seksegenoten. Onder degenen die een partner van dezelfde sekse hebben komt dit amper voor, onder degenen met een partner van de andere sekse des te meer. Twaalf procent kreeg in het afgelopen jaar te maken met een negatieve reactie op hun seksuele oriëntatie. Degenen die een negatieve reactie kregen, zijn eenzamer, hebben meer psychische problemen en hebben minder positieve verwachtingen omtrent toekomstige zorg.

SCP-publicatie 2015/30, *55-plussers en seksuele oriëntatie. Ervaringen van lesbische, homoseksuele, biseksuele en heteroseksuele 55-plussers*, Den Haag, Sociaal en Cultureel Planbureau, ISBN 978 90 377 0766 3, prijs € 16,50.

De publicatie is verkrijgbaar bij de (internet-)boekhandel of te bestellen via de website: www.scp.nl

Voor meer informatie: SCP: [redacted] tel. [redacted] e-mail: [redacted]@scp.nl.

Voor algemene informatie: SCP: [redacted] tel. [redacted] e-mail: [redacted]@scp.nl

[Redacted]

Van: [Redacted]
Verzonden: donderdag 10 december 2015 8:54
Aan: [Redacted]
Onderwerp: FW: Onderzoek LHB ouderen
Bijlagen: 55-plussers en seksuele oriëntatie def pdf.pdf

Ter info.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
Directie Emancipatie
Postbus 16375
2500 BJ Den Haag
Mob: [Redacted]
[Redacted]@minocw.nl

Volg Directie Emancipatie op:
<https://www.facebook.com/LHBTministerieOCW>
<https://twitter.com/emancipatieocw>

Van: [Redacted]
Verzonden: woensdag 2 december 2015 11:17
Aan: [Redacted]
CC: [Redacted] Prins, Jacqueline, [Redacted]@minvws.nl, [Redacted]@minocw.nl)
Onderwerp: Onderzoek LHB ouderen

Dag [Redacted] en [Redacted]

Op 10 december, de Dag van de Mensenrechten, presenteert het SCP het in opdracht van OCW uitgevoerde onderzoek '55-plussers en seksuele oriëntatie'. Door de grote onderzoekspopulatie is het mogelijk een goede vergelijking te maken tussen lhb ouderen enerzijds, en heteroseksuele lhb ouderen anderzijds. Vanwege het geringe aantal transgenders in de onderzoekspopulatie kunnen er geen conclusies worden getrokken over hun welbevinden t.o.v. niet transgender ouderen.

[Redacted]

Ik neem de uitkomsten van het onderzoek en de inzet van VWS en OCW mee in de Voortgangsbrief Emancipatie die eind januari naar de Kamer gaat. Wij zullen via de social media van DE wijzen op het gepubliceerde onderzoek

Hieronder een korte samenvatting van het onderzoek.

- De gezondheid, het welbevinden en het verwachte mantelzorgnetwerk van lhb-55-plussers is behoorlijk vergelijkbaar met dat van heteroseksuele leeftijdgenoten. In algemene zin kunnen we concluderen dat de gezondheid, het welbevinden en het verwachte mantelzorgnetwerk van lhb-55-plussers geen reden tot zorg zijn.
- De verwachting van het mantelzorgnetwerk van lhb-55-plussers is even groot, maar zij verwachten dat het netwerk meer zal bestaan uit vrienden dan familie (partner en kinderen). Het onderzoek laat niet zien of de verwachtingen terecht zijn.
- lhb-55-plussers rapporteren vaker dan heteroseksuele leeftijdgenoten dat ze ooit suïcidale gedachten hebben gehad en suïcidepogingen hebben gedaan.
- lhb-55-plussers die een negatieve houding tegenover hun seksuele oriëntatie hebben, lopen meer risico op een verminderd welbevinden.
- Verschillen tussen lhb-55-plussers worden meer verklaard door relatiestatus (wel of geen relatie hebben en de sekse van de relatiepartner) dan tot wie ze zich voelen aangetrokken.
- In dit onderzoek blijkt dat 55-69-jarige lhb's vaker rapporteerden ooit suïcidale gedachten te hebben (gehad) of een poging tot zelfdoding te hebben gedaan dan hun leeftijdgenoten, terwijl dit voor 70-plussers niet geldt. Binnen lhb-55-plussers rapporteert de jongere groep bovendien een lagere mate van levenstevredenheid en meer psychische problemen.
- Er is geen sterk verband tussen gendernonconformiteit en welbevinden.
- Een minderheid van de lhb-55-plussers denkt dat de lhb-oriëntatie gevolgen heeft voor het krijgen van (mantel)zorg of voor contact met zorgprofessionals of medebewoners. De meesten wonen liever in een 'mainstream' zorginstelling dan een zorginstelling speciaal voor lhb.

Mochten jullie meer info willen, laat het dan weten.

Groet,

.....
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Directie Emancipatie

Postbus 16375

2500 BJ Den Haag

Mob: [redacted]

[redacted]@minocw.nl

.....
Volg Directie Emancipatie op:

<https://www.facebook.com/LHBTministerieOCW>

<https://twitter.com/emancipatieocw>

55-plussers en seksuele oriëntatie

[REDACTED]

Van: [REDACTED]@minvws.nl>
Verzonden: donderdag 4 februari 2016 17:01
Aan: [REDACTED]
CC: [REDACTED]
Onderwerp: RE: Q&A ouderenonderzoek
Bijlagen: Q A nav SCP rapport tbv AO emancipatie 10 februari 2016-VWS.docx

Hallo [REDACTED]
 Bijgaand een Q&A op het gevraagde onderdeel. Dit moest intern worden afgestemd.
 Groet,
 [REDACTED]

Van: [REDACTED] [mailto:[REDACTED]@minocw.nl]
Verzonden: donderdag 4 februari 2016 13:09
Aan: [REDACTED]
Onderwerp: RE: Q&A ouderenonderzoek

Geweldig, dank [REDACTED]

.....
 Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
 Directie Emancipatie
 Postbus 16375
 2500 BJ Den Haag
 Mob: [REDACTED]
 [REDACTED]@minocw.nl

.....
 Volg Directie Emancipatie op:
<https://www.facebook.com/LHBTministerieOCW>
<https://twitter.com/emancipatieocw>

Van: [REDACTED] [mailto:[REDACTED]@minvws.nl]
Verzonden: donderdag 4 februari 2016 12:54
Aan: [REDACTED]
CC: [REDACTED]
Onderwerp: RE: Q&A ouderenonderzoek

Hallo [REDACTED]
 Voor een antwoord op dit onderdeel moest ik intern te rade gaan, want Bussemaker moet een goed antwoord kunnen geven. Het gaat niet om emancipatie, maar om goede zorg en daarvoor hebben we een aantal beleidsprogramma's lopen. We zijn bezig om te kijken of dit ook op de een of andere manier mee kan gaan in een programma dat Waardigheid en Trots heet.

Hier komt nog een nadere bespreking over, maar daar kunnen we niet op wachten.
Ik stuur je vanmiddag de Q&A op.

Groet,
[redacted]

Van: [redacted] [mailto:[redacted]@minocw.nl]

Verzonden: dinsdag 2 februari 2016 12:59

Aan: [redacted]

Onderwerp: RE: Q&A ouderenonderzoek

Het AO is 10 februari, dus hoe eerder hoe beter. Een simpele Q&A is voldoende.

Groet,
[redacted]

.....
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
Directie Emancipatie
Postbus 16375
2500 BJ Den Haag
Mob: [redacted]
[redacted]@minocw.nl

.....
Volg Directie Emancipatie op:
<https://www.facebook.com/LHBTministerieOCW>
<https://twitter.com/emancipatieocw>

Van: [redacted] [mailto:[redacted]@minvws.nl]

Verzonden: dinsdag 2 februari 2016 9:54

Aan: [redacted]

Onderwerp: RE: Q&A ouderenonderzoek

Hallo [redacted]
Wanneer heb je een reactie nodig?
[redacted]

-----Original Message-----

From: [redacted] [mailto:[redacted]@minocw.nl]

Sent: Monday, February 01, 2016 02:12 PM W. Europe Standard Time

To: [redacted]

Cc: [redacted]

Subject: RE: Q&A ouderenonderzoek

Dag [REDACTED]

Zie hieronder een Q&A over het onderzoek naar LHB ouderen voor het AO Emancipatie. [REDACTED] ik lees in het destijds verschenen persbericht van COC dat de organisatie vraagt om met wettelijke normen te komen voor LHBT-vriendelijke ouderenzorgen. Mocht een kamerlid tijdens het AO aan onze minister vragen om inderdaad met wettelijke normen te komen (hier gaat OCW uiteraard niet over), heb jij dan een geschikt antwoord waar VWS zich in kan vinden?

Groet,
[REDACTED]

Q:

Wat gaat u doen met de uitkomsten van het onderzoek van het SCP naar het welzijn van LHB ouderen ('55-plussers en seksuele oriëntatie')?

A:

Het onderzoek laat zien dat het goed gaat met LHB ouderen in vergelijking met heteroseksuele ouderen. Maar er is ook reden tot zorg: met LHB ouderen die een negatieve houding tegenover hun seksuele oriëntatie hebben gaat het minder goed. Ook denkt een minderheid van de LHB ouderen dat de LHB-oriëntatie gevolgen heeft voor het krijgen van (mantel)zorg of voor contact met zorgprofessionals of medebewoners. Inzet van VWS en OCW is daarom nodig om de situatie van LHBT ouderen verder te verbeteren. VWS en OCW steunen de Gay-Straight Alliantie Ouderen. Deze alliantie, die bestaat uit ANBO en COC, richt zich op empowerment van LHBT ouderen en kennisvergroting over LHBT binnen de zorg.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
Directie Emancipatie
Postbus 16375
2500 BJ Den Haag
Mob: [REDACTED]
[REDACTED]@minocw.nl

Volg Directie Emancipatie op:
<https://www.facebook.com/LHBTministerieOCW>
<https://twitter.com/emancipatieocw>

Van: [REDACTED]
Verzonden: vrijdag 29 januari 2016 12:00
Aan: [REDACTED]
CC: [REDACTED]
Onderwerp: RE: Q&A ouderenonderzoek

Ja hoor.

Van: [REDACTED]
Verzonden: vrijdag 29 januari 2016 11:59
Aan: [REDACTED]
CC: [REDACTED]
Onderwerp: Re: Q&A ouderenonderzoek

Doe ik. Is maandagochtend op tijd?

Groet,

[REDACTED]
Verstuurd vanaf mijn iPhone

Op 29 jan. 2016 om 10:34 heeft [REDACTED] <[REDACTED]@minocw.nl> het volgende geschreven:

Hoi [REDACTED]

Ik bedacht me dat we nog geen Q&A hebben over het Ouderenonderzoek dat afgelopen jaar is verschenen. In Paris wordt het toezenden hiervan aan de Kamer genoemd als een toezegging (die is nagekomen volgens mij). Zou je er een korte Q&A over aan willen leveren? Dank.

Groet, [REDACTED]

Senior Beleidsmedewerker
Ministerie van Onderwijs Cultuur en Wetenschap
Directie Emancipatie

t: [REDACTED]
e: [REDACTED]@minocw.nl

Bezoekadres: Rijnstraat 50, 2515 XP, Den Haag
Postadres: Postbus 16375, 2500 BJ, Den Haag

www.facebook.com/LHBTministerieOCW
www.twitter.com/emancipatieocw

Dit bericht kan informatie bevatten die niet voor u is bestemd. Indien u niet de geadresseerde bent of dit bericht abusievelijk aan u is toegezonden, wordt u verzocht dat aan de afzender te melden en het bericht te verwijderen. De Staat aanvaardt geen aansprakelijkheid voor schade, van welke aard ook, die verband houdt met risico's verbonden aan het elektronisch verzenden van berichten.
This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message. The State accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent in the electronic transmission of messages.

[REDACTED]

A:

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

Van: [REDACTED] <info@[REDACTED].nl>
Verzonden: woensdag 10 februari 2016 7:18
Aan: [REDACTED]@hotmail.com
Onderwerp: transgender ouderen
Bijlagen: Flyer Transgenderouderen.pdf

Beste Relatie,

Roze 50+ en Empowerment Foundation zijn samen een crowdfundingactie begonnen om onderstaand project te realiseren. Daarnaast vragen we ook middelen aan bij fondsen die geïnteresseerd zijn om hierin met ons te participeren. Waarom dit project hard nodig is kan je lezen hieronder of in bijgevoegde flyer. Behalve het kopen van (een paar) aandelen zou het fantastisch zijn als jullie deze informatie ook delen met jullie eigen netwerk via Facebook of per mail...!

Dank voor jullie aandacht!

[REDACTED]
[REDACTED]

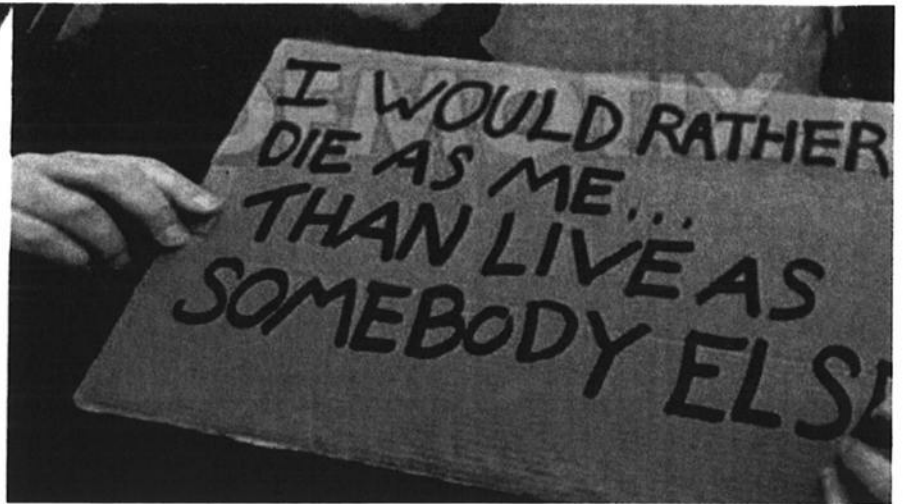

www.roze50plus.nl
www.rozezorg.nl

Verhalen van transgender ouderen van levensbelang

project van Roze 50+ en Empowerment Foundation

*** BOEK, FILM, WEBSITE!

Transgender ouderen.... Bestaan die ook al?

Transgender is een containerbegrip voor mensen die zich niet, of niet helemaal, thuis voelen in de geslachtsrol die past bij de uiterlijke geslachtskenmerken van hun geboorte. Zo zijn er mannen voor wie het toereikend is om af en toe, maar wel vaak in het verborgene, vrouwenkleding aan te trekken. Maar er zijn ook transgenders die zeer beslist vinden dat zij in het verkeerde lichaam zijn geboren en om die reden hoe dan ook naar dat geslacht over willen gaan. Weer anderen zitten tussen beide uitersten in. Bijvoorbeeld mannen die als vrouw leven, maar geen geslachtsaanpassing willen of kunnen ondergaan. Kortom, een zeer diverse, kleurrijke groep mensen, maar ook een groep waar helaas nog veel vooroordelen over bestaan en die veel te vaak te maken krijgt met onbegrip, pesterijen en geweld. Daar willen wij wat aan doen!

Hoe?

Door hun levensverhalen te verzamelen en die te delen met de rest van de wereld! Dat doen we in een **boek**, een **documentaire** en een **informatieve website**. Hierdoor krijgen transgenders niet alleen stem en gezicht, maar draagt het project bij aan meer kennis en begrip voor transgender ouderen. In dit project, werken we samen met mensen uit de Transgender Community, TNN, Uitgeverij Xanten, schrijfster/fotograaf [REDACTED] (auteur van o.a het veel besproken Stormachtig Stil, levensverhalen van Roze ouderen, en filmmaakster [REDACTED] (haar documentaire TransAnders won publieksprijs 2015 TranScreenfilmfestival)

Maak dit bijzondere project mogelijk en koop aandelen voor slechts 5 euro per stuk

Roze 50+ en Empowerment Foundation spannen zich in om financiering bij bepaalde fondsen te bewerkstelligen. Maar dat is niet voldoende! Daarom bieden we u de kans om te participeren in dit project door het kopen van aandelen. Op die manier dragen we allemaal een steentje bij aan de emancipatie van Transgenders. Roze 50 + en de Empowerment Foundation verkopen 5000 aandelen van 5 euro per stuk. U kunt tot aandelen kopen door een bedrag over te maken op: NL69RABO0106237578 t.n.v. Empowerment Foundation, o.v.v. Transgender ouderen. Wat krijgt u er voor terug?

- Voor 1 t/m 49 aandelen: naamsvermelding
- Voor 50 t/m 99 aandelen: plaatsing bedrijfslogo, plus 1 boek
- Voor 100 t/m 199 aandelen: halve pagina advertentie/ advertorial, plus 5 boeken
- Voor 200 aandelen of meer: hele pagina advertentie/ advertorial, plus 10 boeken

Volg onze Transgender-Ouderen pagina op [Facebook](#)

Roze50plus.nl
50+

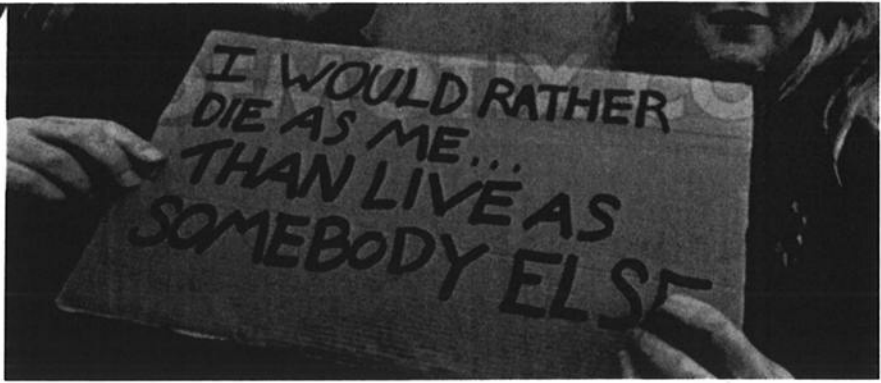

Verhalen van transgender ouderen van levensbelang

project van Roze 50+ en Empowerment Foundation

*** BOEK, FILM, WEBSITE!

Transgender ouderen.... Bestaan die ook al?

Transgender is een containerbegrip voor mensen die zich niet, of niet helemaal, thuis voelen in de geslachtsrol die past bij de uiterlijke geslachtskenmerken van hun geboorte. Zo zijn er mannen voor wie het toereikend is om af en toe, maar wel vaak in het verborgene, vrouwenkleding aan te trekken. Maar er zijn ook transgenders die zeer beslist vinden dat zij in het verkeerde lichaam zijn geboren en om die reden hoe dan ook naar dat geslacht over willen gaan. Weer anderen zitten tussen beide uitersten in. Bijvoorbeeld mannen die als vrouw leven, maar geen geslachtsaanpassing willen of kunnen ondergaan. Kortom, een zeer diverse, kleurrijke groep mensen, maar ook een groep waar helaas nog veel vooroordelen over bestaan en die veel te vaak te maken krijgt met onbegrip, pesterijen en geweld. Daar willen wij wat aan doen!

Hoe?

Door hun levensverhalen te verzamelen en die te delen met de rest van de wereld! Dat doen we in een **boek**, een **documentaire** en een **informatieve website**. Hierdoor krijgen transgenders niet alleen stem en gezicht, maar draagt het project bij aan meer kennis en begrip voor transgender ouderen. In dit project, werken we samen met mensen uit de Transgender Community, TNN, Uitgeverij Xanten, schrijfster/fotograaf [REDACTED] (auteur van o.a het veel besproken Stormachtig Stil, levensverhalen van Roze ouderen, en filmmaakster [REDACTED] (haar documentaire TransAnders won publieksprijs 2015 TranScreenfilmfestival)

Maak dit bijzondere project mogelijk en koop aandelen voor slechts 5 euro per stuk

Roze 50+ en Empowerment Foundation spannen zich in om financiering bij bepaalde fondsen te bewerkstelligen. Maar dat is niet voldoende! Daarom bieden we u de kans om te participeren in dit project door het kopen van aandelen. Op die manier dragen we allemaal een steentje bij aan de emancipatie van Transgenders. Roze 50+ en de Empowerment Foundation verkopen 5000 aandelen van 5 euro per stuk. U kunt tot aandelen kopen door een bedrag over te maken op: NL69RABO0106237578 t.n.v. Empowerment Foundation, o.v.v. Transgender ouderen. Wat krijgt u er voor terug?

- Voor 1 t/m 49 aandelen: naamsvermelding
- Voor 50 t/m 99 aandelen: plaatsing bedrijfslogo, plus 1 boek
- Voor 100 t/m 199 aandelen: halve pagina advertentie/ advertorial, plus 5 boeken
- Voor 200 aandelen of meer: hele pagina advertentie/ advertorial, plus 10 boeken

Volg onze Transgender-Ouderen pagina op [Facebook](#)

Roze50plus.nl
50+

[REDACTED]

Van: [REDACTED]
Verzonden: woensdag 10 februari 2016 10:03
Aan: [REDACTED]
Onderwerp: lijst regenbooggemeenten

Hey [REDACTED]

Ik sprak gister met een mevrouw [REDACTED] die druk bezig is met het thema LHBT ouderen. Haar stichting heeft inmiddels subsidie ontvangen van de Gemeente Den Haag om LHBT bespreekbaar te maken in zorginstellingen in Den Haag. Ze wil graag andere gemeenten benaderen. Ik kan mij herinneren dat er een lijst is die laat zien welke gemeenten zich willen toeleggen op bepaalde onderwerpen (onderwijs, sport, ouderen). Heb jij die lijst voor mij? Het helpt de stichting van [REDACTED] denk ik om niet lukraak alle Regenbooggemeenten af te lopen.

Dankjewel!

.....
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
Directie Emancipatie
Postbus 16375
2500 BJ Den Haag
Mob: [REDACTED]
[REDACTED]@minocw.nl

.....
Volg Directie Emancipatie op:
<https://www.facebook.com/LHBTministerieOCW>
<https://twitter.com/emancipatieocw>

Van: [REDACTED]
Verzonden: donderdag 18 februari 2016 16:45
Aan: [REDACTED]
CC: [REDACTED]
Onderwerp: RE: Ouderenonderzoek naar de Kamer

Klinkt als een goed plan! En MT-DE is akkoord. Het mag echt heel kort:

Onderzoek lhb ouderen

In opdracht van OCW publiceerde het SCP op 10 december het onderzoeksrapport '55-plussers en seksuele oriëntatie'. Het onderzoek vergelijkt lhb-55-plussers met heteroseksuele 55-plussers. Het rapport stelt dat de gezondheid, het welbevinden en het verwachte mantelzorgnetwerk van lhb-55-plussers niet sterk afwijkt van hun heteroseksuele leeftijdsgenoten. Het onderzoeksrapport laat echter tevens zien dat lhb-55-plussers die een negatieve houding tegenover hun seksuele oriëntatie hebben, meer risico lopen op een verminderd welbevinden. De steun die VWS en OCW geven aan de GSA Ouderen (COC en ANBO), die moet leiden tot empowerment van lhbt-ouderen en kennisvergroting van lhbt binnen de zorg, moet ertoe bijdragen dat het welbevinden van lhbt-ouderen verder verbetert.

.....
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
Directie Emancipatie
 Postbus 16375
 2500 BJ Den Haag
 Mob: [REDACTED]
 [REDACTED]@minocw.nl

.....
 Volg Directie Emancipatie op:
<https://www.facebook.com/LHBTministerieOCW>
<https://twitter.com/emancipatieocw>

Van: [REDACTED]
Verzonden: donderdag 18 februari 2016 16:33
Aan: [REDACTED]
CC: [REDACTED]
Onderwerp: RE: Ouderenonderzoek naar de Kamer

Beste [REDACTED]

Van: [REDACTED]
Verzonden: donderdag 18 februari 2016 16:06
Aan: [REDACTED]
Onderwerp: FW: Ouderenonderzoek naar de Kamer

En nog een vraag☺:

Zou jij mij kunnen laten weten wanneer er een LHBT gerelateerde brief richting Kamer gaat? Dan voeg ik daar graag een stukje over het ouderenonderzoek bij.

[REDACTED]

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
Directie Emancipatie
Postbus 16375
2500 BJ Den Haag
Mob: [REDACTED]
[REDACTED]@minocw.nl

Volg Directie Emancipatie op:
<https://www.facebook.com/LHBTministerieOCW>
<https://twitter.com/emancipatieocw>

Van: [REDACTED]
Verzonden: donderdag 18 februari 2016 14:51
Aan: [REDACTED]
Onderwerp: RE: Ouderenonderzoek naar de Kamer

Misschien voegen bij een van de brieven die we nu naar aanleiding van AO en VAO hebben toegezegd. Geen logische link, maar wel praktisch.

Van: [REDACTED]
Verzonden: donderdag 18 februari 2016 14:06
Aan: [REDACTED]
CC: [REDACTED]
Onderwerp: Ouderenonderzoek naar de Kamer

Dag [REDACTED]

[REDACTED] attendeerde mij erop dat de toezegging nog openstaat om de uitkomsten van het LHB ouderenonderzoek met de kamer te delen. Ik zie dat ik destijds hier wel iets over heb aangeleverd voor de Voortgangsbrief, maar in de uiteindelijke versie staat het niet. Hij is er tussendoor geglipt. Inhoudelijk is dit niet erg (onderzoeksuitkomsten waren positief en COM had een goede woordvoeringslijn van ons ontvangen), maar qua procedure moet er toch nog wel iets naar de Kamer. [REDACTED] dus zie jij een gelegenheid die we aan kunnen grijpen voor het informeren van de Kamer?

Groet,

.....
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
Directie Emancipatie
Postbus 16375
2500 BJ Den Haag
Mob: [redacted]
[redacted]@minocw.nl

.....
Volg Directie Emancipatie op:
<https://www.facebook.com/LHBTministerieOCW>
<https://twitter.com/emancipatieocw>

[Redacted]

Van: [Redacted]
Verzonden: maandag 4 april 2016 9:37
Aan: Prins, Jacqueline [Redacted]
Onderwerp: FW: afspraak?

Goedemorgen!

Vanuit 'mijn' ouderenalliantie, maar ook vanuit de andere allianties is er een behoefte om onze nieuwe directeur eens te ontmoeten, zie de email hieronder.

[Redacted]

[Redacted]

[Redacted]

[Redacted] en ik kunnen de eventuele afspraak voorbereiden.

Groet,

[Redacted]

.....
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
Directie Emancipatie
Postbus 16375
2500 BJ Den Haag
Mob: [Redacted]
[Redacted]@minocw.nl

.....
Volg Directie Emancipatie op:
<https://www.facebook.com/LHBTministerieOCW>
<https://twitter.com/emancipatieocw>

Van: [Redacted] [mailto:info@[Redacted].nl]
Verzonden: maandag 4 april 2016 8:29

Aan: [redacted]
CC: COC Nederland [redacted]
Onderwerp: afspraak?

Ho [redacted]

Had gehoopt je afgelopen vrijdag te zien op het LHBT congres van Movisie maar dat is niet gelukt.

[redacted] en ik hadden al bedacht dat we je zouden benaderen om eens met jullie nieuwe directeur Jacqueline Prins af te spreken. Vrijdag ontmoette ik ook [redacted] van Natuurlijk Samen en [redacted] van Gelijk spel. Er is behoefte om met alle allianties samen deze kennismaking aan te gaan. (ga ervan uit dat Onderwijs dit ook wil maar heb ze nog niet gesproken).

Is dat een plan? We willen allemaal toch ook graag een doorkijkje naar de toekomst hebben en het op deze manier te combineren lijkt ons wel zo effectief.

Verder is het wellicht ook handig als wij weer eens om de tafel gaan? Het internationale symposium staat er aan te komen op 25 juli. A.s. donderdag zitten we trouwens met [redacted] in café de Pont.

Hoor graag van je!

Groet, [redacted]

Vriendelijke groet,
Team Roze 50+

[redacted]

Roze50plus.nl +
50

www.roze50plus.nl
www.rozezorg.nl

[REDACTED]

Van: [REDACTED] <info@[REDACTED].nl>
Verzonden: dinsdag 5 april 2016 18:33
Aan: [REDACTED] COC Nederland [REDACTED]
CC: [REDACTED]
Onderwerp: voorgesprek met de allianties
Urgentie: Hoog

Hoi allemaal,

Wij, van de ouderenalliantie, willen graag in gesprek gaan met Jacqueline Prins, de nieuwe directeur Emancipatie van OCW. Ten eerste om kennis te maken en ten tweede om een doorkijkje te krijgen en geven naar volgend jaar. Ik neem aan dat jullie dat ook willen. Het lijkt ons wel zo efficiënt om dat met de vier allianties samen te doen. Gisteren heb ik [REDACTED] hierover gesproken en hij wil deze meeting graag organiseren voor in de maand juni. Dat lijkt mij een perfecte timing.

Ook is het handig als wij deze meeting gezamenlijk voorbereiden. Daarvoor wil ik jullie een datumprikker toesturen. Als jullie vinden dat er meer of andere mensen mee moeten laat je me dit dan even weten? Dan voeg ik die toe.

Ik wil jullie graag op mijn kantoor in Almere uitnodigen. Als dit te lastig is, wordt het Café de pont in Amsterdam-Noord, ons tweede kantoor... ☺

Hoor ik even van jullie?

Groet, [REDACTED]

Vriendelijke groet,
Team Roze 50+

[REDACTED]

Roze50plus.nl +
50

www.roze50plus.nl
www.rozezorg.nl

[Redacted]

Van: [Redacted] <info@[Redacted].nl>
Verzonden: woensdag 27 april 2016 14:41
Aan: COC Nederland [Redacted]
Onderwerp: IDAHOT
Bijlagen: IDAHOT 2016def.xlsx

Opvolgingsmarkering: Opvolgen
Markeringsstatus: Voltooid

Beste Allemaal,
IDAHOT komt er aan en jullie zijn in het land heel actief geweest om eigen dingen te organiseren in het kader hiervan. Bijgaand lijstje is het resultaat tot nu toe!
Ik wil jullie vragen om je eigen activiteit ook aan te geven op de IDAHOT website bij de agenda. Dan worden er misschien nog meer mensen bereikt! <http://idahot.nl/actueel/agenda/>
Daarnaast is het van belang om er natuurlijk lustig op los te twitteren, facebooken etc. Vergeet daarbij niet de **#IDAHOT2016** te vermelden... Facebook is te vinden op: **IDAHOT Nederland**
Succes allemaal!
Groet, [Redacted]

Vriendelijke groet,
Team Roze 50+

[Redacted]

www.roze50plus.nl
www.rozezorg.nl

IDAHOT 2016 in de regio

activiteit	regio	organisatie	datum
1 Opening Roze 50+ ontmoetingsgroep met IDAHOT thema	Utrecht	Roze 50+ Amersfoort	1-mei-16
2 Roze borrelmiddag bij zorginstelling met lokale publiciteit	Noord Brabant	De wellen uit Oss	16-mei-16
3 Vertoning roze film met thema IDAHOT met na afloop koffie en roze koeken	Noord Brabant	Sterrebos uit Oss	17-mei-16
4 Vlag heisen bij WZC Ludgurus en Humanitas Deventer	Overijssel	Roze 50+ en COC Deventer	17-mei-16
5 Danspaar uniseks WZC Nieuwehagen	Noord Brabant	Brabantzorg Nieuwehagen	17-mei-16
6 lunch met de wethouders en verantwoordelijke ambtenaren van de 4 grote steden in Zeeland met de Roze 50+ amb.	Zeeland	ADB Zeeland	17-mei-16
7 Danspaar uniseks WZC Noorderkroon	Noord Brabant	Den Bosch Noorderkroon	18-mei-16
9 Voorstelling HEM/ZIJN in het kader van IDAHOT	Flevoland	BGB Lelystad	19-mei-16
8 Wandeling met Roze 50+ ambassadeurs en div. maatschappelijke groeperingen	Zeeland	Roze 50+ Zeeland	21-mei-16
10 Danspaar uniseks met burgemeester over IDAHOT thema, WZC de Ruwaard	Noord Brabant	De Ruwaard uit Oss	24-mei-16
11 Uitreiking Roze loper aan eerste ziekenhuis (Radbout, Nijmegen)	Gelderland	Roze 50+	30-mei-16
12 Biculturele jongeren ontmoeten Roze Ouderen; Love=Love en IDAHOT	Gelderland	Roze 50+ Nijmegen	30-mei-16

[REDACTED]

Van: COC Nederland [REDACTED]@coc.nl>
Verzonden: woensdag 18 mei 2016 17:48
Aan: COC Nederland [REDACTED]
Onderwerp: Save the date: 25th of July "Spotlight on LGBT seniors"

Opvolgingsmarkering: Opvolgen
Markeringsstatus: Voltooid

Please forward this announcement to anyone working in the care and welfare sector, who may be interested in joining this conference.

**SAVE THE DATE
25TH OF JULY**

SPOTLIGHT ON LGBT SENIORS

Shortly you will receive more information on the Conference Programme and the registration procedure. So be sure to make a reservation in your agenda on the 25th of July and keep an eye on your email for sign-in details.
Roze50plus.nl

Espe
profess
the ca
welfare
in E

Best practices in Europe - The first international Conference on LGBT
This year the EuroPride, de 'European Gay Pride', will take place in
from July 23 to August 8, 2016. With the Conference 'Spotlight on LGBT
it will be for the first time during the EuroPride that attention is paid

Kind regards,

Projectmanger Elderly and Care

Federation of Dutch associations for the integration of homosexuality COC Netherlands

@coc.nl - www.coc.nl

Tel.
Mob.

Visiting address:
Nieuwe Herengracht 49, Amsterdam, The Netherlands

Postal address: P.O. Box 3836, 1001 AP Amsterdam, The Netherlands

Follow us on [Facebook](#), [Twitter](#) or subscribe to our [email newsletter](#).

COC Netherlands is in Special Consultative Status with the Economic and Social Council of the United Nations

E-mail disclaimer: www.coc.nl/disclaimer

Van: [redacted]
Verzonden: donderdag 13 oktober 2016 11:35
Aan: [redacted]
Onderwerp: email VWS videoboodschap roze looper

Opvolgingsmarkering: Opvolgen
Markeringsstatus: Gemarkeerd

Van: [redacted] [mailto:[redacted]@minvws.nl]
Verzonden: vrijdag 27 mei 2016 13:19
Aan: [redacted]
Onderwerp: videoboodschap roze looper

Hallo [redacted]

[redacted] heeft een videoboodschap toegezegd aan de ANBO voor de bijeenkomst Spotlight on LBTG seniors of Europe op 25 juli.

<http://pride.amsterdam/events/conference-spotlight-on-lgbt-seniors-best-practices-in-europe/>

De opname is op 7 juli. Ik weet nog niet wie bij VWS mijn contactpersoon is (misschien weet jij wie zich nu hier mee bezig houdt?) maar ik leg alvast even contact met jou.

Motivatie van het verzoek:

Roze 50+ vraagt de stas om de betrokkenheid van het ministerie op dit thema en de Roze Loper te tonen aan Europa.

Wil jij meedenken/input geven aan de inhoud van de videoboodschap?

Ik heb hier volgende week tijd voor en ben daarna drie weken op vakantie. Maar het kan evt ook nog na mijn vakantie.

Vr gr

[redacted] speechschrijver

Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport | Directie Communicatie |
 Parnassusplein 5 | 2511 VX | Den Haag | Postbus 20350 | 2500 EJ | Den Haag |
 [redacted] 6e verdieping

Aanwezig op dinsdag, woensdag en donderdag |

 [redacted]@minvws.nl | www.rijksoverheid.nl |

Dit bericht kan informatie bevatten die niet voor u is bestemd. Indien u niet de geadresseerde bent of dit bericht abusievelijk aan u is toegezonden, wordt u verzocht dat aan de afzender te melden en het bericht te verwijderen. De Staat aanvaardt geen aansprakelijkheid voor schade, van welke aard ook, die verband houdt met risico's verbonden aan het elektronisch verzenden van berichten.

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message. The State accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent in the electronic transmission of messages.

[REDACTED]

Van: [REDACTED]
Verzonden: maandag 13 juni 2016 10:00
Aan: [REDACTED]
Onderwerp: RE: EDOC-#999424-v4-Nota_M__PO_9
_juni__Samenwerking_gemeenten_Programma_Economische_Zelfstandigheid_jp
tracks(3).DOCX

Hey!

[REDACTED]

[REDACTED]

.....
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
Directie Emancipatie
Postbus 16375
2500 BJ Den Haag
Mob: [REDACTED]
[REDACTED]@minocw.nl

.....
Volg Directie Emancipatie op:
<https://www.facebook.com/LHBTministerieOCW>
<https://twitter.com/emancipatieocw>

Van: [REDACTED]
Verzonden: maandag 13 juni 2016 9:50
Aan: [REDACTED]
CC: [REDACTED]
Onderwerp: FW: EDOC-#999424-v4-
Nota_M__PO_9_juni__Samenwerking_gemeenten_Programma_Economische_Zelfstandigheid_jp
tracks(3).DOCX

Ha collega's,

Bij mijn afwezigheid afgelopen vrijdag heeft Jacqueline de nota voor M over PEZ en continuering van overige projecten aangepast. Zie in de bijlage de definitieve nota die de lijn in is gegaan. In overleg met [REDACTED] heeft Jacqueline de vervolgstappen t.a.v. PEZ (brief aan gemeenten en bijeenkomst in het najaar) uit de nota gehaald. Aanstaande dinsdag wordt de nota in het PO besproken.

Groeten,

[REDACTED]

[REDACTED]

Van: [REDACTED]
Verzonden: maandag 13 juni 2016 10:14
Aan: [REDACTED]
CC: [REDACTED]
Onderwerp: FW: EDOC-#999424-v4-Nota_M__PO_9
_juni__Samenwerking_gemeenten_Programma_Economische_Zelfstandigheid jp
tracks(3).DOCX
Bijlagen: EDOC-#999424-v4-Nota_M__PO_9
_juni__Samenwerking_gemeenten_Programma_Economische_Zelfstandigheid jp
tracks(3).DOCX.docx
Urgentie: Hoog

Hey [REDACTED] en [REDACTED]

[REDACTED] VWS financiert de
partijen van de GSA ook (een kleine ton per jaar). Die financiering loopt tevens eind 2016 af. [REDACTED]
[REDACTED]

Groet,
[REDACTED]

.....
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
Directie Emancipatie
Postbus 16375
2500 BJ Den Haag
Mob: [REDACTED]
[REDACTED]@minocw.nl

.....
Volg Directie Emancipatie op:
<https://www.facebook.com/LHBTministerieOCW>
<https://twitter.com/emancipatieocw>

Van: [REDACTED]
Verzonden: maandag 13 juni 2016 9:50
Aan: [REDACTED]
CC: [REDACTED]
Onderwerp: FW: EDOC-#999424-v4-
Nota_M__PO_9_juni__Samenwerking_gemeenten_Programma_Economische_Zelfstandigheid jp tracks(3).DOCX

Ha collega's,

Bij mijn afwezigheid afgelopen vrijdag heeft Jacqueline de nota voor M over PEZ en continuering van overige projecten aangepast. Zie in de bijlage de definitieve nota die de lijn in is gegaan. In overleg met [REDACTED] heeft Jacqueline de vervolgstappen t.a.v. PEZ (brief aan gemeenten en bijeenkomst in het najaar) uit de nota gehaald. Aanstaande dinsdag wordt de nota in het PO besproken.

Groeten,

[REDACTED]

Van: [REDACTED]
Verzonden: maandag 13 juni 2016 10:36
Aan: [REDACTED]
Onderwerp: FW: EDOC-#999424-v4-Nota_M__PO_9
_juni__Samenwerking_gemeenten_Programma_Economische_Zelfstandigheid_jp
tracks(3).DOCX
Bijlagen: EDOC-#999424-v4-Nota_M__PO_9
_juni__Samenwerking_gemeenten_Programma_Economische_Zelfstandigheid_jp
tracks(3).DOCX.docx
Urgentie: Hoog

Dag [REDACTED],

Ik zie dat in de nota de cofinanciering van VWS voor de de GSA Ouderen niet is meegenomen. VWS financiert de GSA ook (een kleine ton per jaar). Die financiering loopt tevens eind 2016 af. De nota is al de lijn in, maar wel goed voor jou en Jacqueline om te weten wanneer jullie het bespreken met M.

Groet,

[REDACTED]

.....
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
Directie Emancipatie
Postbus 16375
2500 BJ Den Haag
Mob: [REDACTED]
[REDACTED]@minocw.nl

.....
Volg Directie Emancipatie op:
<https://www.facebook.com/LHBTministerieOCW>
<https://twitter.com/emancipatieocw>

Van: [REDACTED]
Verzonden: maandag 13 juni 2016 9:50
Aan: [REDACTED]
CC: [REDACTED]
Onderwerp: FW: EDOC-#999424-v4-
Nota_M__PO_9_juni__Samenwerking_gemeenten_Programma_Economische_Zelfstandigheid_jp tracks(3).DOCX

Ha collega's,

Bij mijn afwezigheid afgelopen vrijdag heeft Jacqueline de nota voor M over PEZ en continuering van overige projecten aangepast. Zie in de bijlage de definitieve nota die de lijn in is gegaan. In overleg met [REDACTED] heeft Jacqueline de vervolgstappen t.a.v. PEZ (brief aan gemeenten en bijeenkomst in het najaar) uit de nota gehaald. Aanstaande dinsdag wordt de nota in het PO besproken.

Groeten,

TER BESLUITVORMING

Aan: M

Emancipatie

Van

Datum

8 juni 2016

Referentie

999424

nota

Continuering emancipatieprojecten 2017

Paraaf DE

Datum

Aanleiding

Een aantal van de projecten en activiteiten die betrekking hebben op economische zelfstandigheid loopt eind 2016 af. Hetzelfde geldt voor de meerjarige projectsubsidie voor de gay-straight-allianties (GSA's) onderwijs, veilige wijken, ouderen en sport (de GSA's), het project de Nieuwe Toekomst en de We Can Young campagne. Ten slotte loopt de financiering van de Regenbooggemeenten tot medio 2017. In deze nota wordt de voortzetting van de verschillende projecten aan u voorgelegd.

Beslispunt

Kernpunten

Continuering

- De hierboven genoemde projecten en activiteiten zijn succesvol.¹ De projecten en activiteiten dragen bij aan de beleidsdoelen van het emancipatiebeleid: het vergroten van economische zelfstandigheid van vrouwen, het vergroten van (sociale) veiligheid van vrouwen en meisjes en het vergroten van de sociale acceptatie van LHBTI's.

Datum
31 mei 2016

Regeling PEZ

Tot op heden stelt OCW (co)financiering beschikbaar aan gemeenten indien zij deelnamen aan één van de door OCW/DE voorgestelde projecten. Deze projecten hebben een specifiek doel, bijvoorbeeld het vergroten van het bewustzijn van het belang van economische zelfstandigheid (Kracht on Tour). Zij richten zich vaak ook op een specifieke doelgroep, bijvoorbeeld niet uitkeringsgerechtigde laagopgeleide vrouwen (Eigen Kracht).

- Bovenstaande sluit aan bij uw beleidsreactie op de Midterm Review en de Beleidsdoorlichting waarin u heeft aangegeven dat u meer focus wilt op de samenhang tussen projecten.
- Gemeenten hebben aangegeven behoefte te hebben aan meer beleidsvrijheid. Er zijn gemeenten die zich willen inzetten voor het bevorderen van economische zelfstandigheid van vrouwen, maar hier van afzien omdat de door OCW voorgestelde projecten onvoldoende aansluiten bij hun lokale beleid.
- Het geven van beleidsvrijheid aan gemeenten past ook bij de doorgevoerde decentralisaties, waaronder op het terrein van participatie.

Bijlage

Datum
31 mei 2016

Binnen PEZ lopen de volgende projecten en activiteiten eind 2016 af: Eigen Kracht, Kracht on Tour en Single SuperMom. Eigen Kracht loopt al sinds 2011. Voor 2015 en 2016 heeft u per jaar € 30.000 beschikbaar gesteld aan de 35 centrumgemeenten van de arbeidsmarktregio. 24 gemeenten hebben van dit aanbod gebruik gemaakt.

Kracht on Tour is van start gegaan in maart 2014. Tussen maart 2014 en juni 2015 bezocht u zes regio's. Voor 2016 heeft u aan de 35 centrumgemeenten cofinanciering aangeboden voor de organisatie van een eigen Kracht on Tour evenement. Het bedrag dat kon worden aangevraagd bedroeg maximaal € 25.000 per gemeente. Acht gemeenten hebben succesvol een aanvraag ingediend. Single SuperMom is in 2016 gestart. Voor het eerste jaar is € 170.000 toegekend. Bij continuering in 2017 en het verder uitrollen van het project over 3 nieuwe gemeenten zal naar verwachting € 200.000 nodig zijn. Op basis hiervan is de voorlopige inschatting dat een bedrag van (€ 30.000 x 35 gemeenten) € 1.050.000 nodig zal zijn voor ondersteuning van gemeenten bij het bevorderen van economische zelfstandigheid in 2017.

De GSA Veilige Wijken ontvangt € 100.000 per jaar. De GSA Sport ontvangt € 200.000, waarvan € 100.000 per jaar wordt bijgedragen door VWS. De GSA Ouderen ontvangt € 100.000 per jaar en de GSA Onderwijs € 200.000 per jaar. Voor continuering van de ondersteuning van de GSA's in 2017 zijn de geschatte kosten € 500.000.

De regenboogsteden ontvangen voor de periode 1 januari 2015 tot 1 juli 2017 een financiële bijdrage én inhoudelijke ondersteuning van Movisie. Van de totaal 42 regenbooggemeenten ontvangen 38 gemeenten voor het jaar 2016 € 20.000. De G4 ontvangen in 2016 € 50.000. Movisie ontvangt voor de ondersteuning € 300.000 per jaar. Voor een verlenging van een half jaar worden de kosten begroot op € 630.000.

De Nieuwe Toekomst (van de Federatie Opvang en de NVR) is in zes gemeenten uitgevoerd. Uit de landelijke effectmeting blijkt dat met de methodiek De Nieuwe Toekomst goede resultaten worden geboekt. De FO en de NVR dienen binnenkort een subsidieverzoek in voor een deel van de financiering van een vervolgproject met Movisie gericht op doorontwikkeling en borging van de methodiek. De verwachting is dat de kosten hiervoor maximaal € 100.000 bedragen.

Het project We Can Young loopt in 15 gemeenten. In 2016 ontvingen 11 gemeenten € 15.000 en 4 gemeenten € 10.000. Movisie ontvangt per jaar ca. €140.000 voor de ondersteuning van gemeenten. De geschatte kosten voor continuering in 2017 bedragen € 345.000.

[Redacted]

Van: [Redacted] <info@[Redacted].nl>
Verzonden: woensdag 15 juni 2016 14:48
Aan: [Redacted]
CC: COC Nederland [Redacted]
Onderwerp: afspraakje?

Ha [Redacted]

Zie dat jullie hard aan het werk zijn... ☺

Ik heb erg veel behoefte om even met jou te sparren over de (nabije) toekomst. Heb jij binnenkort keertje tijd?

Misschien fijner om even elkaar live te zien i.p.v. over de telefoon...

Kan wat mij betreft in Den Haag maar natuurlijk ook in ons "tweede kantoor" de Pont in Amsterdam.

Hoor graag van je om hopelijk een datum te prikken...!

Groet, [Redacted]

Vriendelijke groet,
Team Roze 50+

[Redacted]

www.roze50plus.nl

www.rozezorg.nl

[REDACTED]

Van: [REDACTED]
Verzonden: maandag 20 juni 2016 9:47
Aan: [REDACTED]
Onderwerp: contactgegevens GSA Ouderen

Hey!

Hieronder contactgegevens van de projectleider van de GSA ouderen. Onze collega's hebben gegevens van de andere GSA projectleiders. Misschien kun je ze (ook al kennen we de opzet nog niet helemaal) al benaderen zodat ze de datum kunnen blokken.

[REDACTED] van ANBO: [info@\[REDACTED\].nl](mailto:info@[REDACTED].nl) [REDACTED]

Groet,
[REDACTED]

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
Directie Emancipatie
Postbus 16375
2500 BJ Den Haag
Mob: [REDACTED]
[REDACTED]@minocw.nl

Volg Directie Emancipatie op:
<https://www.facebook.com/LHBTministerieOCW>
<https://twitter.com/emancipatieocw>

[REDACTED]

Van: [REDACTED]
Verzonden: donderdag 23 juni 2016 9:09
Aan: [REDACTED]
CC: COC Nederland [REDACTED]
Onderwerp: RE: Projecten LHBT Ouderen

Geweldig, dank!

[REDACTED] - Senior beleidsmedewerker / Senior policy advisor
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap- Directie Emancipatie
Postbus 16375
2500 BJ Den Haag
Mob. [REDACTED]
[REDACTED]@minocw.nl

Van: [REDACTED] [mailto:info@[REDACTED].nl]
Verzonden: woensdag 22 juni 2016 23:43
Aan: [REDACTED]
CC: COC Nederland [REDACTED]
Onderwerp: RE: Projecten LHBT Ouderen

Hey [REDACTED]

Ja hoor, staat heel duidelijk in de budgetten. Kijk maar naar de begroting van 2016.
De kosten van de internationale conferentie worden gedragen door VWS (regel 153; 8000 euro (excl. BTW)).
De reis en verblijfkosten internationale deelnemers workshopleiders worden gedragen door OCW (regel 131 en 132; totaal 6.800 euro)
Uren M&M 2015 en 2106 worden gedragen door VWS (regel 73, 74, 151 en 152) Dit zijn wel uren die breder zijn dan alleen de conferentie.
Kan je hier wat mee?
Groet, [REDACTED]

Van: [REDACTED] [mailto:[REDACTED]@minocw.nl]
Verzonden: woensdag 22 juni 2016 13:38
Aan: 'info@[REDACTED]'
Onderwerp: FW: Projecten LHBT Ouderen

Hey [REDACTED]

Ik krijg onderstaande vraag van [REDACTED] Valt de subsidie van VWS en OCW op deze manier op te splitsen voor een activiteit?

Groet,

Senior beleidsmedewerker / Senior policy advisor
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap- Directie Emancipatie
Postbus 16375
2500 BJ Den Haag
Mob: [redacted]
[redacted]@minocw.nl

Van: [redacted] [mailto:[redacted]@minvws.nl]

Verzonden: dinsdag 21 juni 2016 16:41

Aan: [redacted]

Onderwerp: RE: Projecten LHBT Ouderen

Ho [redacted]

Prima om weer eens bij te praten.

Wordt wel eerste of tweede week juli.

Nog een vraag. Ik begrijp dat jullie ook bijdragen aan de internationale conferentie in juli. Kun je me aangeven waar die bijdrage uit bestaat en om hoeveel financiële middelen het gaat?

Groet,

[redacted]

Van: [redacted] [mailto:[redacted]@minocw.nl]

Verzonden: maandag 20 juni 2016 13:16

Aan: [redacted]

Onderwerp: Projecten LHBT Ouderen

Hey [redacted]

Hoe is het met je? Binnenkort weer eens een kop koffie? Ik heb over 1,5 week een afspraak met [redacted] en [redacted] om te horen hoe het me het project gaat. Heb jij nog dingen die ik mee moet nemen voor dit gesprek?

Ik mail je ook over het volgende:

De meerjarige projectsubsidie voor de allianties onderwijs, veilige wijken, ouderen en sport loopt eind 2016 af. Regenbooggemeenten medio 2017. Daarom voerden we binnen OCW de discussie over hoe verder te gaan na 2016. Door de afloop van de huidige regeerperiode in maart, wordt 2017 een overgangsjaar: het is immers niet passend meerjarig beleid vast te leggen vlak voor een volgend bewindspersoon aantreedt. Daarom is een nieuwe projectsubsidie geen optie in onze ogen. Het is echter ook geen optie om na het afronden van de lopende projecten eind 2016 de activiteiten volledig stil te laten vallen en te wachten tot een nieuw bewindspersoon haar/zijn beleidskeuzes heeft gemaakt. Dit zou betekenen dat de LHBT activiteiten een groot deel van 2017 stil komen te liggen. Ook gaat het ten koste van de borging van de opbrengsten wanneer de projecten stoppen en na een lange periode weer worden opgepakt.

Onze minister heeft daarom besloten om de lopende projecten te verlengen met een jaar, dus tot eind 2017. De allianties krijgen een jaarbudget voor 2017 dat gelijk is aan het budget in 2016. Hiermee laten we de keuze open voor een nieuw bewindspersoon en zorgen we voor een continuering van de waardevolle activiteiten die op dit moment worden uitgevoerd.

Graag zouden we zien dat de departementen waarmee OCW samenwerkt (o.a. VWS en V&J) met onze redeneerlijn meegaat. Zou jij over bovenstaande na kunnen denken en kunnen polsen wat de mogelijkheden zijn? Dat zou fijn zijn!

Groet,

[Redacted signature]

.....
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Directie Emancipatie

Postbus 16375

2500 BJ Den Haag

Mob: [Redacted]

[Redacted]@minocw.nl

.....
Volg Directie Emancipatie op:

<https://www.facebook.com/LHBTministerieOCW>

<https://twitter.com/emancipatieocw>

Dit bericht kan informatie bevatten die niet voor u is bestemd. Indien u niet de geadresseerde bent of dit bericht abusievelijk aan u is toegezonden, wordt u verzocht dat aan de afzender te melden en het bericht te verwijderen. De Staat aanvaardt geen aansprakelijkheid voor schade, van welke aard ook, die verband houdt met risico's verbonden aan het elektronisch verzenden van berichten.

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message. The State accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent in the electronic transmission of messages.

[REDACTED]

Van: [REDACTED]
Verzonden: donderdag 23 juni 2016 9:31
Aan: [REDACTED]@minvws.nl
Onderwerp: Projecten LHBT Ouderen
Bijlagen: Begroting hh alliantie VWS DEF II.xls

Hey [REDACTED]

Volgens mij zit de financiering zo in elkaar:

De kosten van de internationale conferentie worden gedragen door VWS (regel 153; 8000 euro (excl. BTW).
De reis en verblijfkosten internationale deelnemers workshopleiders worden gedragen door OCW (regel 131 en 132; totaal 6.800 euro)
Uren [REDACTED] en [REDACTED] 2015 en 2106 worden gedragen door VWS (regel 73, 74, 151 en 152) Dit zijn wel uren die breder zijn dan alleen de conferentie.

Heb jij volgende week donderdag tijd voor een kop koffie?

Groet,

[REDACTED]

[REDACTED] - Senior beleidsmedewerker / Senior policy advisor
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap - Directie Emancipatie
Postbus 16375
2500 BJ Den Haag
Mob. [REDACTED]
[REDACTED]@minocw.nl

Van: [REDACTED] [mailto:[REDACTED]@minvws.nl]
Verzonden: dinsdag 21 juni 2016 16:41
Aan: [REDACTED]
Onderwerp: RE: Projecten LHBT Ouderen

Ho [REDACTED]

Prima om weer eens bij te praten.

Wordt wel eerste of tweede week juli.

Nog een vraag. Ik begrijp dat jullie ook bijdragen aan de internationale conferentie in juli. Kun je me aangeven waar die bijdrage uit bestaat en om hoeveel financiële middelen het gaat?

Groet,

Van: [redacted] [mailto:[redacted]@minocw.nl]

Verzonden: maandag 20 juni 2016 13:16

Aan: [redacted]

Onderwerp: Projecten LHBT Ouderen

Hey [redacted]

Hoe is het met je? Binnenkort weer eens een kop koffie? Ik heb over 1,5 week een afspraak met Margo en [redacted] om te horen hoe het me het project gaat. Heb jij nog dingen die ik mee moet nemen voor dit gesprek?

Ik mail je ook over het volgende:

De meerjarige projectsubsidie voor de allianties onderwijs, veilige wijken, ouderen en sport loopt eind 2016 af. Regenbooggemeenten medio 2017. Daarom voerden we binnen OCW de discussie over hoe verder te gaan na 2016. Door de afloop van de huidige regeerperiode in maart, wordt 2017 een overgangsjaar: het is immers niet passend meerjarig beleid vast te leggen vlak voor een volgend bewindspersoon aantreedt. Daarom is een nieuwe projectsubsidie geen optie in onze ogen. Het is echter ook geen optie om na het afronden van de lopende projecten eind 2016 de activiteiten volledig stil te laten vallen en te wachten tot een nieuw bewindspersoon haar/zijn beleidskeuzes heeft gemaakt. Dit zou betekenen dat de LHBT activiteiten een groot deel van 2017 stil komen te liggen. Ook gaat het ten koste van de borging van de opbrengsten wanneer de projecten stoppen en na een lange periode weer worden opgepakt.

Onze minister heeft daarom besloten om de lopende projecten te verlengen met een jaar, dus tot eind 2017. De allianties krijgen een jaarbudget voor 2017 dat gelijk is aan het budget in 2016. Hiermee laten we de keuze open voor een nieuw bewindspersoon en zorgen we voor een continuering van de waardevolle activiteiten die op dit moment worden uitgevoerd.

Graag zouden we zien dat de departementen waarmee OCW samenwerkt (o.a. VWS en V&J) met onze redeneerlijn meegaat. Zou jij over bovenstaande na kunnen denken en kunnen polsen wat de mogelijkheden zijn? Dat zou fijn zijn!

Groet,

.....
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Directie Emancipatie

Postbus 16375

2500 BJ Den Haag

Mob: [redacted]

[redacted]@minocw.nl

.....
Volg Directie Emancipatie op:

<https://www.facebook.com/LHBTministerieOCW>

<https://twitter.com/emancipatieocw>

Dit bericht kan informatie bevatten die niet voor u is bestemd. Indien u niet de geadresseerde bent of dit bericht abusievelijk aan u is toegezonden, wordt u verzocht dat aan de afzender te melden en het bericht te verwijderen. De Staat aanvaardt geen aansprakelijkheid voor schade, van welke aard ook, die verband houdt met risico's verbonden aan het elektronisch verzenden van berichten.

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message. The State accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent in the electronic transmission of messages.

Begroting project "Homo en Hetero Ouderenalliantie"

Tijdvak: 1 november 2015- 31 december 2016

2015

Uitgaven in euro's 2015

Unit Aantal Tarief Incl.btw Totaal OCV VWS

Activiteit 1 Professionalisering en deskundigheidsbevordering professionals in zorg en welzijn					
inzetten trainingsmodule sociale professionals	uur				3388,00
Training professionals inzetten	uur				1540,00
Verbinding met onderwijsalliantie curriculum	uur				1863,40
Inhuur kenniscentra en inzet onderwijsalliantie					
PR en communicatie	uur				2310,00
Organisatiekosten	organisatie				2000,00
subtotaal activiteit 1					€ 11.101,40

€ - € 11.101,40

Activiteit 2 Zichtbaarheid Roze Ouderen					
Stuurgroep Alliantie ANBO	uur				770,00
Stuurgroep Alliantie COC	uur				770,00
Projectmanagement zichtbaarheid	uur				6149,22
Projectteamoverleg ANBO	uur				1863,40
Projectteamoverleg COC	uur				1540,00
Boot Gaypride					
Organisatie Boot GayPride	uur				5390,00
Kosten deelname Gayparade (huur boot, kapite			8000	9680	9680,00
Decoratie boot			2500	3025	3025,00
Lucieke actie/entertainment boot			1500	1815	1815,00
Kosten vrijwilligers Roze 50+			3000		3000,00
Catering deelnemers boot	personen				1600,00
Aandeel partner consortium	uur				4658,50
Walk of Pride					
Organisatie Walk of Pride	uur				1863,40
Materiaal (banners e.d.)			1000,00	1210	1210,00
50+ beurs					
Organisatie 50+beurs	uur				6521,90
stand Roze 50+ Nederland	stand		6000	7260	7260,00
Lunches/koffie/thee vrijwilligers	lunches				720,00
Aandeel partner consortium	uur				3850,00
Roze Zaterdag					
Organisatie Roze Zaterdag	uur				1540,00
Materiaal (folders, gadgets e.d.)			1000	1210	1210,00
Landelijke Roze Ouderendag					
Coördinatie Roze Ouderendag	uur				1863,40
Uitvoering Roze Ouderendag	uur				2310,00
Opening Greypride				3000	3000,00
Materiaal (folders, gadgets e.d.)			2500,00	3025,00	3025,00
Limotour IDAHO gezamenlijke allianties					
kosten en coördinatie voor 16 mei 2015				5000,00	6050,00
Kosten zichtbaarheidsactiviteiten en IDAHO					
Reiskosten professionals	km	10.000	0,30		3000,00
Theater voorstellingen 2015			5000	6050	6050,00
PR en communicatie	uur				2310,00
Communitybuilding Roze 50+ netwerk					
Coördinatie ambassadeurs tbv zichtbaarheid	uur				7700,00
Ondersteunen ambassadeurs tbv zichtbaarheid	uur				9317,00
subtotaal activiteit 2					€ 109.061,82

€ 109.061,82

Activiteit 3 Faciliteren en ondersteunen van Roze 50+ ambassadeurs					
Projectmanagement communitybuilding	uur				4099,48
Coördinatie Roze 50+ ambassadeurs	uur				5852,00
Uitbreiding netwerk Roze 50+ ambassadeurs	uur				2981,44
Basis cursus nieuwe Roze 50+ ambassadeurs	training				2420,00
Vervolg Trainingen Roze 50+ ambassadeurs	training				3630,00
Organisatieondersteuning externe deskundige	traject				6050,00
Communicatie achterban	maand				5808,00
Bijeenkomst 1e schil ambassadeurs	bijeenkomst				1210,00
Reiskosten trainingen, commissie, regionale bije	km	20000	0,19		3800,00
Organisatiekosten	organisatie				2000,00
Inhoudelijke en financiële rapportages	uur				2795,10
Projectadministratie	uur				1500,00
subtotaal activiteit 3					€ 42.146,02

€ 42.146,02

Activiteit 4 Internationale verbinding netwerken Roze Ouderen					
Coördinatie internationale verbinding	uur				3726,80
voorbereiding 2016 Europride	uur				3080,00
Materiaalkosten					
subtotaal activiteit 4					€ 6.806,80

€ 6.806,80

Indirecte kosten					
Accountantsverklaring					nvt
subtotaal indirecte kosten					€ -

€ -

Totaal 2015 € 169.116,04 € 109.061,82 € 60.054,22

2016

Uitgaven in euro's 2016

Unit

Aantal

Tarief Incl. BTW

Totaal

OCW

VWS

Activiteit 1 Professionalisering en deskundigheidsbevordering professionals in zorg en welzijn					
inzetten trainingsmodule sociale professionals	uur				3465,00
Training professionals inzetten	uur				1925,00
Verbinding met onderwijsalliantie curriculum	uur				2329,25
Inhuur kenniscentra en inzet onderwijsalliantie				20000	24200,00
PR en communicatie	uur				1925,00
Organisatiekosten	organisatie				2000,00
subtotaal activiteit 1					€ 35.844,25

€ - € 35.844,25

Activiteit 2 Zichtbaarheid Roze Ouderen

Stuurgroep Alliantie ANBO	uur				770,00
Stuurgroep Alliantie COC	uur				770,00
Projectmanagement zichtbaarheid	uur				6521,9
Projectteamoverleg ANBO	uur				1863,40
Projectteamoverleg COC	uur				1540,00
Kosten vrijwilligers Zichtbaarheidsacties			3000		3000,00
Walk of Pride					
Organisatie Walk of Pride	uur				1863,40
Materiaal (banners e.d.)					1210,00
Zorgtotaal beurs					
OrganisatieZorgtotaal beurs	uur				6521,90
stand Roze 50+ Nederland	stand		6000	7260,00	7260,00
Lunches/koffie/thee vrijwilligers	lunches			871,20	871,20
Aandeel partner consortium	uur				3850,00
Roze Zaterdag					
Organisatie Roze Zaterdag	uur				1155,00
Materiaal (folders, gadgets e.d.)			1000	1210,00	1210,00
Landelijke Roze Ouderendag					
Coördinatie Roze Ouderendag	uur				1863,40
Uitvoering Roze Ouderendag	uur				2310,00
Materiaal (folders, gadgets e.d.)			2500	3025,00	3025,00
Kosten zichtbaarheidsactiviteiten					
Reiskosten professionals	km	10.000	0,30		3000,00
Invoering IDAHO 2016			5000	6050	6050,00
PR en communicatie	uur				2310,00
Communitybuilding Roze 50+ netwerk					
Coördinatie ambassadeurs tbv zichtbaarheid	uur				7700,00
Ondersteunen ambassadeurs tbv zichtbaarheid	uur				9317,00
Verduurzamen Roze 50+ netwerk					
Organisatie verduurzaming Roze 50+ netwerk	uur				5390,00
Materiaal toekomstbestendig maken			2000,00	2420,00	2420,00
Versnelling organisatie ondersteuning (externe deskundigen)			6000,00	7260,00	7260,00
Aandeel partner consortium	uur				4658,50
Internationale zichtbaarheid (EuroPride)					
Reiskosten NL workshopleiders Europa	workshopleide				2000,00
Verblijfkosten NL workshopleiders Europa	workshopleide				4800,00
subtotaal activiteit 2					€ 100.510,70

€ 100.510,70

Activiteit 3 Faciliteren en ondersteunen van Roze 50+ ambassadeurs

Projectmanagement MN	uur				3726,80
Coördinatie Roze 50+ ambassadeurs	uur				6160,00
Uitbreiding netwerk Roze 50+ ambassadeurs	uur				3726,80
Basis cursus nieuwe Roze 50+ ambassadeurs	training	1	2000	2420,00	2420,00
Vervolg Trainingen Roze 50+ ambassadeurs	training	1	3000	3630,00	3630,00
Organisatieondersteuning externe deskundige	traject				9680,00
Communicatie achterban	uur				5808,00
Bijeenkomst 1e schil ambassadeurs	bijeenkomst		2000	2420,00	2420,00
Reiskosten trainingen, commissie, regionale bije	km	20000	0,19		3800,00
Organisatiekosten	organisatie				2000,00
Inhoudelijke en financiële rapportages	uur				2795,10
Projectadministratie	uur				1560,00
subtotaal activiteit 3					€ 47.726,70

€ 47.726,70

Activiteit 4 Internationale verbinding netwerken Roze Ouderen

Coördinatie internationale verbinding	uur				5590,20
voorbereiding 2016 Europride	uur				4620,00
Internationale conferentie Europride 2016			8000	9680,00	9680,00
subtotaal activiteit 4					€ 19.890,20

€ 19.890,20

Indirecte kosten

Accountantsverklaring			4000,00	4840,00	4840,00
subtotaal indirecte kosten					€ 4.840,00

€ 2.420,00 € 2.420,00

Totaal 2016

€ 208.811,85 € 102.930,70 € 105.881,15

Dekkingsplan 2015 en 2016:

Kosten 2015	€ 169.116,04
Kosten 2016	€ 208.811,85
Totale kosten 2015 en 2016	€ 377.927,89

OCW VWS

IDAHO limotour 2015	€ 6.050,00	
Minus eigen bijdrage Roze 50+ Idaho 2015 (muziekspektakel)	€ 3.000,00	
Subsidie OCW 2015	€ 106.061,82	
Subsidie OCW 2016	€ 102.930,70	
Subsidie VWS 2015		€ 60.054,22
Subsidie VWS 2016		€ 105.881,15

Onderwerp: Overgangsjaar GSA ouderen
Locatie: Wat is handig voor jou?

Begin: ma 4-7-2016 13:00
Einde: ma 4-7-2016 14:00
Tijd weergegeven als: Voorlopig

Terugkeerpatroon: (geen)

Vergaderingsstatus: Nog niet gereageerd

Organisator: [redacted]
Verplichte deelnemers: [redacted]@minvws.nl) [redacted]@minvws.nl)

[REDACTED]

Onderwerp: LHBT ouderen/zorg
Locatie: 15e OCW

Begin: ma 11-7-2016 15:00
Einde: ma 11-7-2016 16:00
Tijd weergeven als: Voorlopig

Terugkeerpatroon: (geen)

Vergaderingsstatus: Nog niet gereageerd

Organisator:

Verplichte deelnemers: [REDACTED]@minvws.nl [REDACTED]@minvws.nl)

[REDACTED]

Van: [REDACTED]
Verzonden: donderdag 30 juni 2016 13:57
Aan: [REDACTED]@minvws.nl)
Onderwerp: Speech [REDACTED]

Hey [REDACTED]

Ik zag gister [REDACTED] en [REDACTED]. Ze vertelde dat het je gelukt is om [REDACTED] een videoboodschap in te laten spreken voor de ouderen conferentie. Mooi!

Mocht ik nog een bijdrage kunnen leveren (de Europese dimensie?), laat het maar weten!

Groet,

[REDACTED]

.....
[REDACTED] - Senior beleidsmedewerker / Senior policy advisor
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap - Directie Emancipatie
Postbus 16375
2500 BJ Den Haag
Mob: [REDACTED]
[REDACTED]@minocw.nl
.....

[REDACTED]

Onderwerp: LHBT ouderen/zorg
Locatie: 15e

Begin: do 14-7-2016 15:00
Einde: do 14-7-2016 16:00
Tijd weergeven als: Voorlopig

Terugkeerpatroon: (geen)

Vergaderingsstatus: Nog niet gereageerd

Organisator:

Verplichte deelnemers: [REDACTED]@minvws.nl [REDACTED]@minvws.nl

Hey [REDACTED]

Ik ben even kwijt welke datum nu wel en welke er niet doorgaat. Zien wij elkaar donderdag?

[REDACTED]

Van: [REDACTED]@minvws.nl>
Verzonden: donderdag 14 juli 2016 16:25
Aan: [REDACTED]@minbuza.nl;
[REDACTED]

CC: [REDACTED]
Onderwerp: eerste internationale conferentie LGBT seniors 25 juli in Amsterdam
Bijlagen: R50P-spotlight-LP.pdf; R50P-spotlight-MC.pdf

Beste collega's,
Bijgaand een uitnodiging en programma voor de eerste internationale conferentie over roze ouderen in Amsterdam op 25 juli 2016.
12 landen uit Europa nemen deel aan deze conferentie.
Onze staatssecretaris opent deze bijeenkomst.
Graag ook doorsturen naar geïnteresseerden.

Groet,
[REDACTED]

Dit bericht kan informatie bevatten die niet voor u is bestemd. Indien u niet de geadresseerde bent of dit bericht abusievelijk aan u is toegezonden, wordt u verzocht dat aan de afzender te melden en het bericht te verwijderen. De Staat aanvaardt geen aansprakelijkheid voor schade, van welke aard ook, die verband houdt met risico's verbonden aan het elektronisch verzenden van berichten.
This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message. The State accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent in the electronic transmission of messages.

CONFERENCE 5TH OF

'SPOTLIGHT ON LGBT-SENIORS: BEST PRACTICES IN EUROPE'

Conference especially for professionals in the (social) care sector in Europe

50+ = ANBO + 60

This conference is made possible by the Dutch Ministry of Health, Welfare and Sport and the Dutch Ministry of Education, Culture and Science and organised by Roze50+ (a cooperation Foundation of Elberry Association, ANBO and LGBT Association COC Nederland)

25TH OF JULY SPOTLIGHT ON LGBT SENIORS

Conference especially for professionals in the (social) care sector in Europe

An international conference on Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender seniors

from 12:00 till 17:00
at the University of Amsterdam
Faculty of Social Sciences
Department of Gerontology
Amsterdamsestraat 127

Sign up now!

Roze50plus.nl is a Dutch LGBT seniors organization. The international conference on LGBT seniors in the (social) care sector will take place in Amsterdam, The Netherlands. Professionals and organizations of several European countries will share their best practices on the field of LGBT seniors in the (social) care sector in order to learn from each other.

We welcome speakers from England and The Netherlands and with interactive tables about good practices on the 'Care sector and LGBT Seniors' in Europe. The conference will be stimulating and thought-provoking for every professional in the (social) care sector in Europe!

Raising awareness on diversity, training for care professionals in Finland, research on housing and care for LGBT seniors in Berlin and the impact of sharing life stories in the Netherlands are some of the topics that will be shared.

You are cordially invited to join this special event! Sign up now and be inspired! Please look here for the full program and the registration form.

This conference is made possible by the Dutch Ministry of Health, Welfare and Sport and the Dutch Ministry of Education, Culture and Science and organized by Roze50+ (a cooperation Foundation of Elderly Association ANBO and LGBT Association COC Netherlands)

[Redacted]

Van: [Redacted] <[Redacted]@[Redacted].nl>
Verzonden: maandag 18 juli 2016 17:20
Aan: [Redacted] COC Nederland - [Redacted]
Onderwerp: RE: Conference Spotlight on LGBT seniors

Jammer [Redacted] maar begrip van deze kant... ☺
We zitten nu al op 130 personen dus het wordt lekker druk. Je ziet de video impressie en het verslag vanzelf wel in je inbox.
Geniet in ieder geval van je vrije dagen!
Groet, [Redacted]

Van: [Redacted] [mailto:[Redacted]@minocw.nl]
Verzonden: maandag 18 juli 2016 12:24
Aan: COC Nederland [Redacted]
CC: [Redacted]
Onderwerp: RE: Conference Spotlight on LGBT seniors

Hey [Redacted] en [Redacted]
Jullie zijn natuurlijk keihard aan het buffelen voor volgende week.
Helaas moet ik afzeggen. Het is het enige moment dat ik nog een paar dagen weg kan (lang verhaal dat alles te maken heeft met mijn zoontje). Excuus dat ik er niet bij ben.
Het lijkt me fijn om later deze zomer met jullie te spreken om te horen hoe het is geweest.
Groet,

[Redacted]

Sjoerd Warmerdam - Senior beleidsmedewerker / Senior policy advisor
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap- Directie Emancipatie
Postbus 16375
2500 BJ Den Haag
Mob: [Redacted]
[Redacted]@minocw.nl

Van: COC Nederland - [Redacted] [mailto:[Redacted]@coc.nl]
Verzonden: vrijdag 15 juli 2016 16:45
Aan: COC Nederland [Redacted]

CC [REDACTED]

Onderwerp: Conference Spotlight on LGBT seniors

Dear participants,

Thank you for joining us at the Conference Spotlight on LGBT seniors, on the 25th of July at the University of Amsterdam.

We are looking forward meeting you all to share our best practices on working with LGBT seniors in Europe.

Included you find the program book and a map of the conference site.

You are welcome to join us for lunch **from 12** at the restaurant between building C and D.
University of Amsterdam, Roeterseiland Campus
Nieuwe Achtergracht 127, D building, Amsterdam

Directions and public transport to the Conference location:

Please check these sites for your public transport:

http://9292.nl/en/journeyadvice/station-amsterdam-centraal/amsterdam_nieuwe-achtergracht-127/arrival/2016-07-25T1201

<http://www.iamsterdam.com/en/visiting/plan-your-trip/getting-around/public-transport>

With the text "Proud to present" we have started a Facebook campaign regarding all the contributions as mentioned in the program. Please check out our Facebook page <https://www.facebook.com/roze50plusNL/>

Kind regards,

Tel: [REDACTED]

www.roze50plus.nl
www.rozezorg.nl

[REDACTED]

Onderwerp: LHBT ouderen
Locatie: OCW

Begin: ma 26-9-2016 14:00
Einde: ma 26-9-2016 15:00
Tijd weergeven als: Voorlopig

Terugkeerpatroon: (geen)

Vergaderingsstatus: Nog niet gereageerd

Organisator: [REDACTED]
Verplichte deelnemers: [REDACTED]@minvws.nl [REDACTED]@minvws.nl)

[Redacted]

Van: COC Nederland [Redacted] <[Redacted]@coc.nl>
Verzonden: donderdag 22 september 2016 12:53
Aan: [Redacted] <[Redacted]@minvws.nl>
Onderwerp: RE: Afspraak

Opvolgingsmarkering: Opvolgen
Markeringsstatus: Voltooid

Dag [Redacted]

[Redacted] en ik komen samen. Graag een parkeerplek! Haar kenteken is [Redacted]

Tot maandag!

Met vriendelijke groet,

Team Roze 50+

[Redacted]
Tel [Redacted]

www.roze50plus.nl
www.rozezorg.nl

Van: [Redacted] [mailto:[Redacted]@minocw.nl]
Verzonden: donderdag 22 september 2016 11:23
Aan: [Redacted] <info@[Redacted].nl>; [Redacted] <[Redacted]@minvws.nl>; [Redacted] <[Redacted]@minvws.nl>; COC Nederland <[Redacted]@coc.nl>
Onderwerp: RE: Afspraak

Dag allen,

We zien elkaar maandag om 14.00 bij OCW. [Redacted] komen jullie met de trein of moet ik een parkeerplek voor jullie reserveren? In dat geval heb ik je kenteken nodig.

Groetjes,

.....
[redacted] Senior beleidsmedewerker / Senior policy advisor
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap- Directie Emancipatie
Postbus 16375
2500 BJ Den Haag
Mob. [redacted]
[redacted]@minocw.nl
.....

Van: [redacted] [mailto:info@[redacted].nl]
Verzonden: maandag 22 augustus 2016 10:20
Aan: [redacted]@minvws.nl [redacted]@coc.nl
Onderwerp: RE: Afspraak

Dit bericht is gearchiveerd. Het originele item weergeven

Ook hele goede morgen!

Manon is nu op vakantie. Ik vertrek donderdag en kom 16 september terug.

Ik ga nu een paar data voorstellen doen maar ik weet niet zeker of [redacted] dan ook kan. Zij zal zodr

Bijlagen:

[image002.png](#)

(8 KB)

[REDACTED]

Van: [REDACTED]
Verzonden: dinsdag 13 september 2016 21:01
Aan: Prins, Jacqueline
CC: [REDACTED]
Onderwerp: Fwd: wob verzoek

Ha [REDACTED]

Onderstaand wob-verzoek van de Telegraaf kwam bij mij binnen. Pakken jullie het op? Heb je enig idee trouwens wat de aanleiding voor het verzoek kan zijn?

Met vriendelijke groet

[REDACTED]
Woordvoerder minister Bussemaker
[REDACTED]
[REDACTED]

Begin doorgestuurd bericht:

Van: [REDACTED] >
Datum: 13 september 2016 15:34:40 CEST
Aan: [REDACTED]
Onderwerp: Doorst.: wob verzoek

Hoi [REDACTED]
alles goed? met mij wel, al mis ik jullie soms best een beetje. Kan je dit wobverzoek doorzetten aan de juiste afdeling?

Groeten
[REDACTED]

Geachte heer/mevrouw,

Graag ontvang ik met een beroep op de Wet Openbaarheid van Bestuur wil ik graag over een periode van de afgelopen vijf jaar een afschrift van alle op het ministerie van OCW aanwezige documenten die betrekking hebben op het verlenen van steun (bv id vorm van subsidie) aan projecten voor seniore LHBTI (et. al)'ers. Het gaat hier niet alleen om de subsidiebeschikkingen, maar ook over aanvragen, verantwoordingen, correspondentie, interne beraadslagingen, nota's, werkbezoeken, afspraken etc., niet in de laatste plaats de verantwoording van de besteding van subsidiegelden.

Met vriendelijke groet,
[REDACTED]

[REDACTED]

Van: [REDACTED]

Verzonden: vrijdag 14 oktober 2011 21:43

Aan: Scheele, Carlien

CC: [REDACTED]

Onderwerp: Aanvraag verhoging Homhetero voor Ouderen budget

Urgentie: Hoog

Bijlagen: Aanvraag verzoek tot ophoging HH alliantie voor ouderen okt 11.docx; Ophoging Ouderenalliantie OCW.xls

Geachte mevrouw Scheele, beste Carlien,

Bijgaand treft u de aanvraag met verzoek tot ophoging aan voor de homohetero-alliantie voor Ouderen met verplichtingsnummer 59-2653 aan.

Het gaat om een drietal extra activiteiten waarbij het zwaartepunt nog in 2011 ligt:

- 1) het organiseren van een gezamenlijke slotbijeenkomst van de vijf lopende homo-hetero allianties
- 2) een "lessons-learnt" bijeenkomst voor de uitvoerders van de vijf lopende homo-hetero allianties
- 3) een partnerverkenning voor een mogelijk nieuw op te zetten homo-hetero alliantie over 'veiligheid in de wijk'.

Omdat de bijeenkomst met de minister Marja van Bijsterveldt in januari 2012 plaats vindt vragen wij gelijktijdig een maand verlenging van het gehele project aan.

Vertrouwend op een spoedige afwikkeling.

Met vriendelijke groet,

namens ANBO

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

**Aanvulling en verzoek tot ophoging van het project Homo- hetero alliantie voor Ouderen
Subsidie 2010 – 2011 met verplichtingnummer: 59 – 2653.**

Dit lopende project nadert haar einde. Op dit moment wordt aan een vervolg op dit projectplan geschreven voor de jaren 2012 en verder.

Echter, er zijn een aantal activiteiten bij gekomen waarvoor oorspronkelijk geen budget is opgenomen in het originele plan. In overleg met de beleidsambtenaren van Ministerie van OCW is besloten om een aanvulling en verzoek tot ophoging het budget van het oorspronkelijke project aan te vragen. Het gaat om een drietal activiteiten te weten:

- 1) het organiseren van een gezamenlijke slotbijeenkomst van de vijf lopende homo-hetero allianties
- 2) een "lessons-learnt" bijeenkomst voor de uitvoerders van de vijf lopende homo-hetero allianties
- 3) een partnerverkenning voor een mogelijk nieuw op te zetten homo-hetero alliantie over 'veiligheid in de wijk'.

ANBO heeft zich, met consensus van de andere 4 homo-hetero allianties, opgeworpen als overall programmamanager van deze gezamenlijke activiteiten. Vandaar dat de aanvraag voor ophoging van het budget vanuit ANBO komt.

Omdat 2 van deze 3 activiteiten doorlopen tot en met januari 2012 willen we tevens aanvragen om het project met een maand te verlengen tot en met 31 januari 2012 voor wat betreft de uitvoering van deze activiteiten. Derhalve verwachten we dan een beschikking dat de aanvraag tot subsidie- vaststelling uiterlijk op 1 mei 2012 ingediend dient te worden.

Inhoudelijke onderbouwing punt 1 t/m punt 3:

De slotbijeenkomst is voornamelijk bedoeld om sociale acceptatie te agenderen bij organisaties en besturen van organisaties waar homoseksualiteit geen speerpunt is. Deze contacten zijn belangrijk voor het vervolg van alle vijf de homo-heteroallianties. Tevens zal de minister daarbij aanwezig zijn om het geheel kracht bij te zetten en tevens voor een stuk zichtbaarheid te zorgen.

De "lessons-learnt"- bijeenkomst is deels wat de naam aangeeft. Lessen trekken uit het verleden die gebruikt kunnen worden voor de toekomst. Om sociale acceptatie te agenderen bij de (toekomstige) partners van de homo-hetero allianties is capaciteitsversterking nodig van alle uitvoerders van de vijf allianties.

Tot slot de partnerverkenning voor een nieuw op te zetten homo-hetero alliantie over veiligheid in de wijk gaat ook over het agenderen bij organisaties die daarvoor überhaupt niet of nog nooit over homoseksualiteit hebben nagedacht.

Ad 1) Opzet gezamenlijke slotbijeenkomst vijf homohetero allianties

In eerder (alliantie breed) overleg en in samenspraak met het ministerie van OCW, is besloten om een gezamenlijke slotbijeenkomst te houden van de homohetero allianties Op de Werkvloer, Sport, Ouderen, Onderwijs en Krijgsmacht".

De doelen van deze slotbijeenkomst zijn:

- Het bereiken van "hetero-organisaties" voor toekomstige partnerschappen (bijv. VNO-NCW, Sportbonden, Christelijke Ouderenbonden etc.),
- Verantwoording afleggen over de activiteiten 2008 – 2011, de deliverables en het proces (good practices inclusief "de kleine juwelen" of "juweeltjes"),
- Genereren van publiciteit voor de homohetero allianties.

We hebben het idee opgevat om dit in de vorm van een "Diner Pensant" te houden, ontleend aan het Diner Pensant dat de onderwijsalliantie succesvol heeft gehouden in 2010.

Hoe ziet dat er dan in de praktijk uit?

In de tweede helft van januari 2012 (week 3 of 4) zal er een goede, representatieve locatie gereserveerd zijn waar genoeg ruimte is om 5 ronde tafels (1 tafel per alliantie) met 10 tot 12 stoelen per tafel kwijt te kunnen. De onderlinge afstand moet ruim genoeg zijn zodat de tafels geen "last" van elkaar hebben.

Aan iedere tafel zitten 3 à 4 personen vanuit de alliantie waarvan één de rol van "facilitator" heeft en één de rol van "notulist". Het is uiteraard door iedere alliantie zelf te bepalen wie daarvoor in aanmerking komen.

Dan zitten er 3 à 4 (bestuurlijke) personen aan tafel die speciaal voor deze bijeenkomst uitgenodigd zijn en waar we commitment mee willen aangaan.

Per tafel ook één ambtenaar van de directie Emancipatie zaken van OCW.

Per tafel dineren ook nog 3 à 4 mensen uit de praktijk mee. Dit zijn de experts met de praktische ervaringen, de ervaringsdeskundigen, kortom de doelgroep zelf.

Per ronde alliantietafel zitten dus 10 tot 12 personen aan de dis.

En dat maal 5, maakt dus dat we een bijeenkomst hebben van in totaal 50 – 60 personen.

Per tafel zullen door de alliantie zelf 3 stellingen bedacht worden met een opbouwend karakter. Over deze stellingen wordt tijdens het diner gediscussieerd. De facilitator leidt alles in goede banen en de notulist notuleert zodat er aan het eind van de avond conclusies getrokken kunnen worden.

Vooraf:

Om te laten zien wat er de afgelopen 4 jaar in de allianties is verwezenlijkt beginnen we met een flietsende audiovisual van ca. 5 minuten waar de wapenfeiten van de allianties voorbij zullen komen. Over de vorm hiervan wordt nog nagedacht.

De eerste stelling zal over het belang van het onderwerp homoseksualiteit gaan. Omdat we veronderstellen dat we hier met "leken" praten op dit gebied zullen we de gasten eerst moeten overtuigen van het belang. Pas dan kan verder gepraat worden. De ervaringsdeskundigen kunnen hierin een grote bijdrage leveren door hun eigen "verhaal/anedkote" te vertellen.

De tweede stelling zal dan gaan over de competenties van de organisatie(s) die onze gasten vertegenwoordigen. Met andere woorden, wat is de toegevoegde waarde van hun organisatie voor de alliantie? Hier sturen we al een klein beetje aan op commitment...

Tot slot de derde stelling; hier moet de brainstorm uit ontstaan over wat we gezamenlijk kunnen doen. Hier worden we concreet! Wat zijn de voornemens? En hoe committeren we ons dan aan elkaar?

Na deze laatste stelling zal de Minister zich (weer) bij ons voegen. Ze houdt een korte toespraak over het belang en de toekomst van deze en nieuwe GSA's, maar vooral over het belang van samenwerking hierin.

De 5 allianties zullen kort (2 minuten per alliantie), bij monde van de facilitator, de uitgangspunten van de stellingen terugkoppelen aan de Minister en ook aan elkaar.

Vervolgens zal de Minister op haar eigen wijze in gesprek gaan met de speciaal genode gasten. Op zoek naar commitment voor het vervolg van de allianties. Door middel van vragen stellen gaat ze hiernaar op zoek. Als er onduidelijkheden en/of vaagheden zijn zal ze hierop doorvragen. Op deze manier hopen we van de speciale gasten toezeggingen te krijgen tot participatie in het vervolg van de alliantie. Op welke wijze dan ook. De lobby vooraf door de allianties wordt nu heel concreet gemaakt.

Als ludieke afsluiting, maar vooral als summary van wat er besproken is en welke commitments er zijn gemaakt, zal een zangduo van de verschillende uitspraken een afsluitend lied maken.

Noot voor de uitnodiging:

Aan de genodigden zal in de uitnodiging uitgelegd worden wat ze te wachten staat zodat er geen verrassingen zullen zijn.

Line up:

17.30 – 17.45 uur	ontvangst met borrel en amuse (informle Meet en Greet met de Minister) *
17.45 – 17.50 uur	Audiovisual over wapenfeiten van de 5 allianties
17.50 – 19.30 uur	Aan tafel: 17.50 – 18.00 uur Kennismaken met elkaar (tafel) 18.00 – 18.10 uur Voorgerecht en overgang naar 18.10 – 18.25 uur Stelling 1 18.25 – 18.40 uur Hoofdgerecht en overgang naar 18.40 – 19.55 uur Stelling 2 19.55 – 19.10 uur Nagerecht en overgang naar 19.10 – 19.30 uur Stelling 3
19.30 – 19.40 uur	Plenair (uitserveren Koffie met chocola) Hier is de Minister bij. Persmoment (!) Terugkoppeling alliantietafels over de inhoud
	19.40 – 20.00 uur Minister van Bijsterveldt interviewt de speciale gasten
20.00 uur	sluiting (te woord staan pers)

* Idealiter is de Minister de hele avond aanwezig. Mocht dit teveel worden gaat dan is het belangrijk dat aan het eind de Minister aanwezig is omdat hier de commitments naar elkaar uitgesproken (en gezongen) zullen worden.

Ad 2) Lessons-learnt bijeenkomst

Daarnaast willen we ook nog een kleinere bijeenkomst met de 5 allianties houden waar alleen de uitvoerders van de allianties aan meedoen. Bij onze bespreking kwam duidelijk naar voren dat er behoefte is aan praten over wat er niet loopt, het eeuwige touwtrekken dat je blijft doen als homoactivist, maar ook de kleine en/of groter successen met elkaar delen. Omdat deze discussie vaak emotioneel getint is (door de betrokkenheid met het onderwerp van de deelnemers) lijkt het een goed idee om een bijeenkomst te organiseren met deze kleinere groep en te laten faciliteren door een externe moderator. Deze bijeenkomst heeft meer de aard van een training.

De doelstelling van deze bijeenkomst is: lessen trekken uit het verleden en kennis en kunde met elkaar delen om ons voordeel te doen in de eigen alliantie. Daarnaast heeft deze bijeenkomst als doel om de capaciteit te versterken van de bestaande allianties zodat er een goed basis ligt voor het vervolg van de 5 allianties de komende jaren.

De planning voor deze bijeenkomst is 2 december 2011 bij ANBO.

Ad 3) Partnerverkenning voor nieuw op te zetten homohetero alliantie Veiligheid in de Wijk

Dit behelst een onderzoek voor de opzet van een nieuwe homo-hetero alliantie voor 2012 en verder. In de hoofdlijnenbrief emancipatiebeleid vrouwen- en homo-emancipatie 2015 van minister van Bijsterveldt staat dat deze nieuw op te zetten alliantie ondersteund zal worden vanuit het ministerie. Voordat deze nieuwe alliantie gevormd kan worden zullen er eerst een aantal stappen gezet moeten worden:

1. Verkenning mogelijke potentiële partners van de nieuw op te starten GSA "Veiligheid in de wijk",
2. Identificeren van mogelijke budgethouder/trekker van deze nieuwe homo-hetero alliantie,
3. Voorbereiden en modereren van denktankbijeenkomsten met potentiële partners en overige stakeholders in deze alliantie,
4. Ondersteunen van partners met het formuleren van het projectplan, de doelstellingen, de activiteiten en de te behalen resultaten,
5. Ondersteunen van partners in het vervaardigen van de meerjaren begroting,
6. Begeleiding van budgethouder bij de formele aanvraag bij ministerie OC&W

Deze lobbyexercitie en taken besteedt ANBO in z'n geheel uit aan de externe projectleider van de homo-hetero alliantie voor Ouderen [REDACTED] heeft de ervaring en deskundigheid om deze nieuwe alliantie op te zetten.

De werkzaamheden zijn reeds begonnen in mei 2011 en zullen doorlopen tot en met januari 2011.

MN/06.10.11

Aanvraag voor aanvulling en verzoek tot ophoging van het budget homo-hetero alliantie voor Ouderen.
Oktober 2011

**Ophoging budget Homohetero Alliantie voor ouderen
verplichtingsnummer 59-2653
Projectperiode juli 2011 - januari 2012**

Uitgaven in euro's 2011	Unit	Aantal	Tarief	Totaal
<i>Ad 1) Slotbijeenkomst 5 hh allianties:</i>				
Activiteit 1 Algehele coordinatie				
Projectcoördinatie ANBO	uur			€ 3.000
Input leden werkgroep 5 allianties	bijeenkomst			€ 3.000
PR en communicatie	GSA			€ 2.625
<i>subtotaal activiteit 1</i>				€ 8.625
activiteit 2 Slotbijeenkomst Diner Pensant				
Voorbereiding en coordinatie	uur			€ 2.856 <i>incl.btw</i>
Lobby en voorbereiding GSA's	GSA			€ 12.000
Audiovisual				€ 1.785 <i>incl.btw</i>
locatie, borrel en amuse, diner met koffie met chocolade	personen			€ 11.375 <i>incl.nieuw</i>
Zangduo				€ 1.486 <i>incl.btw</i>
Materiaalkosten				€ 650
Persvoorbereiding, persmapjes e.d.				€ 1.000
Reiskosten locatiebezoeken	kilometers			€ 225
<i>subtotaal activiteit 2</i>				€ 31.377
<i>Ad 2) Lessons Learnt bijeenkomst</i>				
activiteit 3 Lessons learnt dag 5 GSA's				
Voorbereidingen	uur			€ 2.142 <i>incl.btw</i>
locatie (bij één van de partners)	locatie			€ 500
externe facilitator	bijeenkomst			€ 1.785 <i>incl.btw</i>
GSA's voorbereiding en deelname	uur			€ 4.500
<i>subtotaal activiteit 3</i>				€ 8.927
<i>Ad 3) Haalbaarheidsonderzoek en partnerverkenning</i>				
activiteit 4 Partnerverkenning nieuw op te zetten hh alliantie				
Haalbaarheidsonderzoek en partnerverkenning	uur			€ 26.775 <i>incl.btw</i>
Reiskosten mei 2011 t/m januari 2012	kilometers			€ 810
<i>subtotaal activiteit 4</i>				€ 27.585
Indirecte kosten				
Verslaggeving	uur			€ 536
Financiële rapportages	uur			€ 1.200
Projectadministratie	uur			€ 2.000
Accountantsverklaring				nvt
<i>subtotaal indirecte kosten</i>				€ 3.736
Totale intern en extern				€ 80.249
Dekkingsplan				
Kosten				€ 80.249
Bijdrage Ministerie OCW				€ 80.000
Bijdrage ANBO				€ 249

nwe'Veilige Wijk' Allantie

[Redacted]

Van: [Redacted]
Verzonden: dinsdag 8 november 2011 12:06
Aan: Emancipatie Dienst Uitvoering Onderwijs, Dienstpostbus
CC: [Redacted]
Onderwerp: RE: Aanvraag verhoging HH voor ouderen budget
Urgentie: Hoog
Bijlagen: Aanvraag verzoek tot ophoging HH alliantie voor ouderen2.docx; Ophoging Ouderenalliantie2 OCW.xls

Geachte [Redacted]

Dank voor uw reactie op het verzoek van ANBO tot ophoging voor het project homo-hetero ouderenalliantie. Ik ben gisteren teruggekomen van vakantie daarom vandaag pas in de gelegenheid om u te beantwoorden. Om e.e.a. overzichtelijk te houden zal ik in uw mail de vragen beantwoorden. Mochten er dan alsnog onduidelijkheden zijn kunt u mij altijd bellen op 06 23 989 986.

Vertrouwend u hiermee voldoende geïnformeerd te hebben.

Hartelijke groet,

[Redacted]

[Redacted]

[Redacted]

[Redacted]

[Redacted]

Van: Emancipatie Dienst Uitvoering Onderwijs, Dienstpostbus [mailto:Emancipatie@ocwduo.nl]

Verzonden: dinsdag 1 november 2011 11:59

Aan: [Redacted]

Onderwerp: Aanvraag verhoging HH voor ouderen budget

Geachte [Redacted]

Dienst Uitvoering Onderwijs heeft uw verzoek voor verhoging van de subsidie voor het project homo- en hetero ouderenalliantie verder in behandeling genomen. Om een positief advies uit te kunnen brengen moet ik nog beschikken over de volgende gegevens:

Ik verwacht uw reactie binnen 1 week, uiterlijk op 8 november 2011.

1. In het verzoek tot budgetophoging ontbreekt de ondertekening, dagtekening en adresgegevens. Kunt u mij deze toesturen?

Bijgaand treft u het aangepaste inhoudelijke verhaal aan met de juiste dagtekening en adresgegevens. De

ondertekening door mevrouw L. den Haan (directeur ANBO) zal per separate post naar u worden toegezonden.

2. Is de looptijd van de aanvullende activiteiten van mei 2011 tot en met januari 2012 (in de begroting staan reiskosten vanaf mei opgenomen) of juli 2011 tot en met januari 2012 zoals in de kop bij de begroting staat?

Voor activiteit 4, de partnerverkenning voor de nieuw op te zetten hh alliantie, zijn de activiteiten reeds in mei gestart. De kop van de begroting is aangepast (zie bijlage).

3. Bij activiteit 3 komt zowel in het tekstuele gedeelte als in de begroting het begrip lobby voor. De activiteit lobby is niet subsidiabel. Kunt u deze activiteit anders benoemen?

Zowel het tekstuele gedeelte als de begroting is hierop aangepast.

4. Kunt u mij de offerte doen toekomen van het diner bij activiteit 2?

Deze offerte heb ik nog niet omdat nog niet duidelijk is welke locatie het gaat worden. Waarschijnlijk in Den Haag om de minister tegemoet te komen. Ik ben voor deze begroting uitgegaan van een eerder georganiseerd Diner Pensant door de onderwijs homo-hetero alliantie en door mijn eigen ervaring met het inkopen van een locatie op niveau, aperitief en compleet diner. Binnenkort ga ik een aantal locatiebezoeken doen. De offertes krijg ik dan uiteraard ook. Ook is nog niet duidelijk hoeveel personen uiteindelijk op deze bijeenkomst zullen participeren. Deze post is dus nog "flexibel" en zal naar alle waarschijnlijkheid iets lager uitvallen dan hier begroot. Als u wilt dat ik deze offertes tzt ook naar u toe stuur dan hoor ik dat graag!

5. Kunt u verklaren waarom voor de projectadministratie een afwijkend tarief van 100 euro wordt gehanteerd?

Dit is een foutje. De uurprijzen zijn naar beneden aangepast ivm de nieuwe richtlijnen van jullie. Hier stond per abuis nog de oude uurprijs. Dit is aangepast in de begroting.

6. Is het tarief bij verslaglegging inclusief BTW?

Ja, alle tarieven in de begroting (voor zover van toepassing) zijn inclusief BTW. Wel is het belangrijk dat in de beschikking alle partners genoemd worden: de 6 hh allianties zodat zij geen BTW problemen krijgen.

Ouderenalliantie: ANBO (penvoerder):

Onderwijs: AoB

Sport: Stichting Homosport?

Krijgsmacht: AFMP

Werkvloer: FNV Vakcentrale

Wijkalliantie: nog niet bekend

7. De begroting telt op tot een bedrag van 80.250 in plaats van 80.249.

Dit snap ik niet? Bij mij blijft het eindigen op 249. Waarschijnlijk een afrondingsverschil maar ik kan niet zien waar dat zit?

■■■■ wil je mij je directe telefoonnummer mailen? Dan kunnen we wellicht vandaag of morgen ook nog even telefonisch contact hierover hebben, indien nodig.

Wil je me laten weten of je zo voldoende informatie hebt en wanneer we ongeveer de beschikking kunnen verwachten?

Groet, ■■■■

U kunt de antwoorden en bijgestelde aanvraag sturen naar Dienst Uitvoering Onderwijs
Emancipatie afd. OND/ODB
Postbus 606

17-11-2011

2700 ML Zoetermeer

U kunt de documenten ook mailen naar emancipatie@duo.nl

Met vriendelijke groet,

**Aanvulling en verzoek tot ophoging van het project Homo- hetero alliantie voor Ouderen
Subsidie 2010 – 2011 met verplichtingnummer: 59 – 2653.**

Aanvrager: ANBO, L. den Haan (directeur ANBO)

Dagtekening: 6 oktober 2011

Dit lopende project nadert haar einde. Op dit moment wordt aan een vervolg op dit projectplan geschreven voor de jaren 2012 en verder.

Echter, er zijn een aantal activiteiten bij gekomen waarvoor oorspronkelijk geen budget is opgenomen in het originele plan. In overleg met de beleidsambtenaren van Ministerie van OCW is besloten om een aanvulling en verzoek tot ophoging het budget van het oorspronkelijke project aan te vragen. Het gaat om een drietal activiteiten te weten:

- 1) het organiseren van een gezamenlijke slotbijeenkomst van de vijf lopende homo-hetero allianties en de mogelijke nieuwe alliantie veiligheid in de wijk (zie punt 3),
- 2) een "lessons-learnt" bijeenkomst voor de uitvoerders van de vijf lopende homo-hetero allianties,
- 3) een partnerverkenning voor een mogelijk nieuw op te zetten homo-hetero alliantie over 'veiligheid in de wijk'.

ANBO heeft zich, met consensus van de andere 4 homo-hetero allianties, opgeworpen als overall programmamanager van deze gezamenlijke activiteiten. Vandaar dat de aanvraag vanuit ANBO komt. Omdat 2 van deze 3 activiteiten doorlopen tot en met januari 2012 willen we tevens aanvragen om het project met een maand te verlengen tot en met 31 januari 2012 voor wat betreft de uitvoering van deze activiteiten. Derhalve verwachten we dan een beschikking dat de aanvraag tot subsidie- vaststelling uiterlijk op 1 mei 2012 ingediend dient te worden.

Inhoudelijke onderbouwing punt 1 t/m punt 3:

De slotbijeenkomst is voornamelijk bedoeld om sociale acceptatie te agenderen bij organisaties en besturen van organisaties waar homoseksualiteit geen speerpunt is. Deze contacten zijn belangrijk voor het vervolg van alle vijf de homo-heteroallianties. Tevens zal de minister daarbij aanwezig zijn om het geheel kracht bij te zetten en tevens voor een stuk zichtbaarheid te zorgen.

De "lessons-learnt"- bijeenkomst is deels wat de naam aangeeft. Lessen trekken uit het verleden die gebruikt kunnen worden voor de toekomst. Daarnaast is het capaciteitsversterking van alle uitvoerders van de vijf homo-heteroallianties.

Tot slot de partnerverkenning voor een nieuw op te zetten homo-hetero alliantie over veiligheid in de wijk gaat ook over het agenderen bij organisaties die daarvoor überhaupt niet of nog nooit over homoseksualiteit hebben nagedacht.

Ad 1) Opzet gezamenlijke slotbijeenkomst vijf homohetero allianties

In eerder (alliantie breed) overleg en in samenspraak met het ministerie van OCW, is besloten om een gezamenlijke slotbijeenkomst te houden van de homohetero allianties Op de Werkvloer, Sport, Ouderen, Onderwijs en Krijgsmacht" (en indien mogelijk, de nieuw op te zetten alliantie over veiligheid in de wijk).

De doelen van deze slotbijeenkomst zijn:

- Het bereiken van "hetero-organisaties" voor toekomstige partnerschappen (bijv. VNO-NCW, Sportbonden, Christelijke Ouderenbonden etc.),
- Verantwoording afleggen over de activiteiten 2008 – 2011, de deliverables en het proces (good practices inclusief "de kleine juwelen" of "juweeltjes"),
- Genereren van publiciteit voor de homohetero allianties.

We hebben het idee opgevat om dit in de vorm van een "Diner Pensant" te houden, ontleend aan het Diner Pensant dat de onderwijsalliantie succesvol heeft gehouden in 2010.

Hoe ziet dat er dan in de praktijk uit?

In de tweede helft van januari 2012 (week 3 of 4) zal er een goede, representatieve locatie gereserveerd zijn waar genoeg ruimte is om 5 ronde tafels (1 tafel per alliantie) met 10 tot 12 stoelen per tafel kwijt te kunnen. De onderlinge afstand moet ruim genoeg zijn zodat de tafels geen "last" van elkaar hebben.

Aan iedere tafel zitten 3 à 4 personen vanuit de alliantie waarvan één de rol van "facilitator" heeft en één de rol van "notulist". Het is uiteraard door iedere alliantie zelf te bepalen wie daarvoor in aanmerking komen.

Dan zitten er 3 à 4 (bestuurlijke) personen aan tafel die speciaal voor deze bijeenkomst uitgenodigd zijn en waar we commitment mee willen aangaan.

Per tafel ook één ambtenaar van de directie Emancipatie zaken van OCW.

Per tafel dineren ook nog 3 à 4 mensen uit de praktijk mee. Dit zijn de experts met de praktische ervaringen, de ervaringsdeskundigen, kortom de doelgroep zelf.

Per ronde alliantietafel zitten dus 10 tot 12 personen aan de dis.

En dat maal 5 of 6, maakt dus dat we een bijeenkomst hebben van in totaal 50 – 65 personen.

Per tafel zullen door de alliantie zelf 3 stellingen bedacht worden met een opbouwend karakter. Over deze stellingen wordt tijdens het diner gediscussieerd. De facilitator leidt alles in goede banen en de notulist notuleert zodat er aan het eind van de avond conclusies getrokken kunnen worden.

Vooraf:

Om te laten zien wat er de afgelopen 4 jaar in de allianties is verwezenlijkt beginnen we met een flitsende audiovisual van ca. 5 minuten waar de wapenfeiten van de allianties voorbij zullen komen. Over de vorm hiervan wordt nog nagedacht.

De eerste stelling zal over het belang van het onderwerp homoseksualiteit gaan. Omdat we veronderstellen dat we hier met "leken" praten op dit gebied zullen we de gasten eerst moeten overtuigen van het belang. Pas dan kan verder gepraat worden. De ervaringsdeskundigen kunnen hierin een grote bijdrage leveren door hun eigen "verhaal/aneddote" te vertellen.

De tweede stelling zal dan gaan over de competenties van de organisatie(s) die onze gasten vertegenwoordigen. Met andere woorden, wat is de toegevoegde waarde van hun organisatie voor de alliantie? Hier sturen we al een klein beetje aan op commitment...

Tot slot de derde stelling; hier moet de brainstorm uit ontstaan over wat we gezamenlijk kunnen doen. Hier worden we concreet! Wat zijn de voornemens? En hoe committeren we ons dan aan elkaar?

Na deze laatste stelling zal de Minister zich (weer) bij ons voegen. Ze houdt een korte toespraak over het belang en de toekomst van deze en nieuwe GSA's, maar vooral over het belang van samenwerking hierin.

De 5 allianties zullen kort (2 minuten per alliantie), bij monde van de facilitator, de uitgangspunten van de stellingen terugkoppelen aan de Minister en ook aan elkaar.

Vervolgens zal de Minister op haar eigen wijze in gesprek gaan met de speciaal genode gasten. Op zoek naar commitment voor het vervolg van de allianties. Door middel van vragen stellen gaat ze hiernaar op zoek. Als er onduidelijkheden en/of vaagheden zijn zal ze hierop doorvragen. Op deze manier hopen we van de speciale gasten toezeggingen te krijgen tot participatie in het vervolg van de alliantie. Op welke wijze dan ook. De lobby vooraf door de allianties wordt nu heel concreet gemaakt.

Als ludieke afsluiting, maar vooral als summary van wat er besproken is en welke commitments er zijn gemaakt, zal een zangduo van de verschillende uitspraken een afsluitend lied maken.

Noot voor de uitnodiging:

Aan de genodigden zal in de uitnodiging uitgelegd worden wat ze te wachten staat zodat er geen verrassingen zullen zijn.

Line up:

17.30 – 17.45 uur	ontvangst met borrel en amuse (informle Meet en Greet met de Minister) *
17.45 – 17.50 uur	Audiovisual over wapenfeiten van de 5 allianties
17.50 – 19.30 uur	Aan tafel: 17.50 – 18.00 uur Kennismaken met elkaar (tafel) 18.00 – 18.10 uur Voorgerecht en overgang naar 18.10 – 18.25 uur Stelling 1 18.25 – 18.40 uur Hoofdgerecht en overgang naar 18.40 – 19.55 uur Stelling 2 19.55 – 19.10 uur Nagerecht en overgang naar 19.10 – 19.30 uur Stelling 3
19.30 – 19.40 uur	Plenair (uitserveren Koffie met chocola) Hier is de Minister bij. Persmoment (!) Terugkoppeling alliantietafels over de inhoud 19.40 – 20.00 uur Minister van Bijsterveldt interviewt de speciale gasten
20.00 uur	sluiting (te woord staan pers)

* Idealiter is de Minister de hele avond aanwezig. Mocht dit teveel worden gaat dan is het belangrijk dat aan het eind de Minister aanwezig is omdat hier de commitments naar elkaar uitgesproken (en gezongen) zullen worden.

Ad 2) Lessons-learnt bijeenkomst

Daarnaast willen we ook nog een kleinere bijeenkomst met de 5 allianties houden waar alleen de uitvoerders van de allianties aan meedoen. Bij onze bespreking kwam duidelijk naar voren dat er behoefte is aan praten over wat er niet loopt, het eeuwige touwtrekken dat je blijft doen als homoactivist, maar ook de kleine en/of groter successen met elkaar delen. Omdat deze discussie vaak emotioneel getint is (door de betrokkenheid met het onderwerp van de deelnemers) lijkt het een goed idee om een bijeenkomst te organiseren met deze kleinere groep en te laten faciliteren door een externe moderator. Deze bijeenkomst heeft meer de aard van een training.

De doelstelling van deze bijeenkomst is: lessen trekken uit het verleden en kennis en kunde met elkaar delen om ons voordeel te doen in de eigen alliantie.

De planning voor deze bijeenkomst is 2 december 2011 bij ANBO.

Ad 3) Partnerverkenning voor nieuw op te zetten homohetero alliantie Veiligheid in de Wijk

Dit behelst een onderzoek voor de opzet van een nieuwe homo-hetero alliantie voor 2012 en verder. In de hoofdlijnenbrief emancipatiebeleid vrouwen- en homo-emancipatie 2015 van minister van Bijsterveldt staat dat deze nieuw op te zetten alliantie ondersteund zal worden vanuit het ministerie. Voordat deze nieuwe alliantie gevormd kan worden zullen er eerst een aantal stappen gezet moeten worden:

1. Verkenning mogelijke potentiële partners van de nieuw op te starten GSA "Veiligheid in de wijk",
2. Identificeren van mogelijke budgethouder/trekker van deze nieuwe homo-hetero alliantie,
3. Voorbereiden en modereren van denktankbijeenkomsten met potentiële partners en overige stakeholders in deze alliantie,
4. Ondersteunen van partners met het formuleren van het projectplan, de doelstellingen, de activiteiten en de te behalen resultaten,
5. Ondersteunen van partners in het vervaardigen van de meerjaren begroting,
6. Begeleiding van budgethouder bij de formele aanvraag bij ministerie OC&W.

Deze taken besteedt ANBO in z'n geheel uit aan de externe projectleider van de homo-hetero alliantie voor Ouderen [REDACTED]. Zij heeft de ervaring en deskundigheid om deze nieuwe alliantie op te zetten.

De werkzaamheden hiervoor zijn reeds begonnen in mei 2011 en zullen doorlopen tot en met januari 2011.

[REDACTED]/06.10.11

**Ophoging budget Homohetero Alliantie voor ouderen
verplichtingsnummer 59-2653
Projectperiode mei 2011 - januari 2012**

Uitgaven in euro's 2011	Unit	Aantal	Tarief	Totaal
<i>Ad 1) Slotbijeenkomst 5 hh allianties:</i>				
Activiteit 1 Algehele coordinatie				
Projectcoördinatie ANBO	uur	●	●	€ 3.000,00
Input leden werkgroep 5 allianties	bijeenkomst	●	●	€ 3.000,00
PR en communicatie	GSA	●	●	€ 2.625,00
<i>subtotaal activiteit 1</i>				€ 8.625,00
activiteit 2 Slotbijeenkomst Diner Pensant				
Vorbereiding en coördinatie M. Niestadt	uur	●	●	€ 2.856,00 <i>incl.btw</i>
Vorbereiding GSA's	GSA	●	●	€ 12.000,00
Audiovisueel		●	●	€ 1.785,00 <i>incl.btw</i>
locatie, borrel en amuse, diner met koffie met chocolade	personen	●	●	€ 11.375,00 <i>incl.nieuw</i>
Zangduo		●	●	€ 1.485,50 <i>incl.btw</i>
Materiaalkosten		●	●	€ 650,00
Persvorbereiding, persmapjes e.d.		●	●	€ 1.000,00
Reiskosten locatiebezoeken	kilometers	●	●	€ 225,00
<i>subtotaal activiteit 2</i>				€ 31.376,50
<i>Ad 2) Lessons Learnt bijeenkomst</i>				
activiteit 3 Lessons learnt dag 5 GSA's				
Vorbereidingen P. Dankmeijer en M. Niestadt	uur	●	●	€ 2.142,00 <i>incl.btw</i>
locatie (bij één van de partners)	locatie	●	●	€ 500,00
externe facilitator	bijeenkomst	●	●	€ 1.785,00 <i>incl.btw</i>
GSA's voorbereiding en deelname	uur	●	●	€ 4.500,00
<i>subtotaal activiteit 3</i>				€ 8.927,00
<i>Ad 3) Haalbaarheidsonderzoek en partnerverkenning</i>				
activiteit 4 Partnerverkenning nieuw op te zetten hh alliantie				
Haalbaarheidsonderzoek en partnerverkenning M. Niestadt	uur	●	●	€ 26.775,00 <i>incl.btw</i>
Reiskosten mei 2011 t/m januari 2012	kilometers	●	●	€ 810,00
<i>subtotaal activiteit 4</i>				€ 27.585,00
Indirecte kosten				
Verslaglegging	uur	●	●	€ 535,50
Financiële rapportages	uur	●	●	€ 1.200,00
Projectadministratie	uur	●	●	€ 2.025,00
Accountantsverklaring				nvt
<i>subtotaal indirecte kosten</i>				€ 3.760,50
Totale intern en extern				€ 80.274,00
Dekkingsplan				
Kosten				€ 80.274,00
Bijdrage Ministerie OCW				€ 80.000,00
Bijdrage ANBO				€ 274,00

we 'Veilige Wijk' Allantie

Beoordelingsformulier subsidieaanvragen

Dossiernummer	2010 8004
Aanvrager	ANBO
Project	Ophoging Homo- hetero alliantie voor ouderen
Gevraagd subsidiebedrag	80000 ophoging
Boekjaar	2011
Type vaststelling	financieel verslag
Getoetst door	[Redacted]

Weigeringsgronden aanvraag

1 Is de aanvraag tijdig ingediend? Instellingssubsidie: uiterlijk 13 weken voor aanvang boekjaar; projectsubsidie: nvt

Ja nvt
Nee nvt

Toelichting:

Nvt, betreft project

2 Is er sprake van 1 enkele aanvrager en dus niet van co-productie?

Ja x
Nee

Toelichting:

ANBO is de hoofdaanvrager van deze alliantie

3 Wordt uit de aanvraag aannemelijk dat activiteiten zullen plaatsvinden, de subsidieontvanger aan de subsidieverplichtingen zal voldoen, een behoorlijke rekening en verantwoording zal gaan afleggen en mee zal werken aan overleg over prestatie-indicatoren?

Ja x
Nee

Toelichting:

Ja, dat is aannemelijk.

4 Wordt uit de aanvraag of nageleverde correspondentie aannemelijk dat de aanvrager juiste en volledige gegevens bij de aanvraag heeft verstrekt? Ja Nee

Toelichting:
Ja, dat is aannemelijk.

5 Wordt uit de aanvraag aannemelijk dat de aanvrager niet failliet is verklaard of aan de aanvrager geen surseance van betaling is verleend? Ja Nee

Toelichting:
Uit internetresearch blijkt niet dat de aanvrager failliet is of dat aan de aanvrager sureance van betaling is verleend.

6 Wordt in de aanvraag voldoende aannemelijk gemaakt dat de financiële middelen, met inbegrip van de subsidie, toereikend zijn om de voorgenomen activiteiten uit te voeren? Ja Nee

Toelichting:
Ja, dit wordt voldoende aannemelijk gemaakt.

7 Kan op basis van de aanvraag worden verwacht dat de met de subsidie beoogde doeleinden zullen worden bereikt? Ja Nee

Toelichting:
Ja, dit kan worden verwacht.

8 Toont de aanvrager voldoende aan dat er een behoefte is aan subsidie?

Ja
x

Nee

Toelichting:

De behoefte wordt voldoende aangetoond

9 Wordt er alleen subsidie aangevraagd voor niet afgeronde activiteiten?

Ja
x

Nee

Toelichting:

Ja

10 Worden de in de aanvraag beschreven activiteiten nog niet gesubsidieerd?

Ja
x

Nee

Toelichting:

De beschreven activiteiten worden nog niet gesubsidieerd.

Budgettaire controle

11 In geval van instellingssubsidie: blijft de aanvraag beperkt tot maximaal twee boekjaren?

Ja
nvt

Nee

Toelichting:

Nvt, betreft projectsubsidie

12 Binnen welke budgetpost op het bestedingsplan valt de aanvraag?

Toelichting:

13 Ingeval van instellingssubsidie: blijft de subsidieaanvraag binnen het maximaal beschikbare subsidiebedrag dat is genoemd in de subsidieregeling Emancipatie 2011?

Ja
nvt

Nee

Toelichting:

Nvt

14 Is er mandaat van de Minister (zie hiervoor beoordelingschecklist beleid)

Ja
x

Nee

Toelichting:

Ja, zie checklist beleid

15 Ingeval van projecten: blijft de bevoorschotting beperkt tot 80%? Ingeval van instellingen 100%?

Ja
x

Nee

Toelichting:

Ja

Volledigheid aanvraag

16 Is de aanvraag ondertekend en voorzien van een dagtekening en de adresgegevens?

Ja Nee

Toelichting:

Na opvraag is dit geleverd.

17 Bevat de aanvraag een omschrijving van de activiteiten o.b.v. prestatieindicatoren voor de gehele projectperiode?

Ja Nee

Toelichting:

Ja uit de activiteiten kunnen prestatie indicatoren worden afgeleid

18 Bevat de aanvraag een gespecificeerde begroting?

Ja Nee

Toelichting:

Een gespecificeerde begroting is bijgevoegd

19 Is geen uitzondering gevraagd op een evenredige verdeling van de voorschotten over de kwartalen?

Ja Nee

Toelichting:

Evenredige verdeling over kwartalen kan worden toegepast.

20 Bevat de aanvraag het doel waarvoor subsidie wordt aangevraagd? **Ja** **Nee**
x

Toelichting:

Verzoek is een ophoging van de lopende subsidie. Er worden 3 activiteiten toegevoegd. Een gezamenlijke slotbijeenkomst met als doel de sociale acceptatie te agenderen bij organisaties waar homoseksualiteit geen speerpunt is. Er komt een lessons-leamt bijeenkomst, waarbij lessen uit het verleden worden getrokken met het doel ervan te leren. Als derde activiteit komt er een partnerverkenning voor een nieuw op te zetten homo-hetero alliantie over veiligheid in de wijk.

21 Bevat de aanvraag een dekkingsoverzicht van de begrote uitgaven en inkomsten voor de gehele projectperiode? **Ja** **Nee**
x

Toelichting:

Dekking vindt plaats uit middelen van DE en 274 euro uit eigen bijdrage van ANBO.

22 Indien het voor de Directie Emancipatie een nieuwe aanvrager is, bevat de aanvraag dan een kopie van de oprichtingsakte of statuten en de laatst opgemaakte jaarrekening of balans en staat van baten en lasten met toelichting daarop (indien jaarrekening of balans niet aanwezig mag een verslag van de financiële positie van de aanvrager ook). **Ja** **Nee**
nvt

Toelichting:

Betreft een ophoging van een lopende subsidie

23 Is een kopie van een rekeningafschrift/bankpas in het (eerdere) dossier aanwezig of staan de rekening- en naamgegevens op het briefpapier? **Ja** **Nee**
nvt

Toelichting:

Betreft een ophoging van een lopende subsidie

24 Zijn doelstellingen, activiteiten en beoogde eindresultaten specifiek benoemd?

Ja Nee

Toelichting:

Ja

Begroting

25 Is de begroting rekenkundig juist? Kloppen alle totalen en berekeningen?

Ja Nee

Toelichting:

De begroting is rekenkundig juist

26 Is de begroting per activiteit gespecificeerd in personele en materiele kosten?

Ja Nee

Toelichting:

Er wordt een onderscheid gemaakt in personele en materiele kosten

27 Worden alle begrotingsposten van een afzonderlijke toelichting voorzien (bijv toelichting pxq)?

Ja Nee

Toelichting:

Voorzover van toepassing worden de posten voorzien van een afzonderlijke toelichting

28 Zijn de opgevoerde bedragen gerelateerd aan het activiteitenplan?

Ja

Nee

Toelichting:

Ja

29 Zijn de begrote tarieven voor de loonkosten (incl. overhead, ex BTW) maximaal 75 euro?

Ja

Nee

Toelichting:

De tarieven voor de loonkosten zijn 0 euro.

30 Zijn de begrote materiële kosten redelijk (bijv. tarieven externen, geen opvallend hoge bedragen voor activiteitskosten)?

Ja

Nee

Toelichting:

De offerte voor het diner kan nog niet geleverd worden omdat nog niet duidelijk is welke locatie het gaat worden. Bedrag is geschat op basis van eerdere ervaring met inkoop van een diner. Het bedrag lijkt redelijk.

31 Zijn alle opgevoerde kosten ook subsidiabele kosten (geen posten "lobby", "onvoorzien" of "PM" of leasekosten)? Bij twijfel altijd opmerken/navragen!

Ja

Nee

Toelichting:

In de aangepaste versie van de aanvraag komt dit niet meer voor.

32 Is in de begroting rekening gehouden met BTW? Indien de organisatie niet-BTW plichtig is dan een BTW verklaring bijgevoegd (of reeds aanwezig bij DE)? Zonodig opvragen.

Ja   **Nee**
X

Toelichting:

De werkzaamheden die ingekocht worden zijn inclusief BTW

33 Is helder welke kosten moeten worden afgetrokken als een activiteit of een deel van een activiteit niet is uitgevoerd?

Ja   **Nee**
X

Toelichting:

Ja

Financiering en inkomsten

34 Sluit het dekkingsplan aan met de begrote uitgaven en eventuele inkomsten van het project?

Ja   **Nee**
X

Toelichting:

Ja

35 Is er in het dekkingsplan geen sprake van eigen cofinanciering en/of cofinanciering van derden? Let op dat in de verleningsbeschikking de begrote eigen bijdrage moet zijn opgenomen als zijnde een post die volledig in mindering wordt gebracht op de daadwerkelijk gerealiseerde projectkosten. De daadwerkelijk gerealiseerde cofinanciering van derden dient eveneens in mindering te worden gebracht op de daadwerkelijk gerealiseerde projectkosten (ook opnemen in verleningsbeschikking).

Ja   **Nee**
X

Toelichting:

ANBO levert een eigen bijdrage van 274 euro

36 Worden er geen inkomsten in het project gegeneerd? Indien dit niet blijkt uit de begroting of aanvraag, wordt dit dan formeel verklaard door de aanvrager doordat € 0 aan inkomsten in de begroting is opgenomen? Indien niet het geval dan aanvrager alsnog laten verklaren.

Ja

Nee

Toelichting:

In het project worden geen inkomsten gegeneerd.

37 Is er geen sprake van cumulatie van inkomsten?

Ja

Nee

Toelichting:

Er is geen sprake van cumulatie van inkomsten

38 Is er geen sprake van een onaanvaardbaar risico tav misbruik en oneigenlijk gebruik. Zo ja, welke extra beheersmaatregelen moeten worden genomen?

Ja

Nee

Toelichting:

ANBO is een bestaande subsidierelatie van DE.

Geleidelatformulier

08-03-2011

Organisatie: ANBO
 Project: Homo & Hetero ouderen alliantie 2010-2011
 Contactpersoon:
 Verplichtingsnummer OCW: 81000-322
 Kenmerk OCW: DE/191899 (beschikking)
 Kenmerk DUO: 2010 8004
 Tijdvak subsidie: 1 jan. 2010 – 31 dec. 2011

Betref:

- x subsidieaanvraag, ophoging
- x opgevraagde informatie
- x concept beschikking
- tussenrapportage
- subsidievaststelling

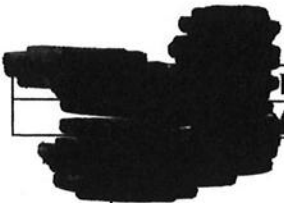
Onderwerp	Constatering	Advies DUO
Aanvraag ophoging subsidieplafond	De initiële beschikking is van 15 februari 2010. De aanvraag voor ophoging is financieel administratief in orde. De activiteiten zijn gedefinieerd, p* q onderbouwing is geleverd en de begroting klopt cijfermatig.	Akkoord
Looptijd	De activiteiten uit het verzoek tot ophoging hebben een looptijd van mei 2011 t/m januari 2012. De looptijd van de initiële verlening gaat t/m 31 december 2011 en moet worden verlengd.	Looptijd verlening verlenen t/m 31 januari 2012.
Voorschot	Looptijd van de activiteiten is van mei 2011 t/m januari 2012. Evenredige kwartaalbevoorschotting resulteert in:	2 ^e kw 2011 16.000 3 ^e kw 2011 16.000 4 ^e kw 2011 16.000 1 ^e kw 2011 16.000

Advies DUO

- x interne afstemming.
- x akkoord
- niet akkoord.
- x concept brief bijgesloten

Naam 1 ^e beoordeelaar, datum	
Naam 2 ^e beoordeelaar, datum	

Advies OCW

akkoord
niet akkoord
concept brief ondertekenen

Naam/paraaf controller, datum	
-------------------------------	--

ANBO

Postadres Postbus 18003
 3501 CA Utrecht
 Bezoekadres Koningin Wilhelminalaan 3
 3527 LA Utrecht
 Telefoon (030) 233 00 60
 Telefax (030) 233 00 70
 E-mail info@anbo.nl
 Website www.anbo.nl

Ministerie van Onderwijs, Cultuur & Wetenschap
 Dienst uitvoering Onderwijs / Emancipatie afd. OND/ODB
 T.a.v. [redacted]
 Postbus 606
 2700 ML ZOETERMEER

K.v.K Utrecht 40476442
 ABN AMRO 433715014

UTRECHT	ONDERWERP	KENMERK	INFORMATIE BIJ
15 november 2011	Aanvulling en verzoek tot ophoging project Homo en Hetero Ouderenalliantie 2010-2011	PB 1111102	[redacted] (030) 233 0329

Geachte mevrouw Barg,

Namens mijn collega [redacted] doen wij u hierbij graag de aanvulling en verzoek tot ophoging van het project Homo en Hetero Ouderenalliantie 2010-2011 toekomen.

In de bijlagen treft u aan:

- het plan van aanpak;
- bijbehorende begroting.

Mocht u hierover nog vragen c.q. opmerkingen hebben dan vernemen wij dit uiteraard graag.

Ik vertrouw erop u hiermee voldoende te hebben geïnformeerd.

Met vriendelijke groet,

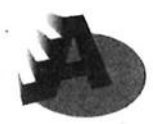
[redacted signature]

N.L. Den Haan
Algemeen Directeur

TREFW.: _____ VORM: _____
 TEAM: _____ BRINNR.: _____

REG. d.d. 16 NOV 2011

AFDV: _____
 REG.NR.: _____
 REG.NR.: _____

**Aanvulling en verzoek tot ophoging van het project Homo- hetero alliantie voor Ouderen
Subsidie 2010 – 2011 met verplichtingnummer: 59 – 2653.
Aanvrager: ANBO, L. den Haan (directeur ANBO)
Dagtekening: 6 oktober 2011**

Dit lopende project nadert haar einde. Op dit moment wordt aan een vervolg op dit projectplan geschreven voor de jaren 2012 en verder.

Echter, er zijn een aantal activiteiten bij gekomen waarvoor oorspronkelijk geen budget is opgenomen in het originele plan. In overleg met de beleidsambtenaren van Ministerie van OCW is besloten om een aanvulling en verzoek tot ophoging het budget van het oorspronkelijke project aan te vragen. Het gaat om een drietal activiteiten te weten:

- 1) het organiseren van een gezamenlijke slotbijeenkomst van de vijf lopende homo-hetero allianties en de mogelijke nieuwe alliantie veiligheid in de wijk (zie punt 3),
- 2) een "lessons-learned" bijeenkomst voor de uitvoerders van de vijf lopende homo-hetero allianties,
- 3) een partnerverkenning voor een mogelijk nieuw op te zetten homo-hetero alliantie over 'veiligheid in de wijk'.

ANBO heeft zich, met consensus van de andere 4 homo-hetero allianties, opgeworpen als overall programmamanager van deze gezamenlijke activiteiten. Vandaar dat de aanvraag vanuit ANBO komt. Omdat 2 van deze 3 activiteiten doorlopen tot en met januari 2012 willen we tevens aanvragen om het project met een maand te verlengen tot en met 31 januari 2012 voor wat betreft de uitvoering van deze activiteiten. Derhalve verwachten we dan een beschikking dat de aanvraag tot subsidie- vaststelling uiterlijk op 1 mei 2012 ingediend dient te worden.

Inhoudelijke onderbouwing punt 1 t/m punt 3:

De slotbijeenkomst is voornamelijk bedoeld om sociale acceptatie te agenderen bij organisaties en besturen van organisaties waar homoseksualiteit geen speerpunt is. Deze contacten zijn belangrijk voor het vervolg van alle vijf de homo-heteroallianties. Tevens zal de minister daarbij aanwezig zijn om het geheel kracht bij te zetten en tevens voor een stuk zichtbaarheid te zorgen.

De "lessons-learned"- bijeenkomst is deels wat de naam aangeeft. Lessen trekken uit het verleden die gebruikt kunnen worden voor de toekomst. Daarnaast is het capaciteitsversterking van alle uitvoerders van de vijf homo-heteroallianties.

Tot slot de partnerverkenning voor een nieuw op te zetten homo-hetero alliantie over veiligheid in de wijk gaat ook over het agenderen bij organisaties die daarvoor überhaupt niet of nog nooit over homoseksualiteit hebben nagedacht.

Ad 1) Opzet gezamenlijke slotbijeenkomst vijf homohetero allianties

In eerder (alliantie breed) overleg en in samenspraak met het ministerie van OCW, is besloten om een gezamenlijke slotbijeenkomst te houden van de homohetero allianties Op de Werkvloer, Sport, Ouderen, Onderwijs en Krijgsmacht" (en indien mogelijk, de nieuw op te zetten alliantie over veiligheid in de wijk).

De doelen van deze slotbijeenkomst zijn:

- Het bereiken van "hetero-organisaties" voor toekomstige partnerschappen (bijv. VNO-NCW, Sportbonden, Christelijke Ouderenbonden etc.),
- Verantwoording afleggen over de activiteiten 2008 – 2011, de deliverables en het proces (good practices inclusief "de kleine juwelen" of "juweeltjes"),
- Genereren van publiciteit voor de homohetero allianties.

We hebben het idee opgevat om dit in de vorm van een "Diner Pensant" te houden, ontleend aan het Diner Pensant dat de onderwijsalliantie succesvol heeft gehouden in 2010.

Hoe ziet dat er dan in de praktijk uit?

In de tweede helft van januari 2012 (week 3 of 4) zal er een goede, representatieve locatie gereserveerd zijn waar genoeg ruimte is om 5 ronde tafels (1 tafel per alliantie) met 10 tot 12 stoelen per tafel kwijt te kunnen. De onderlinge afstand moet ruim genoeg zijn zodat de tafels geen "last" van elkaar hebben.

Aan iedere tafel zitten 3 à 4 personen vanuit de alliantie waarvan één de rol van "facilitator" heeft en één de rol van "notulist". Het is uiteraard door iedere alliantie zelf te bepalen wie daarvoor in aanmerking komen.

Dan zitten er 3 à 4 (bestuurlijke) personen aan tafel die speciaal voor deze bijeenkomst uitgenodigd zijn en waar we commitment mee willen aangaan.

Per tafel ook één ambtenaar van de directie Emancipatie zaken van OCW.

Per tafel dineren ook nog 3 à 4 mensen uit de praktijk mee. Dit zijn de experts met de praktische ervaringen, de ervaringsdeskundigen, kortom de doelgroep zelf.

Per ronde alliantietafel zitten dus 10 tot 12 personen aan de dis.

En dat maal 5 of 6, maakt dus dat we een bijeenkomst hebben van in totaal 50 – 65 personen.

Per tafel zullen door de alliantie zelf 3 stellingen bedacht worden met een opbouwend karakter. Over deze stellingen wordt tijdens het diner gediscussieerd. De facilitator leidt alles in goede banen en de notulist notuleert zodat er aan het eind van de avond conclusies getrokken kunnen worden.

Vooraf:

Om te laten zien wat er de afgelopen 4 jaar in de allianties is verwezenlijkt beginnen we met een flitsende audiovisueel van ca. 5 minuten waar de wapenfeiten van de allianties voorbij zullen komen. Over de vorm hiervan wordt nog nagedacht.

De eerste stelling zal over het belang van het onderwerp homoseksualiteit gaan. Omdat we veronderstellen dat we hier met "leken" praten op dit gebied zullen we de gasten eerst moeten overtuigen van het belang. Pas dan kan verder gepraat worden. De ervaringsdeskundigen kunnen hierin een grote bijdrage leveren door hun eigen "verhaal/aneddote" te vertellen.

De tweede stelling zal dan gaan over de competenties van de organisatie(s) die onze gasten vertegenwoordigen. Met andere woorden, wat is de toegevoegde waarde van hun organisatie voor de alliantie? Hier sturen we al een klein beetje aan op commitment...

Tot slot de derde stelling; hier moet de brainstorm uit ontstaan over wat we gezamenlijk kunnen doen. Hier worden we concreet! Wat zijn de voornemens? En hoe committeren we ons dan aan elkaar?

Na deze laatste stelling zal de Minister zich (weer) bij ons voegen. Ze houdt een korte toespraak over het belang en de toekomst van deze en nieuwe GSA's, maar vooral over het belang van samenwerking hierin.

De 5 allianties zullen kort (2 minuten per alliantie), bij monde van de facilitator, de uitgangspunten van de stellingen terugkoppelen aan de Minister en ook aan elkaar.

Vervolgens zal de Minister op haar eigen wijze in gesprek gaan met de speciaal genode gasten. Op zoek naar commitment voor het vervolg van de allianties. Door middel van vragen stellen gaat ze hiernaar op zoek. Als er onduidelijkheden en/of vaagheden zijn zal ze hierop doorvragen. Op deze manier hopen we van de speciale gasten toezeggingen te krijgen tot participatie in het vervolg van de alliantie. Op welke wijze dan ook. De lobby vooraf door de allianties wordt nu heel concreet gemaakt.

Als ludieke afsluiting, maar vooral als summary van wat er besproken is en welke commitments er zijn gemaakt, zal een zangduo van de verschillende uitspraken een afsluitend lied maken.

Noot voor de uitnodiging:

Aan de genodigden zal in de uitnodiging uitgelegd worden wat ze te wachten staat zodat er geen verrassingen zullen zijn.

Line up:

17.30 – 17.45 uur	ontvangst met borrel en amuse (informle Meet en Greet met de Minister) *
17.45 – 17.50 uur	Audiovisual over wapenfeiten van de 5 allianties
17.50 – 19.30 uur	Aan tafel: 17.50 – 18.00 uur Kennismaken met elkaar (tafel) 18.00 – 18.10 uur Voorgerecht en overgang naar 18.10 – 18.25 uur Stelling 1 18.25 – 18.40 uur Hoofdgerecht en overgang naar 18.40 – 19.55 uur Stelling 2 19.55 – 19.10 uur Nagerecht en overgang naar 19.10 – 19.30 uur Stelling 3
19.30 – 19.40 uur	Plenair (uitserveren Koffie met chocola) Hier is de Minister bij. Permoment (!) Terugkoppeling alliantietafels over de inhoud 19.40 – 20.00 uur Minister van Bijsterveldt interviewt de speciale gasten
20.00 uur	sluiting (te woord staan pers)

* Idealiter is de Minister de hele avond aanwezig. Mocht dit teveel worden gaat dan is het belangrijk dat aan het eind de Minister aanwezig is omdat hier de commitments naar elkaar uitgesproken (en gezongen) zullen worden.

Ad 2) Lessons-learnt bijeenkomst

Daarnaast willen we ook nog een kleinere bijeenkomst met de 5 allianties houden waar alleen de uitvoerders van de allianties aan meedoen. Bij onze bespreking kwam duidelijk naar voren dat er behoefte is aan praten over wat er niet loopt, het eeuwige touwtrekken dat je blijft doen als homoactivist, maar ook de kleine en/of groter successen met elkaar delen. Omdat deze discussie vaak emotioneel getint is (door de betrokkenheid met het onderwerp van de deelnemers) lijkt het een goed idee om een bijeenkomst te organiseren met deze kleinere groep en te laten faciliteren door een externe moderator. Deze bijeenkomst heeft meer de aard van een training.

De doelstelling van deze bijeenkomst is: lessen trekken uit het verleden en kennis en kunde met elkaar delen om ons voordeel te doen in de eigen alliantie.

De planning voor deze bijeenkomst is 2 december 2011 bij ANBO.

Ad 3) Partnerverkenning voor nieuw op te zetten homohetero alliantie Veiligheid in de Wijk

Dit behelst een onderzoek voor de opzet van een nieuwe homo-hetero alliantie voor 2012 en verder. In de hoofdlijnenbrief emancipatiebeleid vrouwen- en homo-emancipatie 2015 van minister van Bijsterveldt staat dat deze nieuw op te zetten alliantie ondersteund zal worden vanuit het ministerie. Voordat deze nieuwe alliantie gevormd kan worden zullen er eerst een aantal stappen gezet moeten worden:

1. Verkenning mogelijke potentiële partners van de nieuw op te starten GSA "Veiligheid in de wijk",
2. Identificeren van mogelijke budgethouder/trekker van deze nieuwe homo-hetero alliantie,
3. Voorbereiden en modereren van denktankbijeenkomsten met potentiële partners en overige stakeholders in deze alliantie,
4. Ondersteunen van partners met het formuleren van het projectplan, de doelstellingen, de activiteiten en de te behalen resultaten,
5. Ondersteunen van partners in het vervaardigen van de meerjaren begroting,
6. Begeleiding van budgethouder bij de formele aanvraag bij ministerie OC&W

Deze taken besteedt ANBO in z'n geheel uit aan de externe projectleider van de homo-hetero alliantie voor Ouderen [REDACTED] heeft de ervaring en deskundigheid om deze nieuwe alliantie op te zetten.

De werkzaamheden hiervoor zijn reeds begonnen in mei 2011 en zullen doorlopen tot en met januari 2011.

MN/06.10.11

Ophoging budget Homohetero Alliantie voor ouderen
verplichtingsnummer 59-2653
Projectperiode mei 2011 - januari 2012

Uitgaven in euro's 2011	Unit	Aantal	Tarief	Totaal
<i>Ad 1) Slotbijeenkomst 5 hh allianties:</i>				
Activiteit 1 Algehele coordinatie				
Projectcoördinatie ANBO	uur			€ 3.000,00
Input leden werkgroep 5 allianties	bijeenkomst			€ 3.000,00
PR en communicatie	GSA			€ 2.625,00
<i>subtotaal activiteit 1</i>				€ 8.625,00
activiteit 2 Slotbijeenkomst Diner Pensant				
Voorbereiding en coordinatie	uur			€ 2.856,00 <i>incl.btw</i>
Voorbereiding GSA's	GSA			€ 12.000,00
Audiovisueel				€ 1.785,00 <i>incl.btw</i>
locatie, borrel en amuse, diner met koffie met chocolade	personen			€ 11.375,00 <i>incl.nieuw</i>
Zangduo				€ 1.485,50 <i>incl.btw</i>
Materiaalkosten				€ 650,00
Persvoorbereiding, persmapjes e.d.				€ 1.000,00
Reiskosten locatiebezoeken	kilometers			€ 225,00
<i>subtotaal activiteit 2</i>				€ 31.376,50
<i>Ad 2) Lessons Learnt bijeenkomst</i>				
activiteit 3 Lessons learnt dag 5 GSA's				
Voorbereidingen	uur			€ 2.142,00 <i>incl.btw</i>
locatie (bij één van de partners)	locatie			€ 500,00
externe facilitator	bijeenkomst			€ 1.785,00 <i>incl.btw</i>
GSA's voorbereiding en deelname	uur			€ 4.500,00
<i>subtotaal activiteit 3</i>				€ 8.927,00
<i>Ad 3) Haalbaarheidsonderzoek en partnerverkenning</i>				
activiteit 4 Partnerverkenning nieuw op te zetten hh alliantie				
Haalbaarheidsonderzoek en partnerverkenning	uur			€ 26.775,00 <i>incl.btw</i>
Reiskosten mei 2011 t/m januari 2012	kilometers			€ 810,00
<i>subtotaal activiteit 4</i>				€ 27.585,00
Indirecte kosten				
Verslaglegging	uur			€ 535,50
Financiële rapportages	uur			€ 1.200,00
Projectadministratie	uur			€ 2.025,00
Accountantsverklaring				nvt
<i>subtotaal Indirecte kosten</i>				€ 3.760,50
Totale intern en extern				€ 80.274,00
Dekkingsplan				
Kosten				€ 80.274,00
Bijdrage Ministerie OCW				€ 80.000,00
Bijdrage ANBO				€ 274,00

2010 2004

322

5

Barg-Geleedst, Elize

Van: Emancipatie Dienst Uitvoering Onderwijs, Dienstpostbus
Verzonden: maandag 28 november 2011 10:43
Aan: [redacted]
Onderwerp: FW: Anbo ophoging DE 349014
Bijlagen: S45C-211112810330.pdf

S45C-21111281033
0.pdf (171 kB)...

From: [redacted]
Sent: Monday, November 28, 2011 10:42:37 AM
To: Emancipatie Dienst Uitvoering Onderwijs, Dienstpostbus
Cc: [redacted]
Subject: Anbo ophoging DE 349014
Auto forwarded by a Rule

Hoi Duo, ophoging Anbo voor behandeling, betaling etc. gr. Anneke

[redacted]
kan jij de ophoging v.d. .Vp
goedkeuren?

Alvast bedankt,

[redacted]

[redacted] 20/11/11

[redacted], kan je de gewyzigde r
nieuwe BSM goedkeuren?

[redacted]

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

> Retouradres Postbus 16375 2500 BJ Den Haag

ANBO voor 50-plussers
t.a.v. mevrouw L. den Haan
Postbus 18003
3501 CA Utrecht

Rijnstraat 50
Den Haag
Postbus 16375
2500 BJ Den Haag
www.rijksoverheid.nl

Contactpersoon
DUO/OND/ODB
o.v.v. "emancipatie"
Postbus 606
2700 ML Zoetermeer
Emancipatie@ocwduo.nl

Onze referentie
349014

Bijlagen
0

Datum 23 november 2011
Betreft Herziene beschikking Homo & hetero ouderenalliantie; vp.nr. 81000/
322 (voorheen 3456)

Een belanghebbende kan tegen dit besluit binnen zes weken na de dag waarop het besluit hem is toegezonden schriftelijk bezwaar maken. De belanghebbende dient daartoe een bezwaarschrift in bij de minister/staatssecretaris van OCW, onder vermelding van "Bezwaar", ter attentie van DUO, Postbus 606, 2700 ML in Zoetermeer. Meer informatie over het maken van bezwaar vindt u op www.bezwaarschriftenocw.nl

Geachte mevrouw Den Haan,

DE ANBO ontvangt projectsubsidie voor het project 'Homo & hetero ouderenalliantie 2010-2011' (DE/191899).

Op 14 oktober 2011 heeft u mij een mail gestuurd, bij mij geregistreerd onder DE/344936 en aangevuld op 15 november 2011 (DE/347671), waarin u verzoekt om ophoging van het budget en termijnverlenging van het project "Homo & Hetero ouderenalliantie".

De ANBO is de rechtspersoon aan wie de beschikking is verleend. De alliantiepartners zijn de AoB, Stichting Homosport, AFMP, de FNV Vakcentrale en een partner voor de Wijkalliantie.

Ik ga akkoord met uw verzoek. Ik wijzig hierbij mijn beschikking van 15 februari 2010 met kenmerk DE/191899 in die zin dat de looptijd genoemd in artikel 1 lid 3 wordt verlengd tot en met 31 januari 2012. Het subsidieplafond genoemd in artikel 2 wordt maximaal € 280.000,-.

Artikel 7 verandert in die zin dat de aanvraag tot subsidievaststelling uiterlijk 1 mei 2012 moet worden ingediend.

In november 2011 wordt een aanvullend voorschot van 80% van dit ophogingsbedrag te weten €64.000,- overgemaakt op rekeningnummer 433715014 ten name van ANBO onder vermelding van "Homo & Hetero ouderenalliantie", vp 81000-322".

Met vriendelijke groet,

De minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap,
Marja van Bijsterveldt-Vliegenthart,
namens deze,
de waarnemend directeur Directie Emancipatie,

Drs. C. Scheele

Verplichtingeninformatie

Na invulling zenden aan DUO
Bestanden dienen te worden gemald.
u dient tevens mee te zenden:
de originele aanvraag

blad 1

Voor iedere verplichting een apart
formulier invullen.

In te vullen door de velddirectie

1 Gegevens velddirectie

Registratienummer _____ E-VERPLICHTING FACTUUR REGELING
Bestemd voor unit DUO/OND DUO/BEK
Naam velddirectie Emancipatie Org. eenheid B100 Beleidseenheid DE
Naam opsteller Anneke vd Zanden Afdeling DC Datum _____ Paraaf _____
Tekeningbevoegde _____ Afdeling _____ Datum _____ Paraaf _____
Financiële afdeling DC Datum _____ Paraaf _____
Naam directeur of
plv. directeur _____ Datum _____ Paraaf _____
financiële afdeling C. Scheele Datum 28/11/11 Paraaf _____

2 Opmerkingen

Onderwerp DE / 349014 herziene beschikking
'Homo en hetero ouders' licentie 2010-2011
Onderwerp op basis van
regeling subsidieregeling emancipatie 2011
Juridische grondslag artikel 3.2
Datum verzending
naar DUO _____

Ga verder met invullen op blad 2,3 en 4

In te vullen door DUO

3 Registratie DUO

Datum ingekomen brief _____
Kenmerk
verplichtingsbrief _____
 OND BEK
Onderwerp ingekomen
brief _____

Verplichting/wijziging in GEFIS

Ingevoerd door _____ Datum 28/11/11 Paraaf _____
Goedgekeurd door _____ Datum 20-11-11 Paraaf _____
verplichtingnummer _____
Opmerkingen _____
/bijzonderheden _____

Ruimte bestemd voor 1 ^e registratiestempel	Ruimte bestemd voor eventuele 2 ^e registratiestempel
---	---

In te vullen door de velddirectie

Vervolg punt 3 (Registratie DUO)

Budgetcontrole

Bewakingsregel

Zo, ja korte omschrijving

Nee Ja

Datum

4 Invoer verplichtingen in GEFIS

a Naam begunstigde

b Soort verplichting

Aan te gane verplichting Wijziging op aangegane verplichting

Verplichtingnummer 81000/322
 Datum wijziging 23-11-2011
 Reden wijziging ophoging
 Bij een wijziging-behoeven alleen de gegevens, die gewijzigd zijn te worden ingevuld.
 Budgetnaam _____

c Budgetcode

d Type crediteur GEFIS(B) Bevoegd gezag(G) Onderwijsinstelling(O) Ondersteunende instelling(S)

Relatienummer

e Type verplichting

Standaard

f Datum
aanvang bekostiging

Datum
einde bekostiging

g Kostenplaats

94000

h Soort betaling

Voorschot Bestemmingsbedrag

i Omschrijving
verplichting

j Kasgevolgen

Kostensoort	Bedrag verplichting <i>ophoging</i>	Kasgevolgen (kasritme)				
		20 11	20 12	20	20	20
	0,00					
	0,00					
Totaal bedrag verplichting	80000,-	60000	20.000			
€	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00

k Betaaltermijnen

Automatische betaaltermijnen

Niet-automatische betaaltermijnen
Omschrijving reden

Datum eerste betaling

Datum laatste betaling

Aantal betaaltermijnen per jaar
Volgnummer
betaalfrequentie

In te vullen door de velddirectie

**5 Specificatie
betaalritme**

Indien uit de bij vraag 4I niet is af te leiden hoe de betaaldata en/of de te betalen bedragen over de betaalperiode zijn verdeeld, dan dient u deze specificatie in te vullen.

Maand	Dag	Jaar				
		20	20	20	20	20
Januari						
Februari						
Maart						
April						
Mei						
Juni						
Juli						
Augustus						
September						
Oktober						
November	2 sm.	6.000				
December						
na vaststelling			20.000			
Totaal	€	6.000	0,00 €	20.000	0,00 €	0,00 €
		0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €	0,00 €

OKVQ243 / 02

Info verplichting spec. wijziging Datum: 28-11-11 / 11:16

Bl.terrein: 25
Artikel : 2
Budget : 01 02
Budgetjaar: 2011

Ident. verpl.: 81000 322
Nr wijziging : 3 NIET GOEDGEKEURD
Cred.verpl. : B 0056596A
Cred. naam : ANBO

Regnr	Kplaats	Ksoort	Bedrag	Aantal	Eenh	Omschrijving
-	1	940000**	8100**	200.000,00	1,00	DE/191899 OUD59/3

-- **F1** ----- F2 ----- F3 ----- F4 ----- F5 ----- **F7** ----- **F8** ----- **PA2** ---
MENU ACHTRUIT VOORUIT VORIG
Positioneer de cursor en kies : I